

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

106. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Pirjo Markkola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Tiina Kinnunen, Marko Lamberg, Marko Tikka

Hallitus: Pirkko Leino-Kaukiainen (pj.), Harri Rinta-aho (vpj.), Pauli Kettunen,

Tuomo Lappalainen, Katariina Mustakallio, Heikki Talvitie

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Historiallisen Aikakauskirjan artikkelit ovat läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Pirjo Markkola, Meidän joukkueemme ja kansallinen identiteetti

237

Suomalaisuutta Kiinassa

Tiina H. Airaksinen, Suomalaisuus 1900-luvun alun Kiinassa

241

Sodan muotoja

Antero Holmila, "Uskon, että uutiset ovat pelkkää potaskaa. Etenkin Suomesta." Talvisota brittilehdistön ja lukevan yleisön silmin 1939–40

255

Mirkka Danielsbacka, Sotilaskurin rajoilla. Miehien vastarinnan muodot ja merkitykset jatkosodan alkuvaiheessa

269

Kolumni

Anu Lahtinen, Fragmentoitunut historiantutkimus?

285

Keskiajan tietotyöläiset

Salla Palmi-Felin, Tietoa myyvät ammatit saarnamateriaaleissa 1215–1350

287

Katsaus

Jukka Rislakki, Vorkutan pakkotyöleirin kapina 1953 ja sen suomalainen johtohahmo

297

Syväloutaus

Magnus Ilmjärv – Einar Våra, Suomalaisten Viron historia

307

Arvosteluja

Heikki Pihlajamäki, Virpi Mäkinen ja Jussi Varkemaa, Keskiajan oikeushistoria (*Kirsi Salonen*)

316

Meri Heinonen, Brides and Knights of Christ. Gender and Body in later medieval German Mysticism (*Barbara Newman*)

318

Johan Söderberg, Vår världs ekonomiska historia. Del 1: Den förindustriella tiden (*Marjatta Rabikainen*)

320

Matti Enbuske, Vanhan Lapin valtamailla. Asutus ja maankäyttö historiallisen Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun (*Petri Karonen*)

321

Henrika Tandefelt, Konsten att härska. Gustaf III inför sina undersåtar (*Pekka Harttila*)

323

Yrjö Kaukiainen, Ulos maailmaan! Suomalaisen merenkulun historia (*Tapio Bergholm*)

324

Seija-Riitta Laakso, Across the Oceans. Development of Overseas Business Information Transmission, 1815–1875 (*Mika Kalliainen*)

325

Taina Syrjämaa, Edistyskiven luvattu maailma. Edistysusko maailmannäyttelyissä 1851–1915 (*Marjatta Hietala*)

327

Kirsi Tuohela, Hultikuun tekstit. Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900 (*Tiina Kinnunen*)

329

Leena Paaskoski, Herrana metsässä. Kansatieteellinen tutkimus metsänhoitajuudesta (*Antti Häkkinen*)

332

Bruce Miroff, The Liberals' Moment. The McGovern Insurgency and the Identity Crisis of the Democratic Party (*Jukka Renkama*)

336

Tiedemaailma

Sisäasiainministeriö 200-vuotias (*Heikki Jokipiä*)

340

Merikasarmen salaisuudet

340

Kirjoittajat

341

Notes on the contents

341

Kansi: Shanghain ranta-alue. Kellotorni-talo on entinen Kiinan merenkulun tullilaitoksen päätoimisto. Suomen Kuvapalvelu/Corbis, Xiaoyang Liu.

Meidän joukkueemme ja kansallinen identiteetti

■ Keitä me olemme? Kysymystä kansallisesta identiteetistä käsitellään toistuvasti sekä humanistisessa että yhteiskuntatieteellisessä kirjallisuudessa. Nationalismin tutkimus on tärkeä osa suomalaistakin historian tutkimusta. Tässä *Historiallisen Aikakauskirjan* numerossa Tiina H. Airaksinen pohdii suomalaisuutta Kiinassa 1920- ja 1930-luvulla.

Kiina on monista syistä ollut esillä suomalaisissa tiedotusvälineissä, ei vähiten Pekingin kesäolympialaisten vuoksi. Olympialaisten järjestäminen näytti olevan Kiinan hallitukselle näytön paikka, eikä Lontoon osa ole helppo kiinalaisten näyttävien avajaisseremonioiden ja sujuvien kisajärjestelyjen jälkeen. Olympiamenestys hiipi myös kesän kansainvälisten tieteellisten kokousten kahvitauoille ja päivällispöytiin. Ennen olympialaisia minultakin arvuuteltiin, miten teillä menee, ja kisojen jälkeen kysyttiin, montako mitalia te saitte.

Montako mitalia me saimme? Ketkä me? Ja kuinka niin me? Itse en ollut mukana kilpailemassa eikä muitakaan historian tohtoreita Janne Hollménia lukuunottamatta kuulunut suomalaisten Pekingin kisajoukkueeseen. Silti suomalaiset historiantutkijat saivat muiden mukana osallistua tähän "me"

-henkiseen keskusteluun. Brittitutkija Michael Billig lanseerasi 1990-luvulla käsitteen "banal nationalism", joka rakentuu ja muodostuu arkisissa käytännöissä. Käsitteen sujuva soimentaminen on jossain määrin ongelmallista. Banaali nationalismi, jota usein käytetään, kuulostaa hieman omituiselta. Arkipäiväinen nationalismi on ehkä sisällöltään osuvampi, koska se kuvaa ilmiötä, jota Billig tarkastelee teoksessaan *Banal Nationalism* (1995). Jos "me" heitämme keihästä, pelaamme käsipalloa tai soudamme kilpaa olematta mukana kisoissa, kyse on tästä Billigin tutkimasta ilmiöstä. Penkkiurheilu on hyvä esimerkki toiminnasta, joka tuottaa ja ruokkii arkipäiväistä nationalismia. Tässä kontekstissä on luontevaa puhua meidän urheilijoistamme, meidän joukkueestamme ja meistä, jotka voitamme tai häviämme.

Havainto urheilun yhteydestä nationalismiin ei suinkaan ole oma keksintöni edes suomalaisessa tutkimuksessa. Jo vuosia sitten ilmestyi teos, joka käsitteli Suomea urheilun suurvaltana, ja uusia tutkimuksia on tulossa. Tuorein Suomen urheiluhistoriallisen seuran vuosikirja (*Hevosten jäljillä* 2008) sisältää Simon Ekstrandin artikkelin Suomen jalkapallomaateluista jatkosodan

aikana. Suomen jalkapallomaajoukkue koh-
tasi Saksan lokakuussa 1941, Unkarin syys-
kuussa 1943 ja Ruotsin lokakuussa 1943.
Heikosta ottelumenestyksestä huolimatta
– tai oikeastaan juuri sen ansiosta – sota-
aikana korostui jalkapallomaatotteluiden
urheilun ulkopuolinen, kansallinen merki-
tys.

Kansallisen identiteetin rakentaminen ja
rakentuminen ovat universaaleja ilmiöitä.
Suomalaisten ja kiinalaisten lisäksi identi-
teettiään rakentavat muutkin kansat ja kan-
sakunnat. Kävin syksyn aluksi Romanian
tiedeakatemian vieraana Iasissa, joka on
Romanian toiseksi suurin kaupunki Molda-
vian maakunnassa EU:n eteläisellä itärajalla.
Muutaman kilometrin päässä kaupungista
sijaitsee Moldovan tasavallan raja. Rajan
kummallakin puolella puhutaan samaa kiel-
tä ja historia on hyvin pitkälti yhteinen,
mutta raja-alueen osana on ollut joutua eri
vallanpitäjien alaisuuteen. Varsinkin englan-
niksi nykyistä maakunnan ja tasavallan vä-
listä eroa korostetaan käsitteillä Moldavia ja
Moldova.

Ortodoksinen kirkko on vahva kulttuuri-
nen ja yhteiskunnallinen toimija, joka on
vuoden 1989 jälkeen palauttanut nopeasti
asemansa kansallisen identiteetin eksplisiit-
tisenä kulmakivenä. Moldavian maakunta
tunnetaan Romanian uskonnollisimpana
osana, mikä näkyy myös kirkkojen ja luos-
tareiden määrässä ja suosiossa. Suomessa
kirkkoon ei tarvitse jonottaa edes jouluna,
mutta Iasissa ja Bukovinassa kirkkoihin ja
luostareihin joutuu jonottamaan tavallisena
pyhäpäivänä. Arkenakin kirkoissa riittää ru-
koilijoita. Uskonto on nykykouluissa pakol-

linen oppiaine ja ainoa valinnanvara on
uskontokuntien välinen. Uskonnotonta
vaihtoehtoa ei tarjota.

Toinen identiteetin rakennuspuu löytyy
kielestä. Romania on jännittävällä tavalla
maa, jossa ortodoksinen kirkko toimii ro-
maanisella kielellä. Kielen kautta ainakin
akateemiset romanialaiset pitävät läheisim-
pinä länsieurooppalaisina kontakteinaan
Ranskaa ja Italiaa, jossain määrin myös Es-
panjaa. Romanialaiset järjestävät mielellään
frankofonien kansainvälisiä kongresseja ja
identifioituvat ranskankieliseen maailman-
piiriin.

Historiassa nykyromaniaalaisten keskei-
nen vuosiluku on 1989. Toki esimerkiksi
Moldavian ja Valakian yhdistyminen 1859
on merkittävä ja usein toistettu vuosiluku,
mutta yleisin vastaus menneisyyttä tai ny-
kyisyyttä koskeviin kysymyksiin alkaa joko
sanoilla ”ennen vuotta 1989” tai ”vuoden
1989 jälkeen”. Euroopan Unionin jäsenyys
vaikuttaa vuoden 1989 rinnalla olevan vain
luontevaa jatkoa tälle historian rajapyykki-
vuodelle.

Romanialaisten historiallinen tietämys ei
kuitenkaan rajoitu vain lähimenneisyyteen.
Yhtäläisellä kansallisella ylpeydellä esitel-
lään 1400- ja 1500-luvun taitteessa raken-
nettuja sisältä ja ulkoa freskoilla peitettyjä
luostareita, joiden rikas kuvakieli puhutte-
lee vielä nykyäänkin. Moldavian pohjois-
osissa sijaitsevista ainutlaatuisista luostareis-
ta, joiden maalauksia pidetään bysanttilai-
sen taiteen mestaritöinä, tuli Unescon maail-
manperintökohde vuonna 1993. Muun
muassa ”Viimeinen tuomio” on uuden ajan
alun moldavialaisessa tulkinnassa yllättävän

havainnollista ja pelottavaa EU-historiaa, jossa muslimit (turkkilaiset) joutuvat muiden parantumattomien syntisten joukossa kadotukseen. Linnoitetut luostarit palvelivat aikanaan turkkilaisia vastaan käydyissä lukuisissa sodissa sotajoukkojen tukikohtina, ja luostarinkirkon freskot toimivat sekä uskonnon että yhteiskuntaopin oppikirjoina luostarien muurien sisäpuolelle majoittuneille sotajoukoille.

Suomen näkökulmasta Romanian itärajalla on paljon tuttuja piirteitä. Itäisen ja läntisen Euroopan raja yhdistää ja erottaa. Kun suomalaisista noin 80 prosenttia on luterilaisia ja ortodoksit muodostavat muutaman prosentin vähemmistön, Romanian luvut ovat lähes täydellinen vastakohta. Joidenkin tietojen mukaan noin 87 prosenttia väestöstä on ortodokseja ja luterilaiset muodostavat muutaman prosentin vähemmistön. Suomessa ortodoksinen ja luterilainen kirkko ovat historiallisista syistä erityisessä suhteessa valtioon. Romaniassa erityisyys rakentuu romaanisen kieliryhmän ja vankan itäisen kirkon uskonnollisuuden varaan.

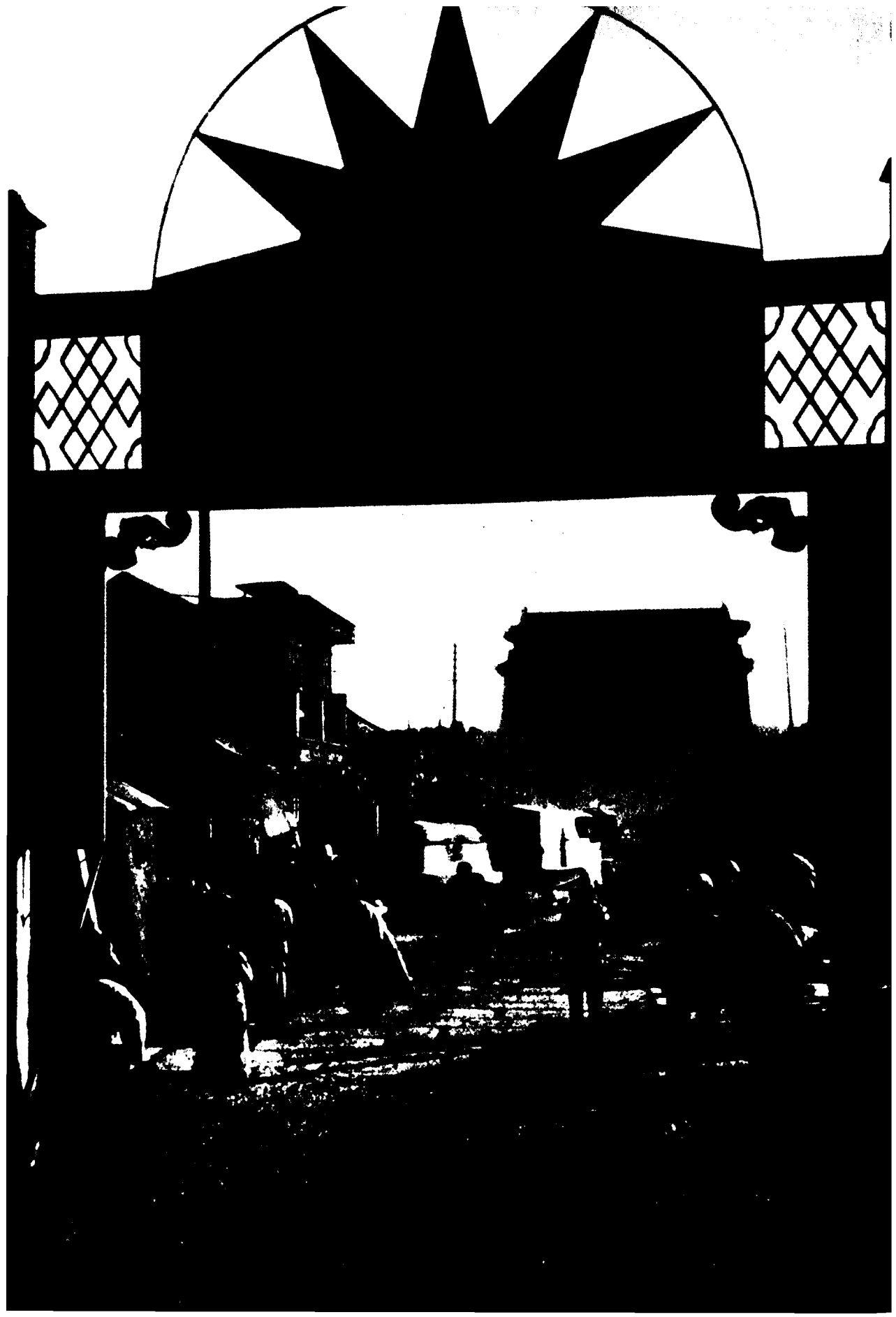
Eroja ja yhtäläisyyksiä löytyy myös vähemmistöpolitiikasta. Kieli ja etnisyys ovat kummassakin maassa ajankohtaisia kysymyksiä. Tässä suhteessa pohjoismaisen hyvinvointivaltiopolitiikan varaan rakentava Suomi näyttäisi olevan kestävämmällä pohjalla. Suomalaisen maahanmuuttaja- ja vähemmistöpolitiikka on toki täynnä haastei-

ta ja ratkaisuja edellyttäviä ongelmakohtia, mutta Romaniassa niiden kertaluokka on suurempi ja monet ongelmat ovat hyvin akuutteja. Tapaamani romanialaiset kasvatustieteen ja psykologian asiantuntijat korostivat koulutuksen merkitystä. Kaikki lapset – myös romanilapset – pitäisi saada kouluun. Tasa-arvoinen koulutus näyttäytyy tulevaisuuden voimavarana.

*

Historiallisen Aikakauskirjan tämänkertainen sisältö on hyvin monipuolinen. Tiina H. Airaksinen luotaa suomalaista identiteettiä Kiinassa ja Antero Holmila käy talvisotaa brittilehdistön silmin. Mirkka Danielsbacka erittelee miehistön vastarintaa jatkosodan alkuvaiheessa. Yhdessä Holmila ja Danielsbacka onnistuvat avaamaan uusia näkökulmia toisen maailmansodan historiaan, jonka kiinnostavuus pitää pintansa sekä tutkijoiden että suomalaisen lukevan yleisön keskuudessa. Kansalliseen historiankirjoitukseen liittyviä kysymyksiä valottavat omasta näkökulmastaan Magnus Ilmjärv ja Einar Väara, jotka kirjoittavat perusteellisen syväluotauksen Seppo Zetterbergin Viron historiasta. Salla Palmi-Felin erittelee tietoa myyviä ammatteja keskiajan saarnamateriaalissa. Jukka Rislakki nostaa keskusteluun Vorkutan pakkotyöleirin kapinan suomalaisen johtohahmon Eino Prykän.

Pirjo Markkola
pirjo.markkola@uta.fi

TIINA H. AIRAKSINEN

Suomalaisuus 1900-luvun alun Kiinassa

Suomalaiset matkustivat itään matkalaukuissa ja sydämissä Sibeliuksen, sauna ja kahvi. Suomalaisuuden määrittely vaati kuitenkin tarkempaa jäsenystä Kiinan ja länsimaiden itseriittoisten sivilisaatioiden keskellä. Vuosikymmenten kuluessa Kiinan suomalaisten identiteettiä rakennettiin isänmaallisuudella, stereotyyppisellä länsimaalaisuudella ja kristillisellä elämäkatsomuksella.

■ Suomalaisten historiaan Kiinassa mahtuu vuosisatojen verran seikkailuja, tarinoita ja tunnelmia. Valtion viranomaisten tuottaman materiaalin lisäksi kirjeet, sanomalehtiartikkelit, muistelmat, matkakertomukset ja valokuvat tarjoavat mielenkiintoisen spektrin suomalaisten elämästä ja kokemuksista Kiinassa. On muistettava että Kiinan kansalliset levottomuudet toivat omat jännitteensä ulkomaalaisten elämään. Pelkästään suomalaisten aktiivisemmalla muuttokaudella 1900-luvun alkupuolella hallitseva Qing-dynastia hajosi, vuonna 1912 syntyi uusi tasavaltainen hallintojärjestelmä ja vuonna 1949 kommunistinen puolue otti vallan. Samaan

aikaan Suomi itsenäistyi, koki repivän sisälissodan ja osallistui toiseen maailmansotaan. Vuosisadan alussa kansallisen identiteetin muotoutuminen ja nationalismin kehittyminen olivat osa sekä suomalaisten että kiinalaisten mentaliteettia.

Artikkelin tarkoituksena on tarkastella suomalaisuutta Kiinassa, ja analyysin kohteena on suomalaisen identiteetin ja nationalismin ilmentyminen Kiinassa. Aihetta käsitellään siirtolaisten ja matkajien omien kokemusten, kuvausten ja mielikuvien avulla 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä ja erityisesti Suomen itsenäistymisen jälkeisenä aikana. Suurimpina suomalaisina ryhminä olivat tuolloin valtion virkamiehet, kauppamieskunta ja lähetystyöntekijät. Tärkeimpinä näkökohtina on millaisena suomalaisuus koettiin ja miten sitä ilmennettiin. Mitä suomalaisia tai suomalaisiksi ymmärrettyjä tapoja esimerkiksi noudatettiin? Kansalliset symbolit, tavat ja seremoniat siirtyivät luontevasti rauta- ja meriteitse, kirjeitse ja telegrammeilla Suomesta katsottuna eksoottiseen maahan toiselle puolelle maailmaa. Kahvi, Sibelius, sauna, pulla ja sisu kuuluivat suomalaiskansalliseen identiteettiin jo viime vuosisadan alussa samoin kuin tänään sata vuotta myöhemmin. Suomalaisuuden vertauskohteena, toisina, olivat kiinalaiset ja vaikutusvaltainen ulkomaalainen siirtokunta, jotka ovat tässä artikkelissa myös tarkastelun kohteina.¹

*Pekingin läntisellä portilla 1933.
Bridgeman/Suomen Kuvapalvelu.*

1. Toiseudesta esimerkiksi Stuart Hall (1997) 'The Spectacle of the 'Other'', teoksessa, Stuart Hall (toim.) *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, London: Sage Publications, 225–279.

”He lähtivät Kiinaan”²

Itsenäisen kansan erilaiset identiteetit olivat Suomessa vasta muotoutumassa 1920- ja 1930-luvulla ja ne jäsenyivät hieman eri lähtökohdista kuin ekspatriaattien suomalaisuus.³ Monet Kiinan suomalaisista olivat asuneet vain muutaman vuoden itsenäisessä maassa ennen muuttamista itään, joten suomalaisuus muokkautui vähitellen asuimaan olosuhteisiin sopivaksi. Kiinassa identiteetin kehittymistä jäsensi jossain määrin vertailu oudompaan kiinalaiseen identiteettiin, joten kulttuurisen ja poliittisen toiseuden määrittelyn kautta oma kansallinen identiteettiä rakennettiin toimimaan eri puolilla Kiinaa. Länsimaalaiseen identiteettiin samaistuminen koettiin helpommaksi ja suomalaisten stereotyyppisesti ymmärtämä länsimaalaisuus määritteli siis sopimussatamissa toimivia eurooppalaisia ja amerikkalaisia.⁴ Länsimaalainen kolonialistinen politiikka erosi suomalaisten tasa-arvoisempiin suhteisiin pyrkivästä toiminnasta, mutta kulttuurisesti länsi koettiin läheisempänä. Haastavinta suomalaisille oli löytää oma paikkansa monikulttuurisissa yhteisöissä, Kiinan ja länsimaisten itseriittoisten siviisaatioiden keskellä. Paikkaa etsittiin korostamalla tietoisesti omaa identiteettiä ja kansallista nationalismia.

2. Eila Hämelin & Sisko Peltoniemi (1990) *Edelläkävijät – vuosisata vapaakirkollista lähetystyötä*, Hämeenlinna: Päivä Osakeyhtiö, Eila Hämelinin runo *He lähtivät Kiinaan*, 31.

3. Suomalaisten identiteettien kehityksestä esimerkiksi artikkelit Tuija Pulkkinen (1999) ”One Language, One Mind: The Nationalist Tradition in Finnish Political Culture” ja Pirjo Lyytikäinen (1999) ”Birth of the Nation: The Literary Inscription of Finnishness” teoksessa, Tuomas M.S. Lehtonen (toim.) *Europe’s Northern Frontier. Perspective on Finland’s Western Identity*, Jyväskylä: PS-kustannus, 118–137 ja 138–165.

4. Pekka Lund (2004) ”Oman aikansa Kiina-ilmio – suomalaisten lähetysaarnajien kokemuksia länsimaisen ja kiinalaisen kulttuurin ja uskonnon kohtaamisesta 1900-luvun alussa” teoksessa, *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja 2004*, Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 96–116; Joensuun maakunta-arkisto [JMA], Ulkoasiainministeriön Shanghain pääkonsulinviraston arkisto, 1922–1946 [UMS], ko 35, F23:2 Jean Sibeliuksen 70-vuotispäivä, varakonsuli Ville Niskanen Ulkoasiainministeriölle, Shanghai, 19.7.1935; Kansallisarkisto [KA], Suomen Lähetysseuran arkisto [SLA], Hia 6 Lähetysseuran kokous Pk 16–20.2.1920 liite 3, Sakari Collan Vuosikertomus Tsingshi tammi-helmikuulla 1920.

Nationalismi on tässä ymmärretty diskurssina ja tapana rakentaa ihmisten kokemaa sosiaalista todellisuutta kansallisen historian, retoriikan ja käsitteistön pohjalta. Kansallisen ja oman identiteetin muodostaminen on myös tärkeä osa nationalismikehitystä. Sen lisäksi nationalismi nähdään osana modernisaatiokehitystä, siis prosessia jossa maailman ja maailmankuvan rakentuminen tapahtuu.⁵ Historiakäsitys, itsenäinen kansallisvaltio ja kulttuuriset ominaispiirteet tekivät nationalismista suomalaisen.⁶ Suomalaista nationalismia ulkomailla voidaan ryhmitellä monella tavoin. Esimerkkinä valtionationalismi, joka korostui erityisesti 1900-luvun alkupuolella maan itsenäistytyä ja piti sisällään ulkopoliittikan perinteiset retoriikan keinot valtionmuodostuksessa. Yhteisö- tai ryhmänationalismi näkyi suomalaisuutena, erilaisuutena muihin ulkomaalaisryhmiin, ja henkilökohtainen nationalismi edusti omaa tulkintaa ja näkökulmaa nationalismista. Erityisesti ’koti, uskonto ja isänmaa’ -retoriikka oli 1900-luvulla tunnettu kansallinen kuvaus suomalaisesta maailmanjärjestyksestä.⁷ Yhteisestä suomalaisesta kansakunnasta tuli käsite, jota oli helppo tulkita kansallisten symbolien, historian, myyttien tai esimerkiksi taiteen avulla.

Länsimaalaiset⁸ rakensivat vuosikymmenten aikana vastakkainasettelun ja toiseuden kautta Kiinaan kolonialistisen identiteetin, joka erosi oman kotimaan, esimerkiksi Bri-

5. Anthony D. Smith (2000) ”Theories of nationalism: Alternative models of nation formation”, teoksessa, Michael Leifer (toim.) *Asian Nationalism*, London: Routledge, 1–20; Umut Özkırımlı (2000) *Theories of Nationalism*, Basingstoke: Palgrave, 2–10.

6. Suomalaisilla oli monia nationalismeja ja kielipohjaiset suomen- ja ruotsinkieliset nationalistit määräsivät suuntaa kotimaassa. Kiinassa nationalismi yhdistyi lähinnä suomalaisuus-identiteetin mukaisesti, kieli tai sosiaaliluokka ei niinkään ollut määrittelevä tekijä. Suomalaisesta nationalismi käsitteestä esim. Petri Ruuska (2005) ’Nationalismi’, teoksessa, Anna Rastas, Laura Huttunen & Olli Löytty (toim.) *Suomalainen vieraskirja – kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*, Tampere: Vastapaino, 190–224.

7. Pulkkinen (1999) 131.

8. Länsimaiset valtiot jotka olivat 1800-luvun kuluessa solmineet Kiinan kanssa nk. epätasa-arvoisia sopimuksia ja hankkineet taloudellisia ja poliittisia erikoisoi-keuksia. Vaikutusvaltaisimpia olivat Britannia, Ranska, Saksa ja Yhdysvallat. Länsimaalaiset ovat siis artikke-
lissa ko. valtioiden kansalaisia.

tannian, kansallisesta identiteetistä.⁹ Siirtokunnissa vakinaisesti asuva ulkomaalainen keskiluokka ja työväestö olivat taloudellisesti riippuvaisia Kiinaan luodusta semi-kolonialistisesta järjestelmästä, joten identiteetti oli voimakkaasti lokalisoitunut. Heidän toimeentulonsa, identiteettinsä ja maailmankuvansa perustui ulkomaalaisten erioikeuksien ylläpidettyihin siirtokuntiin. Britannialaisten ekspatriaattien paikallinen nationalismikehitys esimerkiksi reagoi voimakkaasti erityisesti 1900-luvun alussa kiinalaisen intellektuellien piirissä aktivoituneen radikaalin kansallistunteen kehittymiseen. Yleisesti länsimaalaisen nationalismikehityksen taustalla oli pelko erioikeuksien menettämisestä ja imperialismin vastaisen mielialan leviämisestä.¹⁰

Suomi ei ollut siirtomaavalta, joten imperialistinen mentaliteetti ei suoranaisesti määritellyt suomalaisten nationalismia Kiinassa, mutta kolonialistinen maailmankuva suodattui suomalaisuuteen. Suomalaiset tarkastelivat kiinalaista kulttuuria lähinnä eurosentrisestä näkökulmasta: eurooppalaisia kulttuureja ja eurooppalaisuutta käytettiin malliesimerkkinä, johon kiinalaista kulttuuria verrattiin. Eurooppa-keskeistä ajatusmaailmaa seuraten suomalaiset puolustivat imperialistista ulkomaalaishallintoa ja yhteisenä ongelmana 1920-luvun Kiinassa nähtiin bolshevismi ja sen maailmanlaajuinen leviäminen. Samanaikaisesti Suomessa oikeisto radikalisoitui kommunisminvastaisuuteen Lapuan liikkeen myötä. Kommunismin pelko kannusti suomalaiset liittymään Shanghaissa vuonna 1926 perustettuun kommunismin vastaiseen Perustuslailliseen Puolustusliittoon, mutta todellisuudessa liiton toiminta keskittyi lähinnä puolustamaan länsimaalaisten etuoikeuksia Kiinassa.¹¹ Seuraavana vuonna Kiinan kansallinen vallankumous ja taistelut nationalistien ja sotaterrorien välillä uhkasivat ulkomaalaisia siirtokuntia. Imperialistinen puolustusjärjestelmä hyväksyttiin epäroimättä siinä vaiheessa kun Britannia laivasto tarjosi turvaa mahdollisten ”rettelöiden sattua Shanghaissa”.¹²

Ensimmäisen oopiumisodan jälkeen, vuonna 1842 allekirjoitetun Nanjingin sopi-

muksen mukaisesti länsimaat perustivat sopimussatamiin siirtokuntia, jotka olivat hallinnolliselta nimeltään toimilupa-alueita. Myöhemmin sopimuksiin liittyivät myös Venäjä ja Japani. Siirtokunnissa maat vuokrattiin joko suoraan Kiinan valtiolta, tai paikallisilta kiinalaisilta maanomistajilta. Oopiumisotien (1839–42) ja (1856–60) jälkeen solmitut lisäsopimukset suojasivat ekspatriaattien elämää. Ekstraterritoriaalioikeuksien¹³ mukaisesti Kiinassa asuvat rekisteröidyt ulkomaalaiset olivat omien emämaidensa tuomioistuinten alaisia. Sopimukset varmistivat siirtokuntien laillisen riippumattomuuden Kiinan hallinnosta ja antoivat lähes itsenäisen päätösvallan niitä johtaville ulkomaisille hallinto-organisaatioille. Suosituimmuus-oikeussopimukset takasivat kaikille mukana oleville valtioille yhtäläiset etuoikeudet Kiinassa. Siirtokuntajärjestelmää on perustellusti kutsuttu semi-imperialistiseksi hallinnoksi sillä 1900-luvun alkupuolelle tultaessa Kiinassa oli yli sata sopimussatamajärjestelmään kuuluvaa pienempää ja suurempaa kaupunkia.¹⁴

Imperialistista identiteettiä tukemaan muodostettiin oma historiankirjoitus, joka hahmotteli ulkomaalaisten historiaa Kiinassa ja siirtomaahallinnon kehittymistä erityisesti Shanghaissa.¹⁵ Kronologinen kontekstuali-

9. Robert R. Bickers (1999) *Britain in China: Community, Culture and Colonialism 1900–1949*, Manchester: Manchester University Press, 67–108.

10. Brittiläisen nationalismin kehittymisestä Kiinassa ks. Tiina H. Airaksinen (2005) *Love Your Country on Nanjing Road: the British and the May Fourth Movement in Shanghai*, Renvall Institute Publications 19, 17–24.

11. JMA, UMS, ko 8, Da: 1, Ulkoasiainministeriön kanssa käyty kirjeen- ja sähköiden vaihto, 1926, Gustav Wähämäki Ulkoasiainministeriölle, 23.3.1926.

12. JMA, UMS, ko 96, F40:22 Suomalainen yhdistys Kiinassa 1926–1945, yhdistyksen pöytäkirja 26.1.1927.

13. Extraterritoriaalinen lainsäädäntö mahdollisti kansallisten lakien soveltamisen valtion rajojen ulkopuolella.

14. Tiina H. Airaksinen (2005) 'Länsimainen imperialismi ja kiinalaisen nationalismin kehitys', teoksessa, Raisa Asikainen & Juha Vuori (toim.) *Kiinan yhteiskunta muutoksessa*, Helsinki: Gaudeamus, 172–176.

15. A.M. Kotenev (1927) *Shanghai: Its Municipality and the Chinese*, Shanghai: North-China Daily News & Herald, Limited; F.L. Hawks Pott (1928) *A Short History of Shanghai, being an Account of the Growth and Development of the International Settlement*, Shanghai: Kelly & Walsh Limited.

sointi määritteli Kiinan aseman länsimaalaisten kirjoittamassa historiankirjoituksessa. Siinä kuvattu yhteiskuntakehitys antoi länsimaalaisille kuvitteellisen oikeuden kontrolloida Kiinan nykyisyyttä ja tulevaisuutta ja määrätä 'lääkkeitä' maan ongelmiin.¹⁶ Länsimaalaisten kiinalainen elämä piti sisällään myös siirtokuntamentaliteetin, joka varsinkin Kiinan vakinaisilla ekspatriaateilla oli hyvin imperialistinen. 'Old China Hand'¹⁷ oli siirtokuntayhteisön antama kunnianimitys länsimaalaiselle, jolla oli pitkäaikainen kokemus maasta ja nimen mukaisesti "Kiina hanskassa".

Kyse oli monimuotoisen kiinalaisen yhteiskunnan yksinkertaistamisesta, kulttuurin sopeuttamisesta ja kotiuttamisesta länsimaisen kulttuurin viitekehykseen sopivaksi. Nimitys on myös sikäli mielenkiintoinen, että sitä käytetään englanninkielisenä nimityksenä säännöllisesti edelleen monissa länsimaissa ja muiden muassa Suomessa. Imperialistista käytännön politiikkaa, kaupankäyntiä ja mentaliteettia tukemaan luotiin *pidgin*-englanti, keinotekoinen kieli, jonka avulla kommunikoitiin kiinalaisten palvelijoiden ja työläisten kanssa. Pidgin muodostui useasta eri kielestä ja oli tarkoituksellisesti hyvin käskymuotoista ja alentavaa. Myös suomalaisille pidgin oli tuttu kieli, tosin vähemmän käytetty.

Siirtokuntaidentiteetin malliksi Kiinassa muotoutui *Shanghailander* -identiteetti jonka etuoikeutetuimpana ryhmänä olivat Shanghaissa asuvat Britannian ekspatriaatit ja heistä erityisesti suurimpien kauppahuoneiden johtajat muodostivat maan ulkomalaisväestön yläluokan.¹⁸ Nämä länsimaalaisten yritysten johtajat, *taipanit*, muodostivat pienen taloudellisen, poliittisen ja sosiaalisen eliitin, ja heidän toimistaan raportoitiin säännöllisesti paikallisissa lehdisissä. Kiinan ulkomaalainen yhteisö oli hyvin hierarkkinen ja henkilökohtainen asema määräytyi kansalaisuuden, varallisuuden ja sosiaalisen statuksen mukaan. Seurapiireihin pääsy edellytti usein paikallisen eliitin jäsenen hyväksyntää tai kutsua. Samoilla kriteereillä määriteltiin myös jäsenyys eri seuroissa tai 'herrasmiesten klubeissa'. Kuvallisista näistä oli Shanghai-klubi, jonka jä-

senet päättivät keskusteluissaan paljolti ekspatriaattien talous-, kulttuuri- ja poliittisesta elämästä. Houkutus tulla hyväksytyksi siirtokuntien eliittiin oli suuri.

Shanghaista oli muodostunut siirtokuntien malliyhteiskunta ja useat opaskirjat neuvoivat uusia maahan muuttavia ulkomaalaisia ottamaan mallia länsimaalaisten käyttäytymisestä Shanghaissa.¹⁹ Kaupunki oli jaettu hallinnollisesti kolmeen alueeseen, jotka olivat kansainvälinen siirtokunta, ranskalainen siirtokunta ja kiinalaisten kontrolloima alue. Suurin osa kaupungin kansalaisista oli kiinalaisia ja heidän maksamillaan vuokrilla ja veroilla kustannettiin siirtokuntien hyvinvointi ja kehitys. 1920-luvun alkupuolella Shanghaiin kahdesta miljoonasta asukkaasta yli 15 000 oli japanilaisia ja 6000 brittejä. Länsimaalaisista muita suurempia ryhmiä olivat portugalilaiset, ranskalaiset ja amerikkalaiset, joista kutakin kansallisuutta oli kaupungissa yli 1000 henkeä.²⁰ Muut väkiluvultaan pienemmät ulkomaalaisryhmät, suomalaiset mukaan lukien, pyrkivät resursiensa mukaan ottamaan mallia Britannian semi-imperialistisesta yhteiskunnasta. Brittien tarjoama imperialistinen maailmankuva oli tosin ristiriidassa valtioiden välisiin tasarvoisiin suhteisiin pyrkivän Suomen kanssa. Todellisuudessa ja erityisesti yksityisellä tasolla suomalainen virkamieskunta ei mentaliteetiltaan eronnut kolonialismin vahvistamiseen keskittyvistä sopimusvalloista.

Kiinan suomalaiset

Suomalaisilla oli lukuisia syitä muuttaa, matkustaa tai paeta Kiinaan. Uudet työmahdollisuudet, taloudellisesti tai sosiaalisesti parempi elämä, ja esimerkiksi aviomiehen tai sukulaisten seuraaminen houkuttelivat maahanmuuttajia. Seikkailunhalu ja onnen etsintä välittyi monien siirtolaisten kirjeenvaihdossa, toisaalta epäonnistuminen kotimaan liike-elämässä saattoi kannustaa myös yhdensuuntaisen lipun ostamiseen. Muutamissa tapauksissa idästä löytyi poliittinen turvapaikka, ja esimerkiksi Venäjän vallankumouksen jälkeen Siperiasta karkasi Kiinaan suomalaisia sotilaspakolaisia.²¹

Yksi varhaisimmista suomalaisista kiinalaisen toiseuden tarkastelijoista oli kadetti

Israel Reinius, joka päätyi Ruotsin Itä-Intian kauppakomppanian mukana Aasiaan ja Etelä-Kiinan Kantonin kauppa-alueelle. Reiniuksen väitöskirjassa kuvaukset keisarivallasta, vaatetuksesta, tavoista ja uskonnoista kirjoitettiin jo 1745–48, mutta julkaistiin vasta parin vuosisadan päästä. Muiden länsimaisten kuvausten tapaan myös Reiniuksen selostus perustui hyvätahtoiseen ihmettelyyn kulttuurien erilaisuudesta ja esimerkiksi kiinalaista vieraanvaraisuutta keuhuttiin.²² 1800-luvulle tultaessa suomalaisten matkajien käynnit olivat vielä yksittäisiä vierailuja, mutta viimeistään 1900-luvun alussa lopulla voidaan puhua jo pienekköstä suomalaisyhteisöstä. Suomalaisten määrä muihin ulkomaalaisryhmiin verrattuna oli vaatimatonta, suurimmillaankin 1920- ja -30-luvulla noin 100 henkeä.²³

Siirtokuntien vilkas kaupankäynti, laajeneva hallinto ja lisääntyvät palvelut toivat maahan uusia työpaikkoja, joten kielitaitoisista ulkomaalaisista oli jatkuva pula. Monipuolinen kielitaito oli etu suomalaisille ja kotimaisten kielten suomen ja ruotsin lisäksi englanti ja kiina kuuluivat monien kielivalikoimiin. Kansainvälisessä politiikassa ja liiketoiminnassa kieliä tuli muutama lisää, koska saksan, ranskan ja venäjän kielet olivat säännöllisessä käytössä.²⁴ Vilkas muuttoliike venytti kulttuurienväliset vuorovaikutustaidot äärimmilleen, sillä sopeutumisen vaikutusvaltaiseen siirtokuntayhteisöön ja heidän luomaansa kolonialistiseen politiikkaan aiheutti jatkuvia konflikteja. Positiivisemmat kohtaamiset synnyttivät kansainvälisiä avioliittoja, jotka olivat yleisiä varsinkin merimiesten keskuudessa.

Esimerkiksi merimies Einari Wirénin elämä Aasiassa sisälsi maailmansodan-ajan aikaisen kiihkeän rytmin: lyhyt avioliitto venäläisen naisen kanssa, uhkapelejä, useita työpaikkoja ja piileskelyä velkojalta. Suomalaista kulttuurista sopeutuvaisuutta omalta osaltaan mallikkaasti edustanut Wirén päätyikin työtehtäviin japanilaisten, amerikkalaisten ja kiinalaisten palvelukseen. Eilispäivän velkoja saattoi olla hänelle seuraavan päivän työnantaja. Wirén sulautui monikulttuuriseen yhteisöön laivoissa ja mais-

sa asuessaan Shanghaissa. Kotimaa pysyi mielessä ja hän auttoi aina tarvittaessa pulaan joutuneita suomalaisia kohtalontovereita.²⁵ Hänelle toiseus oli kulttuurisessa kanssakäymisessä uudelleen muotoutuva käsite, jota määritteli lähinnä päivittäinen selviytyminen vieraassa kulttuurissa.

Suomalaisten vuorovaikutustaitoja testattiin myös Kiinan merenkulun tullilaitoksella,²⁶ jolla oli erikoinen osuus ulkomaiden imperialistisessa historiassa. Alunperin tullilaitos oli perustettu Taipingin kapinan aikaan 1850-luvulla keräämään merenkulun tullimaksuja, koska kiinalaiset viranomaiset eivät sotatoimien takia pystyneet keräämään sovittuja maksuja. Toisen oopiumisodan jälkeen 1860-luvulla tullilaitos valjastettiin pal-

16. Kiinaa oli jo vuonna 1905 kutsuttu Kaukoidän sairaaksi mieheksi "The Sick Man of the Far East", *The New York Times*, 16.8.1905, 6; Nicholas Clifford (2001) *A Truthful Impression of the Country: British and American Travel Writing in China, 1880–1949*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 51.

17. Termillä viitataan yleisesti Kiinassa pitkään valtionvirassa, lähetystyössä tai kaupallisessa tehtävissä toimineeseen henkilöön.

18. Bickers (1999) 67–68, 102–103.

19. Malliyhteiskunnan konstruointi jatkui vuosikymmeniä katso esimerkiksi Charles M. Dyce (1906) *Personal Reminiscences of Thirty Years' Residence in the Model Settlement Shanghai, 1870–1900*, London: Chapman & Hall Ltd.; C.A. Darwent (1920) *Shanghai – a handbook for travellers and residents*, Shanghai: Kelly and Walsh Limited.

20. *North China Herald*, 20.9.1919, 766–767.

21. *Suomen Kuvalehti*, 1.3.1930, 2073.

22. Israel Reinius (1939) *Journal hällen på Resan till Canton i China: med Höglöfl. Ostindiska Compts Skiepp Cronprintzen Adolph Friedrich som commenderades af Capitain Herr Matthias estbergen till Gjötheborg man der emottogs af Capitain Herr Petter Dens*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

23. Max Engman (2005) *Suureen Itään: Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa*, Turku: Siirtolaisuusinstituutti, 415; Richard Feetman (1931) *Report of the Hon. Richard Feetman, to the Shanghai Municipal Council*, Shanghai: North-China Daily News and Herald Ltd, 21.

24. Ulkoasiainministeriön monikielinen kirjeenvaihto, johon kuuluu myös kopiota suomalaisten liikemiesten kirjeistä. Myös lähetystyöntekijöiden kirjeenvaihtoa kirjoitettiin jossain määrin vierailu kieliä.

25. Veijo Wirén (2000) *Shanghai Oho! Seikkailuni seitsemällä merellä*, Helsinki: Tammi, 85–89.

26. Vuoteen 1912 asti Keisarillinen merenkulun tullilaitos. Tarkempaa tietoa tullilaitoksen kehityksestä Donna Brunero (2006) *Britain's Imperial Cornerstone in China: The Chinese Maritime Customs Service, 1854–1949*, London: Routledge.

velemaan länsimaiden, lähinnä Britannian, taloudellisia intressejä. Ainakin kuusi suomalaista miestä päätyi tullilaitoksen palvelukseen jokipoliisiksi, majakanvartijaksi ja vartijaksi.²⁷ Periaatteessa suomalaiset olivat Kiinan valtion palkkaamia työntekijöitä, joita johdettiin imperialistiseen tyyliin, sillä laitoksen johtajat olivat pääasiassa britannialaisia. Aidosti monikulttuuriseen työyhteisöön kuului eurooppalaisten lisäksi esimerkiksi kiinalaisia, intialaisia ja malesialaisia.

Suomalaista valtionationalismia

1900-luvun alkupuolella Suomi oli nuori itsenäistynyt valtio, joka etsi paikkaansa kansainvälisessä valtioiden yhteisössä. Euroopan ulkopuolisena maana Kiinan diplomaattinen asema ei ollut poliittisesti kovin merkityksellinen. Japani nähtiin tärkeänä asemamaana Venäjän seurannan kannalta, joten oma edustusto perustettiin Japaniin ja aluksi vastuualueen oli koko Itä-Aasia. Tulevaisuuden kaupallisten ja valtiollisten suhteiden kehityksen kannalta konsulaatin perustamista alettiin suunnitella myös Kiinaan. Suomen asioita Kiinassa oli jo muutaman vuoden hoitanut professori Gustaf John Ramstedt asemapaikkanaan Tokio sen jälkeen kun diplomaattisten proseduurien jälkeen konsulaatti avattiin Shanghaissa vuonna 1921.²⁸ Kiinassa Suomen virkamiehistö pyrki järjestelmällisesti luomaan omaa poliittista linjaansa ja suvereenisuutta korostettiin erityisesti suhteessa vanhaan isäntään, ”primitiiviseen Venäjään”.²⁹ Käytännön politiikassa konsulaattiedustustojen ja lähetystöjen avaaminen kuului ulkopoliittikan tärkeimpiin tavoitteisiin. 1930-luvun alussa Suomella oli konsuliedustaja Shanghaissa, Hong Kongissa, Guangzhoussa (Kantonissa), Hankoussa, Qingdaossa, Dalianissa, Harbinissa ja Tianjinissa.³⁰

Suomalaiskansallisesti aktiivinen aika koettiin Gustav Wähämäen konsuli- ja pääkonsulikausilla vuosina 1924–32, sillä itsenäisyyspäiviä juhlistettiin säännöllisesti vastaanotoilla, joissa tunnelmaa oli luomassa suomalainen musiikki ja Suomi-filmit.³¹ Oma-aloitteinen varakonsuli Ville Niskanen toimi kaudellaan Shanghaissa suomalaisen kulttuurin ja identiteetin puolestapuhujana.

Hän näki Sibeliuksen ja Kalevalan syntymäpäivien juhlallisuuksien tuovan kaivatua julkisuutta Suomelle.³² Konsulaatin järjestämissä tilaisuuksissa Shanghain kansainvälisen siirtokunnan oma orkesteri soitti Sibeliuksen sävellyksiä kaikille kansallismielisille kuulijoille. Suomalainen nationalinen musiikki onnistui tehtävässään ja ylitti siirtokunnan sisäiset, ulkoiset ja kulttuuriset rajat herättäen vastakaikua kiinalaisissa nationalisteissa ja kotimaataan kaipaavissa ulkomaalaisissa.³³ Kansallinen historia, kulttuuri ja taide olivat nuoren valtion henkisiä vientituotteita, joilla rakennettiin positiivista imagoa ja Suomen ulkoministeriö toki ymmärsi kansallisen kulttuurin markkina-arvon nationalismitoimien voimistuessa Kiinassa 1900-luvun alkupuolella.

Ulkoasiainministeriön koordinoima propagandatyö markkinoi ja kiillotti aktiivisesti Suomi-imagoa 1920- ja 1930-luvulla.³⁴ Toimisto julkaisi tietoa Suomesta useilla eri kielillä ja kirjallista materiaalia täydennettiin kuvilla, filmeillä ja musiikilla. Kirjalliseen propagandaan kuului kulttuurista kertovaa kirjallisuutta, matkailu mahdollisuuksia mainostavia lehtisiä ja taloudellisesta kehityksestä kertovia julkaisuja ainakin ranskan, ruotsin, englannin, esperanton, saksan ja suomen kielillä.

Ekspatriaattiyhteisössä erityisesti englanninkieliset julkaisut olivat haluttuja. Kiinankielinen materiaali oli harvinaisempaa koska 1900-luvun alussa valtaosa kiinalaisista ei osannut lukea tai kirjoittaa ja suomalaisten tärkeimmät kiinalaiset intressiryhmät, koulutetut ja kauppiat ymmärsivät yleensä myös englantia.³⁵

Valtiolliseen nationalistiseen retoriikkaan kuului suomalaisen kulttuurin, politiikan ja talouden voimallinen markkinointi ja asiakaskuntana oli luontevasti siirtokuntien ulkomainen ja kiinalainen väestö. Siirtokunnan kontaktiverkostolle heijastettiin filmskoopin³⁶ välityksellä kuvia suomalaisten tärkeimmistä saavutuksista ja annettiin mielikuva pitkiin kansallisiin perinteisiin perustuvasta modernista elämästä Pohjolassa. Kuvien aiheina olivat kansallisesti tärkeät rakennukset ja maisemat (kansallismuseo, Olavinlinna, sauna, lehmisavu), teollisuus

(Aaltosen kenkätehdas, Nokian kumitehdas ja S.O.K.:n tiilitehdas) ja taide (Gallen-Kallelan ja Järnefeltin maalauksia, suomalainen ryijy). Myös kansallisia erikoisuuksia kuten tukkilaisten koskenlaskua ja karhunmetsästystä esiteltiin ulkomaiselle siirtokunnalle ja kiinalaiselle eliitille. Olympialaisissa maailmanlaajuista kuuluisuutta saavuttaneet juoksijat Paavo Nurmi ja Ville Ritola, keihäänheittäjä Jonni Myyrä ja 5-ottelija Eero Lehtonen saivat kansallisen kunnian edustaa suomalaisia urheilijoita Kiinassa esityksissä kuvakavalkadissa.³⁷

Urheilukilpailuissa menestyminen osoitti kansan fyysisistä kyvykkyyttä ja elinvoimaisuutta rauhanomaisissa oloissa. Sen nähtiin olevan kuin ase nuoren kansan olemassaolon puolustamisessa. Maan kansainvälinen maine levisi nopeasti mitalivoittojen avulla ja vahvistuva kansakunta vaatikin olympiamenestystä.³⁸ Urheiluvetoinen nationalismi kulminoitui 1930-luvulla kun Suomeen vuodeksi 1940 suunnitellut olympialaiset kokosivat Kiinan suomalaiset universaalien urheilun tuoman kansallisuusaatteen kannattajiksi.³⁹ Koska Suomi ei ollut osallistunut kilpajuoksuun sopimussatamien avaamiseksi Kiinassa, maa osoitti suurvalta- asemansa urheilun suurmaana. Urheilusta oli tullut osa Suomen epävirallista ulkopoliittikkaa Kiinassa. Samoin kuten Pekingin olympialaiset ovat olleet Kiinalle taloudellisen kehityksen näyteikkuna ja kansallisen täysivaltaisuuden osoitus, ja niissä onnistumisesta on tullut maalle kunnia-asia.

1900-luvun alkupuolella suomalaisten propagoitavaan ryhmään kuului kiinalaisia ja muita ulkomaalaisia virkamiehiä, lehdistöä ja yliopistojen edustajia. Kiinalainen lehdistö reagoi valtion viralliseen propagandaan ihannoiden suomalaista kansallistuntoa ja vertaamalla sitä omaan kansalliseen kehitykseensä juuri 1900-luvun alkupuolella.⁴⁰ Vastavuoroisesti suomalainen konsulaatti seurasi tarkkaan kiinalaista lehdistöä ja raportoi kotimaahan säännöllisesti Suomi-kuvan kehittymisestä.

Kiinan 1900-luvun ensimmäiset vuosikymmenet olivat sisäpoliittisesti levottomia ja sotalordien agitoimat lukuisat vallankaappausyritykset, kansallistuntoisten mielen-

osoitukset ja lakot rytmittivät paljolti myös ulkomaalaisten elämää. Kiinalaisen radikaalin nationalismin herääminen näytti korostavan suomalaisten omaa kansallistunnetta Kiinassa. Suomen kansalliset tunnukset, symbolit ja seremoniat loivat voimakkaan emotionaalisen suhteen kotimaahan, jota muisteltiin kaihoisasti. Oli selvää, että Suomen lippu, Finlandia- tai Maamme-laulu, itsenäisyyspäivän vastaanotto ja kansallisten merkkihenkilöiden syntymäpäivien juhlistaminen voimistivat pienen suomalais-kolonian kansallista itsetuntoa.

27. Chinese Maritime Customs Service Catalogue, *Finnish in the Chinese Maritime Customs Service*, kirjoittajan hallussa.

28. Diplomaattiedustuksen perustamisesta tarkemmin esim. Harry Halén (1998) *Biliktü Baksbi: The Knowledgeable Teacher G.J. Ramstedt's Career as a Scholar*, Helsinki: Finno-Ugrian Society, 236–240; G.J. Ramstedt (1998, 6. painos) *Seitsemän Retkeä Itään Lähettiläänä Nipponissa*, Helsinki: WSOY, 262–270 ja Mikko Uola (1995) *Suomi ja keskuksen valtakunta: Suomen suhteet Kiinan tasavaltaan 1919–1949*, Kangasala, 51–69.

29. JMA, UMS, ko 35, F23:2 Jean Sibeliuksen 70-vuotispäivä, varakonsuli Ville Niskanen Ulkoasiainministeriölle, Shanghai, 19.7.1935.

30. JMA, UMS, ko 9, Df:5 Muu kirjeenvaihto.

31. JMA, UMS, ko 8, De:1 Kirjeenvaihto Kiinan Ulkoministeriön ja muiden viranomaisten kanssa 1925, 1926 Gustav Wähämäki Commissioner for Foreign Affairs Hsü Yuan:lle, 27.11.1925; Wähämäki Ulkoasiainministeriölle, 22.1.1926.

32. JMA, UMS, ko 35, F23:2 Jean Sibeliuksen 70-vuotispäivä, varakonsuli Ville Niskanen Ulkoasiainministeriölle, Shanghai, 19.7.1935.

33. Robert Bickers (2000) *The Greatest Cultural Asset East of Suez? History and Politics of the Shanghai Municipal Orchestra and Public Band, 1881–1946*, Taipei: Institute of Modern History, Academia Sinica, 858–862; JMA, UMS, ko 35, F23:2 Jean Sibeliuksen 70-vuotispäivä, Niskanen Maestro Mario Puci:lle, Shanghai Municipal Orchestra, 8.11.1935.

34. Propagandayksikkönä toimi Helsingissä Sanoma-lehtiasian toimisto.

35. Merkittävänä poikkeuksena oli vuonna 1938 kiinaksi julkaistu *Nykypäivän Suomi* -julkaisu.

36. Venäläinen diaprojektori.

37. JMA, UMS, ko 8, Da:1 Ulkoasiainministeriön kanssa käyty kirjeen ja sähköiden vaihto, 1926, Filmoskooppari I–IV.

38. Jouko Kokkonen (2003) *Kansakunnat kultajähdissä: urheilu ja nationalismi*, Helsinki: Liikuntatieteellinen seura, no 22, 4–25. Urheilun ja suomalaisen kansallisen identiteetin suhteesta tarkemmin Mervi Tervo (2002) 'Sports, "race" and the Finnish national identity in *Helsingin Sanomat* in the early twentieth century', *Nations and Nationalism* 8 (3), 335–356.

39. JMA, UMS, ko 62, F24 Vuoden 1940 Olympialaiset.

40. *The Eastern Times*, 9.1.1926.

Suomen propagandatoimet saavuttivat markkinointihuipentuman vuonna 1936 kun amerikkalais-kiinalaisessa omistuksessa oleva sanomalehti *The China Press* julkaisi kaksi Suomea käsittelevää liitettä itsenäisyyspäivänä 6. joulukuuta. Lehti julkaisi 500 kpl:n painoksen kaksisivuisesta suomenkielisestä liitteestä, joka oli suunnattu suomalaiselle liikeyhteisölle, virkamiehille ja Kiinasta muuten kiinnostuneille. Suurin osa lehdistä päättyi levitykseen kotimaahan. Englanninkielinen 6-sivuinen julkaisu antoi mielikuvan edistyksellisestä tasavallasta, jonka moderni teollisuuden kehitys on nopeaa ja vienti Kiinaan kasvussa. Suomen historian vaiheet kuvattiin pitkänä kehityksenä kohti demokratiaa. Uusi "aikuisaika" alkoi artikkelin mukaan maailmansodasta, jolloin maa pelastettiin venäläistymiseltä ja täydelliseltä kolonisaatiolta. Lehden valokuvissa hahmotellaan maan kansallista identiteettiä politiikan, talouden, historian ja urheilun kautta. Maan ulkopolitiikan kerrottiin perustuvan rauhanomaiselle ja ystävällis-mieliselle yhteistyölle, ja linjan mukaisesta johtajuudesta esimerkkinä olivat maan pääministeri, presidentti ja ulkoministeri. Toisaalla lehdessä olevat kuvat Ståhlbergista, Mannerheimista ja Relanderista loivat historiallisen taustan ja jatkumon vahvalle johtajuudelle. Lehdessä esiteltujen tilastojen valossa Suomen viennin ylijäämä antoi mielikuvan taloudellisesti hyvinvoivasta valtiosta ja esimerkkinä teknisestä tuotekehityksestä näytettiin kuva jäänsärkijästä. Houkuttelevana matkakohteena Suomea markkinoitiin "6000 järven maana" ja muita turistikoukuttimia olivat perinteiset kansallismaisemat kuten Suomenlinna, Turku linnoinen ja Lappi.⁴¹

Suomalaisuuden rakentumisella oli Kiinassa oma epävirallinen ja kontrolloimaton puolensa. Suomen virkamiehet olivat jo vuosien ajan puolustelleet ja tarvittaessa peitelleet kansalaistensa toimia Kiinassa. Valtiollisen valvonnan ulkopuolella olevaa ja ei-toivottua julkisuutta toivat suomalaiset merimiehet, jotka juopuneina ja katutappelen jälkeen lähetettiin kansainvälisen siirtokunnan putkaan. Tai suomalainen mies, joka yritti salakuljettaa Kiinassa aseita ja

patruunoita. Nolo tapaus oli myös konsulaatin autokuskin juopottelu, joka johti riehumiseen ja ammuskeluun edustustossa. Tapahtumat johtivat suomalaisen erottamiseen Shanghain kansainvälisen siirtokunnan puolisolitaallisista puolustusjoukoista.⁴²

Made in Finland Kiinassa

Muiden ulkomaiden tavoin suomalaisten kunnianhimoisena tavoitteena oli avata Kiinan markkinat suomalaisille tehdasvalmis-teisille tuotteille. Ensimmäinen suomalainen Kiinan liiketoiminta- ja markkinakartoitus Kaukoidän⁴³ markkinoista tehtiin Kalle K. Auermaan toimesta jo vuonna 1922. Auermaa kiersi Kiinaa lähes neljä vuotta tuontija vientiliike Otto Lumme & Ki:n edustajana arvioiden suomalaisten mahdollisuuksia tehdä kauppaa Kiinassa.⁴⁴ Kirjan tarjoama mielikuva miljoonista kiinalaisista asiakkaita ei juuri poikkea 2000-luvun yritysten markkinointilauseista, joilla pyritään avaamaan Kiinan markkinoita. Yleisen näkemysmukan markkinat olivat jo 1900-luvun alussa kaikille avoinna ja "400 miljoona asiakasta" odotti länsimaisia hyödykkeitä.⁴⁵

Paljon julkisuutta saanut ystävyys- ja yhdenvertaisuussopimus oli ensimmäinen virallinen sopimusasiakirja Suomen ja Kiinan välillä ja se vahvisti myös maiden kauppasuhteita. Se allekirjoitettiin lokakuussa 1926, ja voimaan sopimus astui seuraavan vuoden syksyllä. Allekirjoittaneille osapuolille oli erityisesti tärkeää, että kyseessä oli ystävyys-sopimus kahden tasa-arvoisen maan välillä. Vastavuoroisuuden periaatteen mukaisesti kiinalaiset lähettivät Suomeen kauppedelegationin, jonka tarkoituksena oli lisätä kaupankäyntiä maiden välillä.⁴⁶

Valtioiden välisissä kauppasopimusneuvotteluissa tuotiin toisaalta positiivisena aspektina esille Suomen ja Kiinan tasa-arvoinen ystävyys- ja yhdenvertaisuussopimus. Liiketoimintatavoilla haluttiin erityisesti erottua länsimaiden ekstraterritoriaalioikeuksien suojaamasta epätasa-arvoisesta kaupasta. Kaupallisessa toiminnassa suomalaiset liikemiehet ja valtion virkamiehet tekivät tiivistä yhteistyötä keskenään. Konsuli Wähämäki kuului suomalaisen tavarant-

litys- ja laivanvarustusyhtiön John Nurminen Oy:n johtokuntaan, ja oli Suomessa toiminut yrityksen johdossa.⁴⁷ 1800-luvulla oli tyypillistä että länsimaisten valtioiden virkamies ja kauppahuoneiden edustaja olivat usein yksi ja sama henkilö. Vasta 1900-luvulle tultaessa hallintovalta ja liiketoiminta eriytyivät, mutta esimerkiksi Shanghain kansainvälisen siirtokunnan hallintoneuvoston (Shanghai Municipal Council) jäsenet olivat säännönmukaisesti länsimaisten yritysten johtajia.

Perisuomalaisina koettuina vientiartikkeleina paperin, selluloosan ja vanerin nähtiin sopivan erityisesti Kiinaan, joten toiminiimi Sören Berner & Co:n edustaja K. Tegengren lähetettiin ulkoministeriön rahoituksella raportoimaan paperituotteiden vientimahdollisuuksista. Kiinan oma paperituotanto oli jo aiemmin arvioitu huonoksi. Samalla tarkkailtiin myös Kiinan poliittista ja taloudellista vakautta, sillä 1920-luvulla valtiollisten olojen selkiytyminen oli kaupankäynnin ja pitempiä aikaisten investointien ehdoton edellytys. Enso-Gutzeitin tavoin monet yritykset huomasivat ongelmalliseksi kaupankäynnin aloittamisen ja pätevien vientiedustajien palkkaamisen.⁴⁸ Kiina-viennin lisääminen oli piinallisen hidasta ja vaikeaa niin suomalaisten liikemiesten raporttien kuin tilastojenkin valossa. Vuoden 1926 sopimuksen jälkeen liiketoiminta moninkertaistui ja myös kiinalaisia tuotteita kuten teetä ja soijaa alettiin tuoda suurempina määrinä Suomeen.⁴⁹ Viennin promovointia varten osallistuminen maailmannäyttelyihin oli tärkeää. Shanghaissa vuonna 2010 pidettävälle maailmannäyttelylle on esikuva jo vuodelta 1936, jolloin Suomen konsulaatti sai näyttelyn järjestäjiltä lahjoituksena pienen kojun, jossa kaupallista toimintaa esiteltiin ensimmäistä kertaa julkisesti Kiinassa.⁵⁰

Kauppakamarin tai kaupallisen yhdistyksen perustaminen oli osa taloudellista strategiaa, jonka mukaisesti ulkomaiset liikemiehet ja kauppahuoneet saivat oman paikallisen järjestön ajamaan taloudellisia ja poliittisia intressejään Kiinassa ja koko Aasiassa. Suuremmilla sopimusvaltioilla kuten Britannialla, Yhdysvalloilla ja Ranskalla oli vilkkaasti toimivat kauppakamarit, joi-

den edustustoiminta sai pienen suomalaisen kauppiaasyhteisön kadehtimaan vastaavaanlaista etujärjestöä. Maiden kaupalliset ryhmät toimivat tehokkaasti puolustaen kaupallisia etuoikeuksia ja yhteydet paikalliseen ulkomaiseen hallintokoneistoon olivat suorat.

Painostusryhmäksi perustettiin keväällä 1926 Suomalainen Yhdistys Kiinassa (SYK) – Finska Förening i Kina – The Finnish Association in China. Perustamiskirjan ensimmäisessä pykälässä todettiin että "... yhdistys on perustettu valvomaan ja edistämään Suomen intressejä Kiinassa, toimimaan suomalaisen kansallisuuden koossapitämiseksi Kiinassa, ja ylläpitämään yhteyttä Kiinassa asuvien suomalaisen ja kotimaan välillä...". Jäsenyys oli avoinna jokaiselle "puhdasmaineiselle suomalaiselle". Ensimmäisenä toimintavuotenaan SYK listasi 26 henkilöjäsentä, joista valta-osa edusti Shanghain suomalaisväestön pientä eliittiä. Nimensä mukaisesti yhdistyksen intresseihin kuului suomalaisten etujen edistäminen, niin taloudel-

41. *The China Press*, Finland Independence Day Supplement ja China Press'in suomalainen liite, 6.12.1936. *The China Press* julkaistiin ajan tavan mukaisesti A2-kokoisena.

42. JMA, UMS, Db:1 Konsuli Synnerbergin kirjeenvaihtoa, v. 1922–1924, Georg Synnerberg Ulkoasiainministeriölle, 23.8.1923 ja 15.3.1924; *North China Herald*, 18.8.1921, 301.

43. 'Kaukoita' engl. 'Far East' on edelleen laajalti käytössä oleva termi, jolla on kolonialistinen kaiku: kaukana mistä? Länestä, joka on lähellä?

44. Kalle K., Auermaa (1923) *Itä-Aasian markkina-maat ja meidän mahdollisuutemme siellä*, Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo: WSOY, *passim*.

45. Carl Crow (1937) *Four Hundred Million Customers*, New Your, Harper & Brothers.

46. JMA, UMS, ko 8, De:1 Kirjeenvaihto Kiinan Ulkoministeriön ja muiden viranomaisten kanssa 1926.

47. *Uljaksen vanavedessä: John Nurmisen kauppahuoneen ja varustamon historiaa 1886–1967, miehiä, laivoja, elämää JN-lipun alla* (2006) toimituskunta Ilkka Karttunen, Matti Pietikäinen ja Marja-Liisa Suopanki, John Nurmisen Säätiö, Helsinki, 85; *Kauppalehti*, 1.3.1924, no 52, 1.

48. Enso-Gutzeit Oy, Pankakosken tehtaot, Matkakerätoimukset 1925–1935, USA, Kiina, Marokko, Eurooppa, *Redogörelse över en studiesresa till Kina*, 22/1–18/6 1929; JMA, UMS, ko 62, F428:37 Taloudellinen järjestäytyminen, Enso-Gutzeit Oy Niskaselle, 10.4.1934; *Kauppalehti* 1.3.1924, no 52.

49. *Foreign Trade of China 1925, 1930–31*, Chinese Maritime Customs.

50. JMA, UMS, ko 62, F34:2 Näyttelyt ja messut, International Exhibition & Fair in Shanghai, 1936.

lisesti kuin sosiaalisestikin. Paikallispolitiikassa yhdistys seurasi vaikutusvaltaisten sopimusvaltioiden retoriikkaa ja propagoi parempien kaupallisten oikeuksien puolesta. Hyväntekeväisyys kuului kauppakamarien yleishyödylliseen toimintaan ja SYK:n periaatteisiin kuului ”hädässä olevien suomalaisten auttaminen”, joihin lukeutuivat vuosien varrella muu muassa useat merimiehet, lähetyssaarnaajat ja matkajat.⁵¹

Finlandia Shop ja *Finland Trade Agencies* vientiyrietykset perustettiin 1920-luvun puolivälissä edistämään Suomen kauppaa Kiinassa. Entinen lähetyssaarnaaja Hannes Keijola toimi Suomi-kaupan promoottorina, mutta yritys ei koskaan vakiinnuttanut asemaansa kaupan koordinoijana. Keijolan agentuuri keskittyi lähinnä Suomen ulkomaankaupan epäsäännölliseen markkinointiin ja raportointiin paikallisissa lehdistä. Georg Synnerberg oli 1920-luvun alussa hoitanut Suomen valtiollisia asioita Kiinassa ja perusti sen jälkeen suomalaisen vientifirman. Synnerberg oli kertomusten mukaan yritysmaailmassa hyvin Keijolan tyylinen, sinnikäs, mutta epämääräinen toimisaan.⁵²

Suomalaisten markkina-analysit eivät sisällöllisesti juuri eronneet imperialistista kauppapolitiikkaa harjoittavien sopimusvaltioiden kommentteista: omia tuotteita ylistettiin ja kiinalaisia arvosteltiin. Kaupalliseen retoriikkaan kuului ei-suomalaisten ja ei-länsimaalaisten liiketoimintatapojen kritisointi. Perisuomalaisiksi liikemiespiirteiksi todettiin rehellisyys, ahkeruus ja korkea työmoraali. Vaikka suomalaiset vientituotteet kuvattiin hinnaltaan hieman muita arvokkaimmiksi, niiden todettiin olevan kestäviä ja moderneja laadultaan. Kiinalaiset liikemiestavat nähtiin juuri vastakkaisiksi ja kauppakumppaneita kuvattiinkin epärehellisiksi, ahneiksi, kieroiksi ja laiskoiksi. Paikalliset tuotteet taas olivat suomalaisten mielestä heikkolaatuisia, vanhanaikaisia ja usein jopa väärännöksiä.⁵³

Kristillinen suomalaisuus

Evankeliumin vapaan julistuksen olivat mahdollistaneet lukuisat niin kutsutut epätasa-arvoiset sopimukset, joiden mukaan

Kiinan hallinto joutui tarvittaessa suojelemaan maassa lähetystyötä tekeviä ulkomaalaisia kristittyjä. 1900-luvulle tultaessa englantilaiset ja amerikkalaiset lähetysjärjestöt olivat jo jakaneet Kiinan suurelta osin toimintapiireihinsä. Malli intressialueiden muodostamiseksi löytyi sopimuskaupunkien länsimaisesta imperialistisesta hallintoaluejaosta. Suomalaiset halusivat aloittaa lähetystyön paikkakunnilla missä muita lähetysjärjestöjä ei vielä ollut. Hunanin maakunnan pohjois- ja luoteisosiin perustettujen neljän pääaseman ympärille muotoutui suomalaisten oma työkenttä, sillä alue oli ollut 1900-luvulle asti ulkomaalaisten ulottumattomissa.⁵⁴ Vientiyrietysten ja suurempien kauppahuoneiden edustajien lisäksi lähetyssaarnaajat kiersivät valtakuntaa ahkerasti.

Siirtomaapolitiikan ulkopuolelta tulleina suomalaisten mentaliteetti ei tukenut imperialistista maailmankuvaa, mutta lähetysseuran työntekijät olivat saaneet toiminta-oikeutensa länsimaiden valtapolitiikan seurauksena. Epäilemättä lähetystyöntekijät halusivat tietoisesti unohtaa työnsä poliittisen historiaustaan. Oli toisaalta selvää, että varsinkin uusien toiminta-alueiden hankinnassa ulkomaisten lähetysseurojen agendat määrittivät toimintastrategiat, eivätkä suinkaan kiinalaisten toiveet.⁵⁵

Suomalainen lähetystyö piti sisällään perinteisen evankelioimis- ja seurakuntatyön eli ”kiinalaisten pakanoiden käännästytyö” oli pääasiallinen tavoite. Modernimman lähetystyön tukijoille koulutus, sairaanhoitotyö ja diakonia olivat olennainen osa työkenttää. Kristillistämisprosessiin kuuluivat ideaalit kristillisestä perheestä ja yhteisöstä, jonka perusmallin lähetystyöntekijä tai pariskunta lapsineen tarjosi. Yleensä ottaen länsimaiset kristityt eivät yrittäneet sulauttaa paikallisia tapoja uskontonsa sisään, vaan halusivat siirtää oman kirkkonsa sellaiseen arvoineen, normeineen ja tapoineen Kiinaan. Länsimainen ydinperheen malli oli kristillinen ideaali, jonka mukaisesti suomalaiset odottivat myös kiinalaisten kristittyjen elävän. Elävinä esikuvina toimivat tietysti Kiinassa asuvat lähetit itse.

Lähetyksen suomalaiskansallinen tehtävä

oli olennainen osa lähettien retoriikkaa, jonka mukaan suomalaisen pienen kansan ainoa mahdollisuus kestää ulkoa tulevat paineet ja säilyttää itsenäisyytensä oli sen oma sivistys. Kansallisiin ideaaleihin kuului kiinalaisten kasvatus ja heidän sivistyksensä kehittäminen kristillisen hengen mukaisesti. Suomalainen tapakulttuuri kuului kulttuuriseen länsimaiseen kolonialismiin ja muodosti perustan lähetystyöntekijöiden kansalliselle identiteetille Kiinassa. Suomalaisen työntekijöiden sopeutumishalukkuutta osoitti kuitenkin se, että he pukeutuivat joskus kiinalaisiin vaatteisiin ja söivät tai ainakin maistelivat paikallisia ruokia.⁵⁶

Kansallista nationalismia edustivat parhaimmillaan länsimaiskristilliset juhlat kuten joulun ja juhannuksen. Kynttilät ja joulumänty (kuusen puutteessa) toivat tunnelmaa joulun aikaan ja herättivät varmasti aluksi ihmetystä kiinalaisten keskuudessa. Ruisleipä, piparkakut ja pulla toivat mukanaan maku- ja muistoja kotimaasta ja toivat elämään arkipäiväistä nationalismia.⁵⁷ Kansallista perinnettä ja hygieniakasvatusta parhaimmillaan edustanut sauna rakennettiin lähetysaseman yhteyteen, ja vasta sisämaahan levinneet sodat ja polttopuiden jatkuva pula keskeytivät väliaikaisesti saunomistradition.⁵⁸

Kiinan yhteiskunnallinen epävakaus ja toisaalta kiinalaisten kristittyjen ulkomaalaisia kritisoiva propaganda kirvoittivat kommentteja suomalaisilta lähetystyöntekijöiltä lännen ja idän kansojen rotueroavaisuudesta, jotka kirjoittajien mukaan ulottuivat kiinalaisten sielunrakenteeseen asti. Kiinalaisten kansallisehekkouksiksi kuvattiin häpäisy, huolimattomuus, rahanhimo ja epärehellisyys. Suomalaiset lähetit kokivat perinteisiksi kansallisiksi piirteiksi huolellisuuden, aktiivisuuden, rehellisyyden ja suoruuden eli juuri ne ominaisuudet joiden puutteesta kiinalaisia kritisoitiin.⁵⁹

Suomalaisten naisten kansallista identiteettiä Kiinassa kuvastivat parhaiten lähetystyöntekijöiden kuvaukset, koska heidän joukostaan löytyi suurin määrä suomalaisia naisia. Vuosien 1870–1945 aikana ainakin 60 naislähettiä matkasi Kiinaan joko miehensä mukana tai yksinään.⁶⁰ Valtion virkamiesten tai kaupallisen yhteisön mukana

tulevat naiset seurasivat yleensä aviomiehtiään. Suomalaisten naisten toiminnasta ja varsinkin käsitys- ja kokemusmaailmasta on olemassa harmillisen vähän aineistoa. Tosin Shanghain siirtokuntahallinto ja muutamat ulkomaalaiset yritykset palkkasivat suomalaisia naisia konttoristeiksi.⁶¹

Naisten ja miesten tehtävät yhteiskunnassa ja perheessä oli määritelty Raamatussa, kun taas kansalliset ihanteet ja poliittiset oikeudet kuuluivat valtiolle. Oliko siis olemassa sukupuolitettua kansallista nationalismia? Tällä tarkoitan suomalaisten lähetysnaisten kirjoituksissa esiin tulevia suomalaiskansallisesti perusteltuja kommentteja esimerkiksi naisten omista oikeuksista. Lähtökohta oli kannustava, sillä lähetystyössä lähettinaiset olivat täysvaltaisia, Kiinan lähettien kokouksissa heillä oli osallistumis- ja äänioikeus, toisin kuten kollegoilla Afrikassa.⁶² Kotimaahan poliittinen yleinen ja yhtäläinen äänestysoikeus oli tullut jo vuonna 1906, mutta vaikka poliittiset oikeudet eivät olleet suomalaisten naislähettien avoimena

51. JMA, UMS, ko 96, F40:22 Suomalainen Yhdistys Kiinassa 1926–1945, yhdistyksen pöytäkirjat ja vuosikirjat 1926–1930.

52. Halén, 237; Uola, 143–145.

53. Auermaa, 72–75; Tegengren, *Redogörelse över en studiesresa till Kina, 22/1–18/6 1929*; *Shanghai Mercury*, 24.4.1926.

54. Pekka Lund (2006) *Kuilun reunalla: Suomen Lähetysseura Kiinassa 1926–1929*, Helsinki: Suomen Lähetysseura, 56–59.

55. Eri lähetysseurojen toimintastrategioista esimerkiksi Dan Cui (1988) *The Cultural Contribution of British Protestant Missionaries and British-American Cooperation to China's National Development during the 1920's*, Lanham, Maryland: University Press of America; Jessie Gregory Lutz (1988) *Chinese Politics and Christian Missions: The Anti-Christian Movements of 1922*, Notre Dame, Indiana: Cross Cultural Publications.

56. KA, SLA, Hp 35 Aineita Inkeri Hahti [ei päiväystä]; Hia 2, Kiinan lähettien kokousten pöytäkirjat, 31.3–1914 § 3.

57. KA, SLA, Hp 13, Inkeri Koskikallio Signe Kantelelle, 21.12.1922; Hilda Flinck I. Koskikalliolle, 23.4.1925.

58. KA, SLA, Hp 5, Päivö Parviainen Arvid Flinckille, [ei päiväystä, n. marraskuu 1949]; Lund (2006), 105.

59. KA, SLA, Hp 6, käsikirjoituksia [ei päiväystä]; KA, SLA, Hp 13, kiertokirje 14, 23.1.1951.

60. Kirsi Kena (2000) *Eevat apostolien askelissa: naislähetit Suomen Lähetysseuran työssä 1870–1945*, Helsinki: Suomen Lähetysseura, 381–384.

61. *Suomen Kuvalehti*, 1.3.1930, 2072.

62. Kena, 343.

Ulkomaalaisia toimistonsa aulassa Shanghaissa 1930-luvulla. Kuva: Old Fashions of China

tavoitteena, tasa-arvoistuminen nähtiin laajempina yhteiskunnallisena perustana.

Muutostarpeen pääasialliseksi kohteeksi tuli kiinalaisten naisten alistettu yhteiskunnallinen asema, joista esimerkkeinä olivat lapsiavioliitot, sidotut jalat ja prostituutio. Aseman kohottamiseen pyrittiin siirtämällä oman kulttuurin arvomaailmaa ja hyväksi todettuja käytäntöjä Kiinaan, joten koulutuksen ja kristillisen kasvatuksen nähtiin tarjoavan tasa-arvoistumisen mahdollisuuksia maaseudun naisille. Varsinkin maaseudulla työsarkaa riitti, sillä erityisesti naisten luku- ja kirjoitustaito oli harvinaista. Naisyöstä muodostuikin tärkeä osa sosiaalista lähetystä ja kasvatuksellisia oppeja käytettiin pyhäkouluissa, kouluissa ja seminaareissa, sillä työn jatkumiselle oli tärkeää kouluttaa kiinalaisia naisevankelistoja.⁶³

Kiinalaisten suomalaisuus

Suomalaiset erottuivat ulkonäöltään esimerkiksi Kiinassa asuvista aasialaisista, mutta

eivät välttämättä omaksi kansalliseksi ryhmäkseen. Silloin kun suomalaisuus tarkentui omaksi kansakseen erottuen länsimaalaisten tai pohjoismaalaisten joukosta kiinalaisten mielipiteet suomalaisista olivat pääasiassa positiivisia.⁶⁴ Tässä kannattaa muistaa, että suomalaisuuteen tutustuminen jäi lähinnä kiinalaisen intelligentsian tai liikemiesten eli kaupunkien eliitin ja keskiluokan kiinnostuksen varaan. Vuoden 1936 *China Press*:n kompakti ”Suomi kuudessa sivussa” -juhlijulkaisukin oli tarkoitettu ulkomaalaisten lisäksi vain juuri tälle pienehkölle lukutaitoiselle ryhmälle, jolla oli taloudellista ja poliittista vaikutusvaltaa. Maaseudulla suomalaisiin tutustuneet kiinalaiset olivat pääasiassa kirjoitustaidottomia, ja heidän kertomuksiaan suomalaisista ei ole juurikaan löytynyt lähetysjärjestöjen materiaaleista. Lähetystyöntekijät reflektoivat kyllä paikallisten reaktioita suomalaisiin elämäntapoihin kuten ruokakulttuuriin tai kristillisiin elintapoihin.

Vuonna 1926 solmittu ystävys- ja yhdenvertaisuussopimus vilkastutti taloudellista yhteistyötä maiden välillä, mutta ehkä sitäkin tärkeämpää oli valtiollisten suhteiden luominen ei-imperialistiselle pohjalle. Sopimukseen nojaten kiinalaiset näkivät Suomen ystävällismieleisenä valtiona, jonka kanssa oli kansallisesti soveliaampaa ja suositeltavampaa tehdä kauppaa. Uuden tasavallan kansalaisten aktiivinen toiminta Kiinassa nähtiin hyvänä esimerkkinä myös kiinalaisen nationalismin kehittymiselle. Suomessa käyneistä kiinalaisista löytyi pieni kannattajajoukko, joka sävytti pohjoisen maan kiinnostustaan omalla kansallistunteellaan.⁶⁵

Suomen voittoa olympiajoukkue vieraili Kiinassa vuonna 1932. Urheiluvetoinen kansallistunne vetosi paikallisiin ja kiinalaiset tukivat ainakin yksityisellä tasolla olympialaisten järjestämistä Helsingissä. Vuoden 1940 alkuperäinen kisaisäntäkaupunki Tokio oli menettänyt kisat Helsingille, koska Japani oli muutamaa vuotta aiemmin hyökännyt Kiinaan. Tätä taustaa vasten Suomen urheilunationalismi sai varauksettoman hyväksynnän kiinalaisten nationalistien ja intelligentsian piirissä. Militaristisen Japanin sijaan pienen ja ystävällismielisen valtion olympianationalismia oli kansallisesti hyväksyttävämpää tukea.⁶⁶

Suomalaisuus Kiinassa

Suomalaisen kansallisen identiteetin rakentamista Kiinassa työstettiin toiseuden kautta, joskus taas vastakkainasettelulla ja yleisesti identifioimalla suomalaisuus kansalliseen moderniin kehitykseen länsimaissa. Poliittisen identiteetin lisäksi myös sivistyksellistä kotia ja rodullista yhteenkuuluvuutta haettiin lännestä ja Euroopasta. Kiinaan 1800-luvulla luotu imperialistinen sopimussatamajärjestelmä ja länsimaiset erivapaudet loivat poliittiset puitteet, joiden suojissa suomalaiset pystyivät toteuttamaan omasta näkökulmastaan ei-imperialistista, yhdenvertaisuuteen pyrkivää suomalaista diplomatiaa. Suomalaisten läsnäolo perustui länsimaiden poliittis-taloudellisiin erioikeuksiin, heidän luomaansa hallintojärjestelmään ja kulttuuriseen hegemoniaan, jonka ylläpi-

täjiä ja puolustajia esimerkiksi lähetystyöntekijät olivat.

Rotuun perustuva kritisointi oli länsimaa-laisten tyypillinen tapa rakentaa kolonialistista maailmankuvaa Kiinassa. Suomalaisten imperialistinen retoriikka ja toiseuden rakentuminen perustui jossain määrin kiinalaisten tai yleensä aasialaisten käyttäytymistai liikemiestapojen analysointiin. Sitäkin tärkeämmäksi suomalaisten toiseuden määrittelyssä nousi omien kansallisten piirteiden korostaminen. Suomen valtiollinen itenäisyys oli vielä tuore ja ulkomaalaiset olivat useaan otteeseen kyseenalaistaneet suomalaisen identiteetin vertaamalla sitä venäläiseen, joten rodullisia huomautuksia muista kansallisuuksista haluttiin virallisesti välttää. Yksityisissä kirjeissä sen sijaan kiinalaisia piirteitä kommentoitiin.

Kansallisuuksien hierarkiassa suomalaiset olettivat olevansa kiinalaisia korkeammalla, koska he edustivat Kiinassa itseään parempana pitävää länsimaista kulttuuripiiriä. Kansainväliseen yhteisöön kuuluminen Kiinassa piti sisällään oman kansallisen identiteetin määrittelyn lisäksi myös ymmärryksen muiden identiteettien rakentumisesta. Vaikka suomalaisten piirissä suoranaista roduteltua haluttiin välttää, se oli selkeä hierarkian määrittelyn väline. Hierarkkinen järjestys oli kiinalaiseen yhteiskuntaan hyvin sopiva ajatusmalli, sillä perinteisen konfutselaisen filosofian mukaan jokaisella on yhteiskuntajärjestelmässä ja sosiaalisessa hierarkiassa oma paikkansa.

Suomalaisiirtokunta oli Kiinassa pieni ja kirjeenvaihdon perusteella sisäisestikin väliin riittävä, joten yhtenäinen identiteetti muodostui hitaasti. Vuosikymmenten kuluessa ryhmien sisään ja välille rakentui iden-

63. Naistyön kehittämisestä Kiinassa katso SLS:n arkiston naislähettien raportit ja kirjeet.

64. Kiinalaiset lehdet julkaisivat 1900-luvun alussa lukuisia artikkeleita Suomesta ja suomalaisista esimerkiksi *The Eastern Times*, *Shang Pao* ja *Shun Pao*.

65. JMA, UMS, ko 36, F34e: Suomen tunnetuksi tekeminen ulkomailla, yksityiset henkilöt, Niskanen Ulkoasiainministeriölle 12.4.1938; *Shun Pao*, 1.7.1926.

66. JMA, UMS, ko 62, F24 Vuoden 1940 Olympialaiset ja Niskanen Mr Georg Chow:lle, 29.9.1932; F34b:10 Propagandakirjallisuuden jakelu, *Finland's Candidates for Los Angeles*.

titeettejä, jotka toivat kiinnostavina välähdyksinä esille kuviteltuja ja koettuja suomalaisuuden perusominaisuuksia. Virkamiesten valtiojohtoisen retoriikan mukaan suomalaisuus koostui itsenäisestä kansasta ja länsimaalaisesta politiikan mallista ja kulttuuriperinteestä. Moderni ja rehti liikemieskulttuuri kuvasi kauppamieskunnan suomalaisuutta. Kristillinen perheyhteisö ja kansallinen sivistys loivat pohjan lähetystyöntekijöiden identiteetille Kiinassa. Suomalainen identiteetti oli Kiinassa pääasiassa maskuliininen, jo siitä syystä että suurin osa Kiinan suomalaisista oli miehiä. Naisten kansallinen tehtävä oli lasten synnyttämisen lisäksi kasvatus ja kodista huolehtiminen. Muutamana naislähetystyöntekijän tasa-arvoisuutta yleisellä tasolla käsittelevät argu-

mentit olivat marginaalisia, eivätkä näkyneet tai vaikuttaneet miesvaltaisessa suomalaisyhteisössä.

Kiinan suomalaista arvomaailmaa yleisellä tasolla kuvasi isänmaallisuus, länsimaisuus ja kristillinen elämäntattamus. Oma kuvaan liittyivät kansallisina luonteenpiirteinä rehellisyys ja ahkeruus. Sinällään ne eivät suurestikaan eronneet muiden länsimaalaisten kuvitelluista kansallisista ominaisuuksista, sillä jokainen kansa koki omaavansa positiivisia piirteitä. Sisällissota ja ulkomaalaisten joukkomuutto 1940-luvun lopulla päätti viimein suomalaisuuden konstruoinnin Kiinassa, mutta ystävällismielisiä suhteita perustettiin jälleen vuonna 1950 Suomen tunnustaessa uuden kansantasavallan. ❧

SODAN MUOTOJA

ANTERO HOLMILA

”Uskon, että uutiset ovat pelkkää potaskaa. Etenkin Suomesta.”

Talvisota brittilehdistön ja
lukevan yleisön silmin 1939–40

Suomessa on keskusteltu toisinaan siitä, kuinka anglosaksisessa maailmassa ei ymmärretä toisen maailmansodan aikaista Suomen historiaa. Tavanomaista tälle keskustelulle on yksinomaan suomalaiskansallinen perspektiivi, joka ei ota huomioon vastapuolen – tässä tapauksessa Ison-Britannian – näkökulmaa. Antero Holmilan artikkeli avaa Suomessa käyttämättömän lähdemateriaalin avulla uudenlaisen historiallisen näkökulman siihen, miten Suomen talvisodan puolustus-taistelu ymmärrettiin Iossa-Britanniassa.

■ Marraskuusta 1939 maaliskuuhun 1940 kestänyt talvisota oli brittilehdistön *cause célèbre*. Suomen Lontoon suurlähettiläs George A. Gripenberg kertoo muistelmis- saan, miten hän työskenteli ympäri vuoro- kauden pitäen puheita ja vastaten kysymys- ten loputtomaan virtaan niin parlamentin ylähuoneessa, rotarien klubilla, BBC:n ra- diokanavilla kuin Oxfordin yliopistossa: ”Niin se [kysymysten tulva] jatkui, viikko viikon jälkeen, ja yleisön mielenkiinto Suo- mea kohtaan säilyi suurena.”¹ Gripenberg

kertoo, kuinka Britanniassa koulujen opet- tajat ja muut ammattihot lahjoittivat sodan loppumiseen asti kymmenen prosenttia pal- kastaan Suomen taistelun tukemiseen.² Spontaanisesti perustettu järjestö, *The Finn- ish Fund*, sai lyhyessä ajassa lahjoituksina yli 300 000 puntaa.³

Esimerkit kertovat brittiyleisön valtavasta kiinnostuksesta kaukaisen ja tuntemattoman Suomen tapahtumiin. Artikkelissani tarkas- telen syvemmin tapaa, miten brittilehdistö ja suuri yleisö ymmärsivät talvisodan. Tois- taiseksi Ison-Britannian käsityksiä talvi- sodasta ja Suomen taistelusta – lukuun ot- tamatta maan poliittista eliittiä – ei ole sys- temaattisesti selvitetty tutkimuksessa.⁴

Kuinka paljon ja millaisin käsittein britti- yleisö keskusteli talvisodasta? Millainen oli sanomalehdistön ja lukevan yleisön vuoro- vaikutus? Vastauksien löytäminen vaatii sa- nomalehtimateriaalin systemaattista tutki- mista. Artikkelini hyödyntää aikaisemmassa suomalaisessa Isoa-Britanniaa koskevassa historiantutkimuksessa käyttämätöntä läh- demateriaalia, vuonna 1937 perustetun ja

1. George A. Gripenberg (1965) *Finland and the Great Powers*, Lincoln, NE: University of Nebraska Press, 91. Huom. Tekstissä esiintyvät lukuisat käännökset ovat tekijän ellei toisin mainita.

2. Gripenberg (1965) 92.

3. Markku Ruotsila (2002) *Churchill ja Suomi. Winston Churchillin Suomea koskeva ajattelu ja toiminta 1900–1955*, Keuruu: Otava, 135.

4. Osittainen poikkeus on Markku Ruotsilan tutkimus Winston Churchillin suhteesta Suomeen. Ks. erityises- ti talvisotaa käsittelevä luku, s.107–154 sekä Risto Pel- tovuoren (2000) *Sankari kansa ja kavaltaajat. Suomi Kolmannen valtakunnan lehdissä 1940–1944*, Hel- sinki: SKS. – Toisenlaista kantaa edustaa esim. Aira Kemiläinen (2006) ”Toinen maailmansota ja Suomen maine ”lännen” arvioimana. Pienen Kansan asema suurvaltojen sodassa”, *Tieteessä Tapattu* 5, 5–16.

Sussexin yliopiston kirjastoon Brightonissa sijoitetun *Mass-Observation*-arkiston kokoelmia.

Kokoelmalla on tarkoitus luoda sosiologinen ja antropologinen läpileikkaus Ison-Britannian yhteiskunnasta.⁵ Arkistoon on tallennettu yli 500 vapaaehtoisen ”tarkkailijan” päiväkirjat, jotka kartoittavat brittien arkea 1930-luvulta 1950-luvulle. Arkiston tavoitteena on ollut saada Ison-Britannian kansalaisista mahdollisimman laajapohjainen otanta, missä on varsin hyvin onnistuttu: päiväkirjoja pitivät niin kotiäidit, konttoristit ja maatyöläiset kuin journalistit ja lääkärit. Kirjoittajia ei valikoitu minkäänlaisten ennakkokriteerien, kuten poliittisten näkemysten tai kirjoituskyvyn mukaan. Esitykseni ei ainoastaan tukeudu näihin päiväkirjamerkintöihin, vaan hyödyntää myös vapaaehtoisten ”tarkkailijoiden” ”vastauksia” *Mass-Observationin* asettamiin kuukausittaisiin kyselyihin.

Arkistoa käytettäessä ei ole syytä unohdtaa normaalia lähdekritiikkiä. Vaikka arkisto tarjoaa mielenkiintoisia tuokiokuvia kirjoittajien elämästä, on muistettava, että ihmisten mieliä ja ajatuksia voi manipuloida. Lisäksi he voivat myös itse aktiivisesti osallistua manipulointiprosessiin, ts. kirjoittajat voivat helposti esittää *Mass-Observationille* täysin muunnellun version omasta elämästään. Tähän tutkimukseen liittyen voidaan esimerkiksi pohtia, kuinka paljon ihmiset todella kokivat sympatiaa Suomea kohtaan. Vastaavasti välinpitämättömyys talvisotaa kohtaan voi olla ylikorostettu lukemattomista eri syistä. On syytä muistaa, että *Mass-Observationin* työntekijöillä oli myös mahdollisuus muuntaa kokoamaansa aineistoa haluamaansa suuntaan.

Esimerkkinä voi mainita 14. maaliskuuta 1940 suoritettu pikakysely, joka liittyi ihmisten mielipiteisiin talvisodan rauhasta. Noin 50 haastatellusta lähes kukaan ei suhtautunut rauhaan välinpitämättömästi. Prosentuaalisesti luku on suhteellisen suuri, ottaen huomioon, että kysymyksessä oli ulkopolitiittinen, kahden vieraan valtion välinen rauha. Arkistojen pohjalta ei voida sanoa, josko ko. haastattelija todellisuudessa haastatteli 50 ihmistä tai ehkäpä 80, jättäen huo-

mioimatta sellaisten informanttien vastaukset, jotka eivät sopineet haastattelijan talvisotaan liittyviin mielipiteisiin. Mikäli tämän 14. maaliskuuta suoritetun kyselyn tuloksia verrataan muuhun saatavilla olevaan materiaaliin, brittiyleisön mielipiteet olivat monipuolisempia, joskin kokonaisuudessaan Suomelle sympaattisia.

Mass-Observation-arkisto, kuten ei mikään muukaan arkisto, ei tarjoa objektiivista lähdemateriaalia, vaan tutkijan on edetävä arvioissaan varovasti. Toisaalta, *Mass-Observationin* hedelmällisyys ei niinkään perustu sen luotettavuuden arviointiin tai aikalaisten esittämien arvioiden ”oikeuteen”, kuin siihen mitä asioita aikalaiset kirjoituksissaan nostivat esiin ja miten he niitä tulkitsivat. Arkisto on ainutlaatuinen, ja tarjoaa rikkaan lähteen esimerkiksi arkihistorian, kulttuurihistorian ja muistitiedon tutkijoille.

Ison-Britannian yhteiskunnan käsitystä talvisodasta on tarkasteltu historiantutkimuksessa varsin pintapuolisesti. Ainoastaan poliittinen ja sotahistoriallinen näkökulma on hyvin tutkittu kummankin osapuolen perspektiivistä.⁶ Angus Calderin mukaan Neuvostoliiton vastainen propaganda teki yllättävän vähäisen vaikutuksen Ison-Britannian yleiseen mielipiteeseen: kuudesta ihmisestä viisi halusi Britannialla olevan läheisemmät suhteet Neuvostoliittoon, vain kuudesosan ollessa sitä mieltä, että lähempää suhdetta tulisi välttää.⁷

Calderin mainitsema tutkimus ei sinällään ole vastaus Britanniassa silloin vallineeseen mielipiteeseen talvisodasta, vaan Britannian vastaus tutkimuksen kynnyksellä Saksan suorittamaan Tanskan ja Norjan valtauksen. Ihmiset ajattelivat, että Britannian olisi parempi lähestyä Neuvostoliittoa vastapainoksi Saksan aiheuttamaa ja alati lisääntyvää uhkaa vastaan. Calder välittää kuvan, jonka mukaan Iso-Britannia ja sen kansalaiset eivät olleet kiinnostuneet talvisodasta – etenkin sen tapahtumahetkellä. Myös brittiläinen sanomalehtihistorioitsija P. Knightley on kertonut, kuinka Suomessa olleet kirjeenvaihtajat eivät löytäneet sieltä mitään mielenkiintoista tai arvokasta kerrottavaa.⁸

Calderin ja Knightleyn väitteet tuntuvat entistä omituisimmilta, kun muistetaan syksyn 1939 tilanne Britanniassa: toisen maailmansodan syttyttyä syyskuussa 1939 maa oli valmistautunut sotaan suurisuuntaisin toimenpitein. Esimerkiksi lapsia evakuoitiin massoittain kaupungeista maaseudulle pommitusten pelossa ja pimennysmääräykset astuivat voimaan. Pelonsekaisin tuntein odotettu ilmasota ei kuitenkaan alkanut, vaan väestö alkoi turhautua ja sotavalmisteluissa alettiin löysäillä. Tämän valesodan (*Phoney War*) keskellä alkoi talvisota, joka tarjosi brittiviranomaisille oivan mahdollisuuden painottaa yleisölle sotaponnistusten tärkeyttä.

Brittiläinen lehdistöhistorioitsija Adrian Bingham on todennut, että sanomalehdistö ei tarjoa ongelmattomaa lähestymistapaa ihmisten mielipiteisiin, mutta sillä on suuri osuus yleisiin ja poliittisiin diskursseihin.⁹ Sanomalehdet siis tarjoavat oivan kehityksen, joka informoi historioitsijaa tietyn ajanjakson polttavista kysymyksistä. Näiden kehitysten tutkiminen on varsin ongelmattomaa, mutta kuten Paul Addison on huomauttanut, ”vaikka kolme miljoonaa ihmistä osti Daily Mirrorin päivittäin, se [tieto] ei auta tutkittaessa kuinka moni ihminen luki pääkirjoitukset, oli niiden kanssa samaa mieltä ja kenen mielipiteisiin ne vaikuttivat.”¹⁰ Addisonin kommentti implikoi metodologista ongelmaa: uutismateriaalin vastaanottaminen ja sisäistäminen ovat historioitsijan kannalta vaikeasti tutkittava asia. Vielä vaikeampi on arvioida, kuinka moni lukijoista säännöllisesti luki ulkomaan uutiset. Erityisen ongelman tässä tapauksessa muodostaa Suomen maantieteellinen sijainti ja se tosiasia, että Suomen asioista ei tavallinen Ison-Britannian kansalainen juurikaan tiennyt. Toisaalta, elettiin sota-aikaa, mikä huomattavasti lisäsi ihmisten mielenkiintoa ulkomaan uutisia kohtaan, kuten Mass-Observationin tekemä ”valmisteleva raportti uutissähkeistä” osoittaa:

”Rauhan aikana ulkomaan uutiset tarjoavat vain vähän mielenkiintoa tavalliselle ihmiselle. Tämä on tosiasia, jonka olemme todistaneet moneen kertaan, mutta jonka

poliitikot jatkuvasti jättävät huomioimatta. Mutta sota-aikana ulkomaan tapahtumilla näyttää olevan selkeä ja syvä vaikutus kotimaan asioihin, ja ihmisten kodeissa niiden merkitys ei ole enää epäsuora vaan suora, ja siksi ne ovat tärkeitä uutisia.”¹¹

Mediatutkimuksessa on usein huomautettu, miten lehdistöllä on (suhteellisen) vähän vaikutusvaltaa yleiseen mielipiteeseen ja miten ystävät, naapurit ja juomatoverit ovat usein tärkeämpi lähde mielipiteen muodostamisen prosessissa.¹² Samoin on usein pohdittu, mitkä ovat sanomalehdistön mahdollisuudet vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen. James Curranin ja Jane Seatonin mukaan lehdistön vaikutus ”perustuu siihen tapaan, millä se kumulatiivisesti tukee dominoivia

5. Mass-Observation arkistoa käsittelevästä tutkimuksesta ks. erityisesti Tony Kushner (2004) *We Europeans? Mass-Observation, 'Race' and British Identity in the Twentieth Century*, Aldershot: Ashgate. Ks. erityisesti 3–28.

6. Standardi-esitykset talvisodan politiikasta ja diplomatiasta on kerrottu mm. Jukka Nevakivi (1976) *The Appeal That Was Never Made: The Allies, Scandinavia and the Finnish Winter War 1939–1940*, London: C. Hurst; Martti Häikiö (1976) *Maaliskuusta maaliskuuhun. Suomi Englannin politiikassa 1939–40*, Porvoo: WSOY; Max Jakobson (1961) *The Diplomacy of the Winter War*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press; James A. Bayer (1976) *British Policy Towards the Russo-Finnish War, 1939–1940* julkaisematon väitöskirja, London School of Economics. Talvisodan näkemyksiä ulkomaalaisten kirjenvaihtajien lähettämien reportaasien perusteella on tutkittu teoksessa Martti Julkunen (1975) *Talvisodan Kuva. Ulkomaiset Sotakirjeenvaihtajat Suomessa 1939–1940*, Turku: Turun yliopiston julkaisuja ja Martti Julkunen (2007) 'Talvisodan kuva – Suomen hetki kansainvälisen huomion huipulla', teoksessa Markku Jokisipilä (toim.) *Sodan totuudet. Yksi suomalainen vastaa 5.7 ryssä*, Jyväskylä: Ajatus Kirjat, 61–82.

7. Angus Calder (1969) *The People's War: Britain 1939–1945*, London: Cape, 75.

8. Ks. Philip Knightley (1982) *The First Casualty: From the Crimea to Vietnam: The War Correspondent as Hero, Propagandist, and Myth Maker*, London: Quartet Books, 210.

9. Adrian Bingham (2004) *Gender, Modernity and Popular Press in Inter-War Britain*, Oxford: Clarendon, 12.

10. Paul Addison (1975) *The Road to 1945*, Lontoo: Cape, 15.

11. M-O A, TC Press, Box 2/A 'Preliminary report on newsletters, 2 March, 1940'.

12. James Curran ja Jean Seaton (1988) *Power Without Responsibility. The Press and Broadcasting in Britain*, Lontoo ja New York: Routledge, 227.

EXPRESS

COMRADE

A. HITLER

BIG MOSCOW

SENSATION

WORLD'S LARGEST DAILY SA

**DISS
A
THE
NIA**

arvoja ajan kuluessa, ei vain siihen, 'mitä uutiset' kertoivat."¹³ Lisäksi on muistettava, kuten Päiviö Tommila on huomauttanut, yleinen mielipide voidaan jakaa "julkiseen" ja "ei-julkiseen". Hänen mukaansa "yleinen mielipide" ei välttämättä tarkoita enemmistön mielipidettä, vaikka se yleensä viittaa lehdistön kirjoitteluun.¹⁴ Viime aikoina anglosaksisissa maissa erityisesti yhteiskuntahistorian (*social history*) tendenssiä keskittyä "kollektiivisen muistin" tutkimiseen on kritisoitu siitä, että se ei huomioi uutisten vastaanottamista lukijakunnassa, vaan tutkii pelkästään historiallisen tapahtuman "kuvaa."¹⁵ Tällöin erityisesti Tommilan mainitsema "ei-julkinen" mielipide jää historiallisen analyysin ulkopuolelle.

Esitykseni on kuitenkin siitä poikkeuksellinen, että aikaisemmin mainitsemaani Mass-Observation-arkistoa hyväksikäyttäen pysytyn myös ottamaan kantaa "ei-julkiseen" mielipiteeseen. Erityisesti pohdittaessa talvisodan kuvaa ja sen vaikutusta aikalaisiin Isossa-Britanniassa, on syytä muistaa, että lähes neljän kuukauden ajan sotatapahtumat olivat päivittäisiä etusivun uutisaiheita.

Tie talvisotaan

Puuttumatta laajemmin talvisodan taustaan, lyhyesti voi todeta, että Suomessa ei uskottu Neuvostoliiton hyökkäykseen, vaan Stalinin kuviteltiin "bluffaavan."¹⁶ Neuvottelujen kariuduttua ja Neuvostoliiton lisätessä painostusta niin Suomen poliittinen eliitti kuin myös syvemmat kansanrivit uskoivat, että kysymyksessä oli vain lisääntynyt juonittelu sotilaallisten ja poliittisten etujen saavuttamiseksi. Kremlissä oltiin puolestaan täysin epärealististen ja ylioptimististen kuvittelujen varassa, joiden mukaan Suomen puolustuskyky oli hyvinkin heikko. Samoin uskottiin, että Suomen kansa ottaisi puna-armeijan vapauttajina vastaan, jolloin koitaisi vapaus "kapitalisti-porvarien ikeestä."¹⁷ Näin ollen Neuvostoliiton havittelema puskurivyöhyke sen koillisrajoilla ajoi sen so-

taan: hyökkäyksen Suomea vastaan tuli olla "ennaltaehkäisevä puolustusota", jonka tarkoitus oli eristää suurvalta Saksan ja Kolmi-liiton mahdollisen hyökkäyksen varalta.¹⁸

Vallitsevan tulkinnan mukaan puna-armeijan tunkeutuessa Suomen rajojen yli 30. marraskuuta 1939, koko tasavalta oli kuin ällikällä lyöty. Sisäministeri Urho Kekkosen puhelinsoitto vielä uniselle pääministeri Cajanderille, ja tämän vastaus Kekkosen vaatiessa hallituksen pikaista kokoontumista ("tarkoitatko, että kokoonnumme jo ennen virka-ajan alkua?") on usein käytetty anekdootti Suomen totaalisesta valmistautumattomuudesta sodan varalle.¹⁹ Samainen valmistautumattomuus on myös projisoitu ulkomaailman reaktioihin. Eräiden arvioiden mukaan koko maailma oli yllättyneet Neuvostoliiton hyökkäyksestä.²⁰

Jos laajat piirit Suomessa eivät uskoneet Neuvostoliiton hyökkäykseen, Isossa-Britanniassa suhtauduttiin asiaan huomattavasti pessimistisemmin.²¹ Koko syksyn 1939 brittilehdistö oli kirjoittanut kiivaasti kehityksestä niin Baltian maissa kuin Skandinaviassa. Marraskuun alkupäiviltä lähtien, jolloin neuvottelut Suomen ja Neuvostoliiton välillä olivat kiihkeimmillään, Suomen tilannetta käsiteltiin Ison-Britannian lehdistön palstoilla lähes päivittäin. Marraskuun jälkipuoliskolta alkaen brittilehdistö siteerasi johtavien neuvostolehtien, *Pravdan* ja

13. Curran ja Seaton (1988) 57.

14. Päiviö Tommila (1974) 'Mielipiteen ongelma ja mielipidetutkimus', teoksessa Päiviö Tommila & Kaija Keränen (toim.) *Lehtihistoria ja sen tutkimus*, Turku: Turun Yliopisto, 29–37.

15. Ks. Wulf Kansteiner (2002) 'Finding meaning in memory: A methodological critique of collective memory studies,' *History and Theory* 41, 179–197.

16. Talvisodan diplomatiasta on lukuisia esityksiä ks. esim. Max Jakobson (1959) *Diplomaattien talvisota. Suomi maailmanpolitiikassa 1938–40*, Helsinki: WSOY; Aaro Pakaslahti (1970) *Talvisodan poliittinen näytelmä. UM:n poliittisen osaston päällikön päiviä ja öitä*, Helsinki: WSOY; Bayer (1976).

17. Olli Vehviläinen (2002) *Finland in the Second World War: Between Germany and Russia*, Houndmills: Palgrave, 46.

18. Carl Van Dyke (1997) *The Soviet Invasion of Finland 1939–1940*, London: Frank Cass, 27.

19. Ks. esim. Pakaslahti (1970) 187; Vehviläinen (2002) 46.

20. Vehviläinen (2002) 41.

21. Gripenberg (1965) 84.

Brittilehden lööpissä 24. elokuuta 1939 kerrottiin Suomeakin koskevasta Saksan ja Neuvostoliiton solmimasta hyökkäämättömyyssopimuksesta. Suomen Kuvapalvelu/Corbis/Bettmann.

Izvestijan, pilkka- ja kiihotuskirjoituksia Suomea kohtaan. Artikkelit kertoivat, miten ”Neuvostoliito haukkuu Suomea – [sen] johtajat ’uneksivat’ valloituksista”, ”Stalin aloittanut vihakampanjan: Suomi pysyy järkähättömänä”.²² Kuten nämä esimerkit valaisevat, johtavan brittilehdistön voidaan todeta kertoneen synkin sanakääntein, kuinka Neuvostoliiton media propagoi kansalleen vihamielistä Suomi-kuvaa.

28. marraskuuta Mainilan laukausten jälkimainingeissa *Daily Express* kommentoi, kuinka ”Stalinin tykit ärjyvät Suomenlahden toisella puolella. Hänen vastaviritetty tykistönsä Eestin rannikolla harjoittelee...”²³ Samana päivänä Mass-Observationin päiväkirjailija, mies Lancashiresta, Pohjois-Englannista, kirjoitti Suomen tilanteesta: ”Tämä alkaa näyttää uhkaavalta, mutta ehkäpä pian tiedämme syyn.”²⁴ Kaksi päivää myöhemmin, jolloin brittilehdistö huomioi edeltävän päivän kommentteja Neuvostoliiton lehdistössä, kuten ”pyyhkäiskää suomalaiset seikkailijat maankamaralta”,²⁵ valtavesistö Britanniaassa tiesi, että sota oli syttynyt. Niiden tietojen perusteella, joita brittimedia oli välittänyt Suomen ja Neuvostoliiton välisten suhteiden kehittymisestä, ei Neuvostoliiton hyökkäys tullut briteille suinkaan yllätyksenä. Sen sijaan syy miksi Neuvostoliitto hyökkäsi, jäi – ainakin toistaiseksi – hämärän peittoon.

Marras- ja joulukuun tapahtumat

Isossa-Britanniassa ensimmäinen reaktio talvisodan syttymiseen ei ollut niinkään yllätys vaan eräänlainen tyrmistynyt avuttomuus. Yleisesti uskottiin, että sota tulisi olemaan lyhyt ja totalitaarinen valtiostyemi saavuttaisi jälleen uuden helpon voiton demokratiasta. Cajanderin hallituksen erotessa keskiviöllä 30. marraskuuta, useat sanomalehdet spekuloiivat, että Suomi oli todellisuudessa jo antautunut itänaapurilleen ilman taistelua.²⁶ *Daily Express* kertoi lukijoilleen etusivulla, kuinka ”Suomi antautuu – Neuvostoliiton uhkaus tuhota Helsinki päättää yhden päivän sodan.”²⁷ Seuraavana päivänä samaisen lehden oli julkaistava vieläkin isompi etusivun uutinen, joka oli otiskoitu isoin kirjaimin ”Sota jatkuu”.²⁸

Vaikkakin yleinen mielipide oli puna-armeijan hyökkäystä vastaan, sen laajuus on (erityisesti Suomessa) liioiteltu. Tavanomainen argumentti kuuluu, että Suomen saavuttamat torjuntavoitot sytyttivät palavan mielenkiinnon, ja suuren auttamishalun Suomea kohtaan.²⁹ Brittihistorioitsija J. A. Bayer on kertonut väitöskirjassaan, kuinka Britannian ulkoministeriö oli suuresti huolissaan kansalaisten sympatioista Suomea kohtaan, sillä Britannian hallituksella ei tosiasiaassa ollut resursseja suurisuuntaiseen Suomen avustushankkeeseen, vaikka yleinen mielipide olisi sitä tullut vaatimaan.³⁰ Kansalaisten ei-julkiset mielipiteet olivat kuitenkin huomattavasti kyynisempiä kuin valtalehdistön ja ulkoministeriön julkista mielipidetä seuraavat arviot osoittaisivat.

On muistettava, että Britannian kansalaiset olivat tottuneet hallituksen laimeisiin toimiin, erityisesti 30-luvun jälkipuoliskolla, kuten Italian hyökätessä Etiopiaan (Abessiniaan) 1935, Espanjan sisällissodan yhteydessä 1936–39 ja Hitlerin valloittaessa Tšekkoslovakian ja Puolan. 38-vuotias sairaanhoitaja Chesteristä kommentoi talvisodan syttymistä lakonisesti: ”Ollaksemme täysin loogisia, mikäli me [Iso-Britannia] sanomme puolustavamme pieniä valtioita isompien hyökkäyksiä vastaan, olisi meidän nyt julistettava sota Neuvostoliitolle. Oletan kuitenkin, että me osoitamme tavanomaista kauhistelua, suuttumusta ja sympatiaa.”³¹

Britannian myönnytysspolitiikan (*appeasement*) vastustajille Suomen tapaus oli viimeisin osoitus kyseisen politiikan haaksirikosta: kuten Suomessa vallinnut tilanne konkreettisesti todisti, diktaattoreiden kanssa ei voinut tehdä kumpaakin osapuolta tyydyttäviä sopimuksia. Vuoden 1940 alussa Winston Churchillin johtopäätös talvisodasta olikin, että kommunismi ja kansallissosialismi edustivat samaa barbaarista turmellusta, molempien ideologioiden pyrkinessä ihmisten vapauksien tuhoamiseen.³²

Joulukuussa 1939 Britannian lehdistö perusti moraalisen taistelukentän: ”Suomi on aina edustanut todellista vapauden rakkautta ja ihmisen yksilöllisiä oikeuksia, laajakatseista suvaitsevaisuutta ja todellista huolta eri yhteiskuntaluokkien hyvinvoinnista sekä

todellisten demokraattisten perinteiden vaalimista.”³³ Sota, aivan kuin sotaa edeltäneet neuvottelut, esitettiin usein – kuten Suomi toivoikin – läntisten sivistysvaltioiden perinteiden taisteluna kommunistien (ja kansallissosialistien) sotaisia pyrkimyksiä vastaan.

Jos brittilehdistö olikin nopea kirjoittamaan Suomen hyveistä, kansalaiset olivat kuitenkin ymmällään, miksi Neuvostoliitto pyrki valloittamaan Suomen. Eräs Mass-Observationin vapaaehtoinen kirjoitti päiväkirjaansa:

”... taistelu Suomessa jatkuu. Täällä luetaan lehtiä ja tutkitaan mielipiteitä, kunnes mieli on sekavampi kuin sahatavaravarasto.

Venäjän käyttäytyminen ja motiivit esitetään mutkikkaampana kuin koskaan.”³⁴

Jo sodan alkupäivistä lähtien erityisesti ilmasota kiinnosti brittejä. Tämä ei kuitenkaan ollut yllätys, vaan ajan hengen mukaisista, sillä maailmansotien välisenä aikana nopea kehitys ilmailun alalla näytti muuttavan sodankäynnin luonteen.³⁵ Isossa-Britanniassa pelko kansakunnan tuhosta ilmasta käsin oli erityisen voimakas. Populaarikulttuurissa elokuvat, kuten *Things to Come* (1936), mikä perustui H. G. Wellenin kirjaan, elävästi esittivät ilma-aseen potentiaalin.³⁶ Stanley Baldwin oli parlamentissa uhkaavasti ennustanut, että pommikone pystyy aina läpimurtoon.³⁷ Guernican ja Varsovan tuhoisat pommitukset (1937 ja 1939) olivat viimeisimmät osoitukset pommikoneiden voimasta. Tämän kaltaisissa tunnelmissa ei ollutkaan ihme, että Neuvostoliiton pommituskampanjaa seurattiin tarkoin. Lisäksi, talvisota oli ensimmäinen tapaus, jossa maan väestö ja teollinen tuotantokyky olivat sotakampanjalle strategisesti tärkeitä kohteita.

Sodan ensimmäisinä päivinä Neuvostoliiton ilmahyökkäykset kuitenkin todensivat aikalaisten pelkoja ilma-aseen voimasta tottaalisessa sodassa. Brittilehdistön etusivun uutisotsikot kertoivat 1. joulukuuta, kuinka sodan ensimmäisenä päivänä Helsingin pommituksien oli arvioitu vaatineen jo 200 uhrin.³⁸ Samoin ensimmäiset filmiryhmien lähettämät uutiskatkelmat kertoivat Helsingin

tuhosta, vaikkakin osa filmistä oli manipuloitu niin, että mukaan oli leikattu Espanjan sisällissodassa kuvattua uutismateriaalia. Eräs päiväkirjan pitäjä kirjoitti seuraavasti: ”Sydämeni upposi, kun luin uutiset *Telegraphista* – 80 kuollut Helsingin ilmahyökkäyksissä. Osanottoni suomalaisille.”³⁹

Lehdistön kommentointi Suomen pommituksista heijasti brittiläistä mielikuvaa modernista sodasta. *The Manchester Guardian* kertoi:

Venäläisten torstainen uhkaus [30. marraskuuta] Helsingin tuhoamisesta, mikäli Suomi ei antautuisi, ei ollut tyhjä. He [venäläiset] voivat toteuttaa sen koska vain. Se todella onkin kohtalo, joka nykyajan maailmassa, jossa voima hallitsee, odottaa valtiota, jolla ei ole kykyä [Suomi] tai päätäväisyyttä [Iso-Britannia] suojata itseään ilmasodan varalta.⁴⁰

22. *The Times*, 16.11.1939; *The Daily Mirror*, 16.11.1939 ja 28.11.1939; *The Manchester Guardian*, 16.11.1939 ja 22.11.1939; *The Evening Standard*, 27.11.1939.

23. *The Daily Express*, 28.11.1939.

24. M-O A, D5173, päiväkirjamerkintä 28.11.39.

25. *The Times*, 30.11.1939.

26. *The Daily Mirror*, 1.12.1939.

27. *The Daily Mirror*, 1.12.1939.

28. *The Daily Mirror*, 2.12.1939.

29. William Trotter (2003), *The Winter War: The Russo-Finnish War of 1939–1940*, London: Aurum, 194; Eloise Engle & Lauri Paananen (1973) *The Winter War: The Soviet Attack on Finland 1939–1940*, Harrisburg, PA: Stackpole Books, 47–55. Ks. myös Ilkka Seppinen (1983) 'Maailman yleinen mielipide ja talvisota', Jorma Järventaus (toim.) *Suomi Sodassa: Talvi- ja jatkosodan tärkeät päivät*, Helsinki: Valitut Palat.

30. Bayer (1976) 105.

31. M-O A, D5312, päiväkirjamerkintä, 30.11.39.

32. Ruotsila (2002) 126–130.

33. *The Times*, 14.12.39.

34. M-O A, D5402, päiväkirjamerkintä, 16.12.39.

35. Jeremy Black (2003) *World War Two: A Military History*, Lontoo: Routledge, 23.

36. Mark Connelly (2002) 'The British People, the Press and the Strategic Air Campaign Against Germany, 1939–1945', *Contemporary British History* 16, 45.

37. Pommikoneen pelosta Isossa-Britanniassa, ks. lähemmin Mark Connelly (2001) *Reaching for the Stars: A New History of RAF Bomber Command in the Second World War*, Lontoo: Tauris, 65 ja 158–63.

38. Ks. esim. *The Evening Standard*, 30.11.1939; *The Times* ja *The Manchester Guardian*, 1.12.1939.

39. M-O A, D5173, päiväkirjamerkintä 30.11.1939.

40. *The Manchester Guardian*, 2.12.1939.

Samoin *The Times* valitti, että pommittajat olivat ”kiusanhengille ideaalinen ase” ja tästä johtuen ”olikin todennäköistä, että tätä asetta käytettäisiin estoitta.”⁴¹ Ottaen huomioon jo tämä sodan alkupäivinä esiintynyt mielenkiinto ilmasotaa kohtaan, ei ainakaan tutkitun materiaalin perusteella ole ollenkaan ihme, että erityisesti ”taistelu Britannia” -vaiheen (*the Battle of Britain*) jälkeen nimenomaan Englannin pommitukset ja ilmasota oli se tema, joka syöpyi brittien kollektiiviseen muistiin toisen maailmansodan ajalta erittäin voimakkaasti. Lukuun ottamatta Suomen yllä käytyä ilmasotaa, suomalaiset hiihtojoukot syyttivät monien mielikuvituksen talvisodan luonteesta:

Minulla on vain kaukainen ja hämärä muistikuva siitä, kuinka kuuntelin herra Chamberlainin ääntä hänen julistaessaan, että olimme sodassa. Mutta muistan kuinka olin innoissani ja liikuttunut sinä talvena katsoessani *the Picture Postin* sivuja, jossa näin valkoisia huppupäisiä sotilaita suksilla, kulkemassa lumisen maiseman halki; ja lukiessani sanoja, jotka kertoivat suomalais-ten urhoollisuudesta...⁴²

Tämä D. M. Thomasin joidenkin vuosien takainen muistelu talvisodasta on todistuslausunto siitä kestävästä talvisodan kuvasta, joka Isossa-Britanniassa vallitsee. Vaikka sukset olivatkin Suomen Puolustusvoimien standardikalustoa, (erityisesti) Kannaksen pohjoispuolen sotatoimialueilla, strategisesti ratkaisevimmat taistelut käytiin Kannaksella, olosuhteissa, jotka muistuttivat huomattavasti perinteisempää sodan kuvaa. Juoksuhaudat, piikkilankaesteet, valtavat tykistökeskitykset ja puna-armeijan massahyökkäykset olivat sodan arkipäivää. Todellisuudessa siis sodan ratkaisutaistelut käytiin olosuhteissa, jotka olivat lähempänä brittien omia muistikuvia länsirintamalta 1914–18 kuin myyttistä kuvaa arktisesta sodasta.

Tutkimani aineiston perusteella voin esittää kolme pääsyötä siihen, miksi suomalaiset hiihtojoukot saivat osakseen paljon huomiota brittilehdistössä. Ensinnäkin, raportointi sodasta, jota käytiin arktisissa oloissa, oli täysin uutta briteille. He olivat tottuneet

Ranskasta, Intiasta, Palestiinasta tai Afrikasta kantautuneisiin sotauutisiin. Voidaankin sanoa, että arktinen sota koettiin mystisenä (kuten D. M. Thomasin kuvauksesta käy ilmi). Sota, joka Britanniaa katsottuna vaikutti ennennäkemättömältä, kiinnosti sekä kirjeenvaihtajia että lukijoita. Esimerkiksi joulukuun 11. päivänä *The Times* kirjoitti hiihtojoukoista käyttäen kielikuvaa ”valkoiset lepakot”. Suomalaiset hiihtojoukot liikkuvat metsän pimeydessä äänettömästi saalistaen. Reportaasi jatkuu kerronnalla siitä, miten ”kaikki sotilaat käyttävät suksia huomattavalla taidolla.”⁴³ Kymmenen päivää myöhemmin samainen lehti kuvaili taistelulentää Sallan rintamalla:

Taistelulentää Sallassa on kaamea näky tänä iltana. Yli 200 venäläisen ja 200 tai 300 suomalaisen ruumiit eilisen taistelun jäljiltä makaa pitkin harvaa mäntymetsää. Haavoittuneet eivät ole selvinneet taistelusta 22 asteen pakkasessa, vaan ovat jäätyneet jäykkiin asentoihin, vain muutamia minuutteja kaatumisensa jälkeen...⁴⁴

Toisekseen, samaan aikaan kuin tarinoita suomalaisista hiihtojoukoista julkaistiin laajalti, erityisesti Tohmajärven, Sallan ja Raatteen taistelujen yhteydessä, tapahtumat Kannaksella olivat vähemmän dramaattisia. Torjuntavoitot pohjoisilla rintamaosilla jättivät strategisesti ratkaisevan sotatoimialueen, Kannaksen, lähes täysin pimentoon. Viimein, talvisota ymmärrettiin hiihtojoukkojen sodaksi, koska kirjeenvaihtajien oli huomattavasti helpompaa päästä sotatoimialueelle Pohjois-Suomessa kuin Kannaksella – mikäli he halusivat tämän vaivalloisen matkan tehdä. Lapin ryhmän komentaja, kenraalimajuri Wallenius oli myös eräiden arvioiden mukaan huomattavasti ystävällisempi ulkomaalaisia kirjeenvaihtajia kohtaan, kuin koko Suomen armeija yleensä.⁴⁵ Lisäksi ulkomaalaiset kirjeenvaihtajat vierailivat pohjoisen taistelulentällä aikana, jolloin siellä käytiin strategisesti merkittäviä taisteluja. Tästä johtuen ulkomaisissa raporteissa uskottiin, että hiihtojoukot pystyisivät vaikuttamaan sodan lopulliseen ratkaisuun.

Brittien yksityisissä arvioissa suhtaudut-

tiin hiihtojoukkojen sankaritarinoihin kuitenkin epäilevämmiin. Vaikka monet olivat sitä mieltä, että ”nämä suomalaiset ovat mahtavia”, koska ”he näyttävät olevan yhtenäisen venäläisten kimpussa,”⁴⁶ oli valtaväestö kuitenkin kriittinen lehdistön uutisointia kohtaan. Tammikuussa 1940 Mass-Observationin kysely selvitti, mitä mieltä ihmiset olivat sotauutisista. Jälleen vastaukset osoittivat, että Suomen menestykseen oltiin tyytyväisiä, kuten eräs kyselyyn osallistunut kirjoitti: ”Useat ihmiset ovat ilmaisseet mielihyvänsä Suomen menestyksen johdosta.”⁴⁷ Enemmistö kuitenkin epäili uutisten luotettavuutta: ”Venäläiset pommittivat jälleen sairaalaa. Se on kauheaa, eikö? Ja sinä uskot kaiken mitä lehdet kirjoittavat Venäjistä? Koko Venäjän armeija on jo tuhottu ainakin puolentusinaa kertaa.”⁴⁸ Kaikista vastanneista skeptisin oli 32-vuotias toimittaja Essexistä, joka valitti: ”... Suomesta: päästän röhönaurun valloilleen joka kerta kun kuulen, että jälleen venäläinen divisioona tuhoutuu.”⁴⁹

Auttaako vai ei?

Siinä missä Suomelle talvisodassa oli kysymys itsenäisyystaistelusta, Iso-Britannialle talvisota merkitsi lähinnä vaarallista ulkopolitiittista seikkailua, sikäli että poliitikkojen laskelmissa oikein toteutettu Suomen strategia saattaisi vaikuttaa Saksaa vastaan käytävän sodan lyhentämiseen. Vaikka sotatila Saksaa vastaan oli ylivoimaisesti tärkein kysymys brittiläskelmissä, oli myös talvisotapolitiikassa suuret panokset pelissä: maaliskuussa 1940 D. N. Pritt erotettiin työväenpuolueen toimeenpanevasta komiteasta hänen arvosteltuaan Suomea kovasanaisesti kommunistisessa kirjassaan *Must the War Spread?* Tulevan pääministerin (1957–63) Harold Macmillanin tärkeä puhe Chamberlainin sotapolitiikkaa vastaan, jossa Suomen tapauksella oli keskeinen rooli, oli lähtölaukaus hänen poliittisen uran nousulle alahuoneen takarivistöstä.⁵⁰

Kuten poliittisissa piireissä myös mediasa talvisotakeskustelu kulminoitui kysymyksen Suomen avustamisesta. Lukuisat yhteiskunnan johtohahmot, kuten Canterburyn arkkipiispa tohtori Lang, kannattivat täysi-

mittaisen avustusretkikunnan lähettämistä Suomeen läntisten kristillisten arvojen puolustamisen nimessä.⁵¹ Toisaalta monet yhteiskunnan ja median vaikutushenkilöt myös vastustivat ajatusta Suomen auttamisesta. Englannin suurileikkisimmän lehden, *The Daily Expressin* pääkirjoitus tammikuun alussa 1940 kysyi ”kuka on meidän vihollisemme?”. Lehti kehotti lukijoitaan pitämään talvisodan brittien omien strategisten suunnitelmien mukaisessa perspektiivissä: pääkirjoitus muistutti, että tärkein brittejä kohtaava haaste oli oman saarivaltakunnan puolustuksen tehostaminen. Samalla se myös argumentoi, että ”suurisuuntainen Suomen avustaminen tarkoittaa meidän Hitleriä vastaan asettamiemme voimien merkittävää heikkenemistä”.⁵² Tämä kannanotto tuli suoraan lehden omistajan Lord Beaverbrookin ajatusmallista, joka tähtäsi Britannian sodankäynnin tarkkaan rajaamiseen. Yksityisissä arvioissaan hän oli sitä mieltä, että mikäli Skandinavia menetettäisiin kommunismille, olisi se ”riisa, mutta ei mikään suuri katastrofi.”⁵³

Samaan tapaan ajatteli Mass-Observationin vapaaehtoinen päiväkirjan pitäjä: ”Vaarana on, että kiinnitämme liikaa huomiota Suomen ja Venäjän sotaan, ja kohtelemme Stalinia suurempana peikkona kuin Hitleriä...”⁵⁴ Lontoolaisen iltapäivälehden *The*

41. *The Times*, 2.12.1939.

42. Donald M. Thomas (2000) ‘Shooting Stars’, *History Today* 50, 62.

43. *The Times*, 11.12.1939.

44. *The Times*, 21.12.1939.

45. Trotter (2003) 172; Julkunen (2007) 64.

46. M-O A, D5231, päiväkirjamerkintä 9.1.1940.

47. M-O A, DR2351, vastaus tammikuun 1940 kyselyyn.

48. M-O A, DR2178, vastaus tammikuun 1940 kyselyyn.

49. M-O A, DR1264, vastaus helmikuun 1940 kyselyyn.

50. Nevakivi (1976) 171; Harold Macmillan (1967) *The Blast of War*, Lontoo: Macmillan, 53–59; Alistair Horne (1988) *Macmillan 1894–1956 I*, Lontoo: Macmillan, 130–37; Gripenberg (1965) 152–53.

51. Ks. esim. *The Daily Telegraph*, 2.1.1940; *The Daily Mail* ja *The Daily Mirror*, 2.2.1940.

52. *The Daily Express*, 2.1.1940.

53. Lord Beaverbrook Paul Blockille, 17.1.1940. Siteerattu teoksessa Alan J.P. Taylor (1972) *Beaverbrook*, Lontoo: Hamilton, 401.

54. M-O A, D5121, päiväkirjamerkintä 16.12.1939.

Evening Standardin sotakirjeenvaihtaja analysoi tammikuun loppupuolella talvisodan strategista merkitystä seuraavasti: ”Suomen asema on itse asiassa vasta toissijainen”, koska ”se sattuu olemaan Venäjän ja sen todellisten tavoitteiden välissä. Nämä ovat Ruotsi ja Norja.” Ison-Britannian väliintuloa lehti suositteli vasta siinä tapauksessa, jos sota syttyisi Ruotsin ja Neuvostoliiton välille. Sanomattakin oli selvää, että tällaisessa tilanteessa Suomi olisi jo kukistettu ja Neuvostoliiton miehittämä.⁵⁵

Ihmisten ajatuksissa Suomelle positiivinen mieliala vallitsi, vaikkakin sitä piti yllä moraalisen argumentin voima. Esimerkiksi Mass-Observationisti, sähkömies Lancashiresta, kirjoitti: ”Mielenkiintoinen kokous tänään. Olin yllättynyt, kuinka paljon Venäjälle annettiin tukea mutta toisaalta kritiikkiä tilanteen moraalisesta näkökulmasta.”⁵⁶ Kun kansalaiset arvioivat tilannetta käytännöllisten (Ison-Britannian) poliittisten toimintamahdollisuuksien kannalta, Suomen avustamishanke ei saanut ylenpalttista kannatusta. Yleisesti ottaen ihmiset olivat hermostuneita siitä, kuinka paljon sota vaikuttaisi Britannian omaan tilanteeseen – niin ulko- kuin sisäpoliittisesti. Vaikka monet tulivat sellaiseen johtopäätökseen, että venäläisiä ei tarvinnut pelätä,⁵⁷ monet olivat silti hermostuneita. Naispuolinen julkisen hallinnon virkailija Walesista oli ystävänsä kanssa sitä mieltä, että

...olisi parasta, jos vain pysyisimme puolustuskannalla. Päätimme, että länsirintamalla [Ranskassa] emme voi tehdä juurikaan mitään [jos Saksa hyökkäisi]...jos taas todella tukisimme Suomea, olisi meidän logiikan mukaan julistettava sota Venäjälle. Päätimme, että se puolestaan tekisi koko diplomaattisen asetelman liian mutkikkaaksi.⁵⁸

Sodan jatkuessa kysymys avustusretkikunnan lähettämisestä Suomeen tuli yhä ajan-kohtaisemmaksi, sillä Britanniassa ymmärrettiin, että Suomi ei jaksaisi loputtomiin, vaikka taistelu olikin ollut toistaiseksi tuloksellista. Helmikuun 5. päivänä liittoutuneiden ylinjohto (*Supreme War Council*) päätti lähettää Suomeen myös joukkoja mate-

riaalisen tuen lisäksi. Ison-Britannian armeijan yleisesikuntapäällikkö, kenraali Ironside kirjoitti päiväkirjaansa tavalla, joka osoittaa Suomen keskeisyyden eräiden brittipiirien ajattelussa: ”Mikäli tämä ’rohkea, melkeinpä pelottava suunnitelma’ onnistuu, voitto [Saksaa vastaan] on meidän vuoden kulues- sa.”⁵⁹

On kuitenkin syytä muistaa, että Suomen auttaminen oli kiinteästi sidoksissa Ison-Britannian omaan, Saksaa vastaan käytävään sotaan; Saksan ja Neuvostoliiton ollessa keskenään liittoutuneita, Suomessa käytävän sodan pitkittäminen sopi Isolle-Britannialle, sillä Neuvostoliiton ollessa jumissa Suomessa, Isossa-Britanniassa ajateltiin Saksan ja Neuvostoliiton yhteistyön kärsivän. Lukuisat Neuvostoliiton resurssit, jotka oli alun perin merkitty Saksan kauppaan (siis Ison-Britannian vastaiseen toimintaan) tai Neuvostoliiton omaan käyttöön, etenkin Balkanin niemimaalla, hupenivat nyt talvisodassa.⁶⁰

Ison-Britannian ammattiliittojen keskusliitto (*TUC*) vieraili Suomessa helmikuussa puheenjohtajansa Sir Walter Citrinen johdolla. Vierailun jälkeen matkasta raportoitii laajasti maan lehdistössä. Tarve Suomen kiireelliseen auttamiseen sai erityisen paljon palstatilaa. Työväenpuolueelle myötämielinen *Daily Mirror* siteerasi Citrinea (täysin epärealistisesti), jonka mukaan Suomi voisi saada ilmaherruuden alle kuudessa viikossa. Lehti kuitenkin totesi, että ”Suomi tarvitsee paljon enemmän apua pystyäkseen säilyttämään tämän hetkisen asemansa. Tällainen apu olisi kuitenkin tämän maan [Ison-Britannian] ja yleensäkin koko maailman korkeimpien intressien mukainen.”⁶¹ Mitä nämä ”korkeimmat intressit” tarkoittivat, jäi kuitenkin epäselväksi, sillä lehti ei asiaan sen kummemmin syventynyt.

Helmikuun puoliväliin mennessä lehdistön väittely Suomen avustamisesta sai entistä kiireellisemmän sävyn, sillä puna-armeijan menestys Kannaksella näytti uhkaavalta. *Manchester Guardianin* mukaan avun tarve oli nyt ”akuutti”, vaikka suomalaiset pitivät asemistaan kiinni kynsin ja hampain.⁶² Helmikuun 17. päivänä samainen lehti päätteli, että Ruotsin torjuttua Suomen

avunpyynnöt he tulisivat lähes varmasti pyytämään liittoutuneiden apua.⁶³ Ison-Britannian hallituksella ei tuolloin kuitenkaan ollut konkreettisia suunnitelmia Suomen avustamiseen, vaikkakin se oli retorisesti sitonut itsensä Suomen tapaukseen. Joka tapauksessa, Ruotsin negatiivinen asenne vaikeutti myös Ison-Britannian asemaa. Lisäksi liittoutuneiden ylimmän johdon mukaan Suomen tuli esittää suora avunpyyntö, jotta retkikunta lähtisi liikkeelle, mutta tällaista avunpyyntöä ei vain kuulunut.

Hallituksen ongelmavyöhyte – hallitsevan tulkinnan mukaan – lisäsi maailman yleisen mielipiteen voima. Mikäli Suomi kaatuisi liittoutuneiden saamattomuuteen, Ison-Britannian hallitus menettäisi kaiken uskottavuutensa maailmalla demokratian puolustajana.⁶⁴ Brittihistorioitsijan mukaan hallitus oli huolissaan siitä mahdollisuudesta, että se voisi hajota yleisen mielipiteen painostuksesta, mikäli Suomi kaatuisi niin kuin Tshekkoslovakia ja Puola olivat jo aikaisemmin kaatuneet.⁶⁵ Tämä käsitys yleisen mielipiteen sympatioista Suomea kohtaan on liioiteltu, sillä sen voimaa on arvioitu vain *Foreign Office*n omiin arvioihin perustuen. Toisaalta tällainen arvio kuitenkin kertoo siitä, kuinka paljon poliittista painoarvoa Suomen tapaukselle annettiin. Huoli ei ollut aivan aiheeton, sillä Daladierin hallitus Ranskassa kaatui osittain juuri sen vuoksi, että se oli sitonut luotettavuutensa tiivistä Suomen auttamiseen.⁶⁶

Todellisuudessa britit olivat yhä enemmän kyllästyneitä, sillä kysymyksessähän ei ollut heidän oma sotansa. Isosta-Britannian katsottuna vaikutti siltä, että sota oli juuttunut aloilleen. Lontoolainen päiväkirjan pitäjä kirjoitti, kuinka hän oli

...kyllästynyt kuulemaan propagandaa ... ja lisää propagandaa, vaikkakin se on hyvin tuotettua ja meidän näkökulmastamme ... yritän olla avoin kaikille [uutisille], mutta tämä loppumaton asian takominen kaikilta puolin alkaa väsyttää ... en kuitenkaan tykkää 'punaisen ristiretken' ajatuksesta, mitä tahansa selityksiä sitten esitetään.⁶⁷

Sotaväsymyksen iskiessä ei ollutkaan ihme,

että helmikuun lähestyessä loppuaan lehdistö alkoi ensimmäisen kerran esittää arvioitaan mahdollisesta rauhasta. Sekä Ruotsin että Saksan toiminnasta rauhan välittäjinä liikkui lehdistössä huhuja.⁶⁸

Maaliskuun alkupuolella huhut lisääntyvät siinä määrin, että niistä tuli talvisotareportaasin vakioaihe. Maaliskuun 8. päivänä Neuvostoliiton rauhanehdot julkaistiin Ison-Britannian sanomalehdistössä. *Daily Mirror* kertoi, kuinka ”eräs suomalainen kenraali nähdessään Neuvostoliiton vaatimukset julisti kuohuksissaan: ”ja tämänkö tähden olemme taistelleet kolme kuukautta?”⁶⁹ *Daily Express* puolestaan lainasi neuvostolehdistön uhokirjoitusta, jonka mukaan ”Mannerheim ja hänen joukkonsa tulee maksamaan kalliisti ... kaamea kohtalo odottaa niitä, jotka todetaan tähän sotaan syyllisiksi ... päivä lähestyy, jolloin Suomen kansa puna-armeijan avulla tuhoaa Mannerheimin verentahraisen joukon, ja aloittaa uuden onnellisen elämän.”⁷⁰ Voidaan hyvin kuvitella, kuinka monet ihmiset lukiessaan Neuvostoliiton solvauksia Suomea kohtaan halusivat liittoutuneiden avustusretkikunnan osallistuvan sotaan. Tämän kaltaista ajatuksen kulkua kuitenkin hallitsi kaksi epävarmaa kysymystä: ”pyytäisivätkö suo-

55. ”The Battlefield”, *The Evening Standard*, 20.1.1940.

56. M-O A, D5173, päiväkirjamerkintä 14.12.1939.

57. Esim. M-O A D5212, päiväkirjamerkintä 4.2.1940; M-O A D5231, päiväkirjamerkintä 2.1.1940.

58. M-O A, D5239, päiväkirjamerkintä 13.1.1940.

59. Roderick Macleod ja Denis Kelly (1962) *Time Unguarded: The Ironside Diaries, 1937–1940*, Westport, Conn.: Greenwood Press, 215, päiväkirjamerkintä 5.2.1940.

60. Ks. esim. Bayer (1976) 93.

61. *The Daily Mirror*, 10.2.1940.

62. *The Manchester Guardian*, 14.2.1940.

63. *The Manchester Guardian*, 17.2.1940.

64. Bayer (1976) 262–63.

65. Bayer (1976) 264.

66. James F. McMillan (1985) *Dreyfus to DeGaulle: Politics and Society in France 1898–1964*, Lontoo: Arnold, 124.

67. MO-A, D5006, päiväkirjamerkintä 9.2.1940.

68. *The Daily Express*, 22.2.1940; *The Daily Mail*, 26.2.1940.

69. *The Daily Mirror*, 11.3.1940.

70. *The Daily Express*, 11.3.1940. Noin viikkoa myöhemmin, kun Moskovan rauha oli solmittu, *Daily Express* julkaisi artikkelin ’New Happy Life?’ ja evakko sotaorpolapsen valokuvan.

malaiset apua?” ja ”lähtisikö avustusretki-kunta liikkeelle?”

Näiden kysymysten noustessa pinnalle lehdistö moitti Ruotsin asennetta. *Daily Mirrorin* mukaan Ruotsin hallitus oli päättänyt, että ”jokaista yritystä rantautua Ruotsiin tai käyttää Ruotsia joukkojen läpikulureittinä tullaan vastustamaan voimakse-
non.”⁷¹ Ison-Britannian lehdistön Ruotsiin kohdistuva kirjoittelu myötävaikutti pitkäkestoisien myytin rakentamisessa, jonka mukaan syy Suomen auttamatta jättämiseen johtui muiden Skandinavian maiden itsekkästä puolueettomuusasenteesta. Aivan samalla tavoin, niin Ison-Britannian kuin Suomenkin hallitukset näyttivät viattomilta kärsijöiltä. Aivan kuin brittimedia, myös hallitus edesauttoi aktiivisesti ja tarkoituksenmukaisesti kyseisen myytin rakentamista. Jo helmikuun puolivälistä lähtien, jolloin alkoi vaikuttaa yhä todennäköisemmältä, että Suomi pyrki neuvoteltuun rauhaan, sotakabinetti alkoi suunnitella vetäytymisstrategiaa. Yksinkertaisesti tarkoituksena oli vierittää kaikki syy Ruotsin ja Norjan har-
teille, osoittamalla niiden haluttomuus yhteistyöhön demokratian pelastamiseksi.⁷²

Suomen hyväksytyä rauhanehdot maaliskuun 12. päivänä, laajat piirit Britannias-
sa tunsivat itsensä vapautuneiksi, joskin huolestuneiksi, miten ”jaloille” suomalaisille tulisi käymään. Omalla sensaatiomaisella tavallaan *Daily Mirror* meni niinkin pitkälle, että se kertoi mahdollisuudesta, jonka mukaan oli ”todennäköistä, että Mannerheim kaappaa vallan, pyytää liittoutuneiden apua ja jatkaa taistelua”. Seuraavana päivänä sama lehti kertoi lukijoilleen seuraavaa: ”Helsingissä on käynnissä dramaattiset poliittiset muutokset. Sotilashallitus paroni Mannerheimin johdolla tulee todennäköisesti nousemaan valtaan.”⁷³

Tapahtumat Suomessa olivat dramaattisia, mutta eivät aivan niin mullistavia kuin *Daily Mirror* kertoi. Toiset lehdet, joilla oli edustajansa Suomessa, raportoivat kuinka suomalaiset olivat ottaneet rauhanehdot vastaan järkyttyneinä ja epäuskoisina. Esimerkiksi *Daily Telegraph* huomasi, kuinka rauhanehtojen kovuus oli tullut täytenä yllätyksenä suomalaisille ja kuinka Suomessa

”oli yleistä mielipidettä muokattu hyvin niu-
kasti tämän shokin vastaanottamisessa.”⁷⁴ *Daily Expressin* kirjeenvaihtaja puolestaan kertoi, kuinka ”lamaannuttava suru, ei viha, oli ensimmäinen reaktio ... kaksi naista, jotka istuivat radion lähetyksillä kyynellevät ... jokainen Suomen lippu Helsingissä oli laskettu puolitankoon tänään iltapäivälä.”⁷⁵

Vaikkakin brittimedia huomioi, kuten *Manchester Guardian* asiasta ilmoitti, että ”Suomen tappio on kaikkialla oikeutetusti tunnustettu meidän vakavaksi tappioksi”,⁷⁶ oli se kuitenkin nopea puolustamaan omaa maataan mahdollisilta syytöksiltä osuudesta Suomen kohtaloon. Maaliskuun 9. päivänä *Daily Mirror* oli voimakkain sanankääntein kertonut, että ”mikäli Suomi kaatuu, tulee se olemaan suuri voitto meidän vihollisillemme ... me olemme kaikki syyllisiä siihen. Meidän, [brittien] ei sen enempää eikä vähempää kuin Amerikka ja Skandinavia, ja kaikkien maailman vapaiden miesten ja naisten, on syytä olla häpeissään.”⁷⁷ Vain viikko tämän retorisen itseruoskinnan jälkeen oli suunta kääntynyt – kun Suomi oli todellisuudessa antautunut. Samainen lehti lainasi Neville Chamberlainin alahuoneessa pitämää puhetta hehkuttaen, miten se oli ”ehkä kaikkein paras pääministerin koskaan pitämistään puheista”. Seuraavaksi *Daily Mirror* lainasi pääministeriä: ”Ilman epäilyksenhäivää sanon, että ei meillä eikä Ranskalla ole tarvetta syyttää itseämme tai tekojamme tänä ajanjaksona.” Loppujen lopuksi, kuten lehti argumentoi, syy Suomen antautumiseen oli ”saksalaisten kiristäjien, joita Ruotsi ja Norja pelkäsivät siinä määrin, että he estivät tehokkaan avun lähettämisen Suomeen”.⁷⁸ Näin lehti näki talvisodan Ison-Britannian kansallisesta kontekstista käsin: suurin vihollinen ja kaiken pahan alku ja juuri oli Hitlerin Saksa.

Mass-Observationin kysely viittaa talvisodan tärkeään rooliin aikalaisten maailmankuvassa, sillä suhtautuminen Moskovan rauhaan kertoi paljon Ison-Britannian taistelutahdosta. Kyselyn yhteenveto oli vastava: ”Yleisesti ottaen Mass-Observation painottaa heikentynyttä päättävyyttä ... jos ei kuitenkaan vähentynyttä rohkeutta.”⁷⁹

Suomen huonot rauhanehdot oli alkulaukaus Ison-Britannian koettelemuksille ja huonoille uutisille, jotka seurasivat toisiaan.⁸⁰ Huhtikuun 1940 alussa Saksa marssi Tanskaan ja Norjaan. Kevään edetessä kesään Wehrmacht hyökkäsi Ranskaan ja apuun lähetetyt brittijoukot jouduttiin evakuoimaan kaaosmaisissa tunnelmissa Dunkirkistä. Pian tämän jälkeen alkoi ”the Battle of Britain”, jossa Saksan ja Ison-Britannian ilmavoimat taistelivat Englannin ilmaherruudesta. Sodan rintamalinjat näin ollen tulivat lähelle Brittien saarta – jopa sen ylle – ja siitä johtuen talvisota jäi nopeasti taka-alalle. Brittiyleisön reaktio talvisotaan ja talvisodan rauhaan kiteytyy erään kadunmiehen lausunnossa:

Kaikki riippuu tyystin siitä, miten me asiaa [talvisotaa] katsomme. Jos taistelemme jonkin abstraktin vapauden puolesta, olemme syyllistyneet Müncheniäkin pahempaan petturuuteen. Mutta jos haluamme lopettaa sodan ennen kuin se lopettaa meidät, olemme juuri pelastaneet nahkamme.⁸¹

Hämminkiä vai realismia?

Talvisota kuohutti Ison-Britannian kansalaisten mieliä, mutta ei aina niin yksimielisessä pro Suomi -hengessä kuin Suomi-keskeinen talvisotakirjallisuus antaa ymmärtää. Tutkimukseni aineiston perusteella voidaan sanoa, että enemmän kuin mitään muuta talvisota synnytti Britanniassa hämminkiä: valtavaestölle Neuvostoliiton motiivi sodan alkamisesta ja päämääristä jäi mysteeriksi.

Ajan vallitsevan käsityksen mukaan Neuvostoliitto oli aivan tarpeeksi laaja jo sellaisenaan, ja Suomi oli vaaraton pieni maa Neuvostoliiton koillisrajalla. Aivan samoin talvisota mutkisti Ison-Britannian omaa suhtautumista käynnissä olevaan Saksan sotaan: talvisota tarjosi mahdollisuuden yleiseurooppalaisen sodan lyhentämiseksi, koska sota kuluttaisi sekä Neuvostoliiton että Saksan resursseja, mutta tämä konstellaatio ei ollut riskitön. Siinä tärkeimmäksi kysymykseksi nousi, pystyisikö Iso-Britannia selviytymään, mikäli myös Neuvostoliitosta tulisi vihollinen. Vastaus tähän oli kieltävä,

sillä Ison-Britannian oli mahdotonta käydä sotaa samanaikaisesti kahta totalitaarista valtaa vastaan. Näitä kysymyksiä pohdittiin laajasti niin yleisen- kuin yksityisenkin mielipiteen piireissä.

Suomalaisessa historiankirjoituksessa usein väitetään, että Suomen taistelu yhdisti maailman yleisen mielipiteen. Kuten tässä artikkelissa olen pyrkinyt näyttämään, tällainen suoraviivainen päättely on vajaa useammastakin syystä. Ensinnä se jättää huomioimatta, miten lukeva yleisö sulatti talvisotauutiset. Vain etusivun otsikkoja seuraamalla helposti rakentuu mielikuva, jonka mukaan niin Isossa-Britanniassa kuin muullakin maailmalla vallitsi aivan täydellinen pro Suomi -tunnelma, kun todellisuudessa sanomalehtiä lukeva yleisö suhtautui usein skeptisesti näiden sensaatiomaisten uutisten paikkansapitävyyteen – monien mielestä uutiset Suomesta olivat ”pelkkää potaskaa.”⁸²

Toisekseen, sanomalehtien otsikkojen takaa ilmenee huomattavasti kirjavampi mielipiteiden ja kommenttien kokonaisuus, koska Ison-Britannian sanomalehdet pyrkivät antamaan palstatilaa järkiperaiselle – ei ainoastaan tunneperaiselle – debatille. Kaikki sanomalehdet, kuten esimerkiksi maan laajalevikkisin lehti *The Daily Express*, eivät

71. *The Daily Mirror*, 9.3.1940.

72. Bayer (1976) 261.

73. *The Daily Mirror*, 13.3.1940 ja 14.3.1940.

74. *The Daily Telegraph*, 14.3.1940

75. *The Daily Express*, 14.3.1940.

76. *The Manchester Guardian*, 20.3.1940.

77. *The Daily Mirror*, 9.3.1940.

78. *The Daily Mirror*, 20.3.1940. George A. Gripenberg on myös kritisoinut muistelmissaan Britannian lehdistön harhaanjohtavaa käsittelyä Suomen avustusoperaatiosta: 'Both French and British newspapers published figures...about allied military assistance that were pure imagination...It was also not generally known that the military help was granted only against payment.' Gripenberg (1965) 157.

79. M-O A, FR 54 'A Summary of opinion on the Finnish-Russian peace', maaliskuu 1940, 2.

80. Tämän alamäen voi katsoa jatkuneen aina vuoteen 1942. Talvella 1942 *The Daily Mirrorin* pääkirjoitus meni niin pitkälle, että se varoitti lukijoitaan 13.2.1942: 'VOIMME HÄVITÄ', ('WE CAN LOSE').

81. M-O A, TC 'Political Attitudes and Behaviour' Box2/C "What do you think about Finland", 14.3.40.

82. MO-A, DR1550, vastaus helmikuun 1940 kyselyyn.

kannattaneet Suomen avustamista, ja sodan laajentamista Skandinaviaan. Lisäksi on otettava huomioon lukevan yleisön laajalti hyväksymä käsitys, jonka mukaan kaikista etusivujen hehkutuksesta huolimatta Ison-Britannian vastaus Suomen tapaukseen tulisi seuraamaan samaa polkua, kuin maan politiikka Etiopian (Abessinian), Espanjan, Tšhekkoslovakian ja Puolan tapauksissa 1930-luvun jälkipuoliskolla.

Kolmanneksi, vaikka moraalista näkökulmasta katsottuna kaikki Ison-Britannian valtalehdet olivat Suomen puolella, suhtautuminen talvisotaan muuttui huomattavasti

kriittisemmäksi, mitä enemmän argumentaatio käsitteli Britannian omia intressejä Suomen suunnalla ja kuta tiukemmin talvisodan tulkinta oli sidoksissa Britannian omaan kohtaloon. Tämä kävi kaikista selvimmin esille Britannian sanomalehdistön väitellessä Suomen konkreettisesta avustamisesta. Näissä väittelyissä Ison-Britannian yhteiskunta paljasti oman epävarmuutensa siitä, miten sotaa tuli käydä Saksaa vastaan ja miten talvisota palvelisi tätä tarkoitusta. Käytännössä Ison-Britannian politiikka oli epävarmuuden sanelemaa paikallaan oloa.

MIRKKA DANIELSBACKA

Sotilaskurin rajoilla

Miehistön vastarinnan muodot ja merkitykset jatkosodan alkuvaiheessa

Artikkelissa tarkastellaan miehistön tottelemattomuusilmiöitä jatkosodan aikaisessa Suomen armeijassa yhden jalkaväkirykmentin tapausanalyysin avulla. Tutkittava aikaväli käsittää koko hyökkäysvaiheen ja asemasodan alun, jolloin mukaan tulevat niin sodan eri vaiheet kuin tottelemattomuuden eri muodot. Pyrkimyksenä on ymmärtää, mitä sotilaskurin kyseenalaistava käyttäytyminen siihen osallistuneille miehille merkitsi. Tulkinnallisina apuvälineinä toimivat James C. Scottin muotoilema arkipäivän vastarinnan käsite sekä Leonard V. Smithin tulkinta armeijaorganisaatiosta käskettävien ja käskijöiden välisenä valtasuhteena ja siitä neuvotteluna.

■ Talvi- ja jatkosotaa on Suomessa tutkittu paljon. Valtaosa sotia koskevasta historian- tutkimuksesta on niin sanottua perinteistä sotahistoriaa, jossa pääpaino on poliittisilla prosesseilla ja suhteilla sekä sotaoperaatioilla. Kuvaa talvi- ja erityisesti jatkosodasta on kuitenkin monipuolistanut niin kutsuttu uusi sotahistoria, joka nostaa ulkomaisia esikuviaan seuraten esille muun muassa sodan sosiaali- ja psykohistoriallista puolta sekä tavallisten ihmisten tunteita ja kokemuksia.¹

Käsitystä sodasta ja sitä käyvistä sotilaisista monipuolistavat myös tutkimukset yksimielisen kansakunnan ideaalista poikkeavista ilmiöistä, kuten sotilaiden tottelemattomuudesta. Ongelmana aiemmissä tutkimuksissa on, että tottelemattomuusilmiöitä on tarkasteltu joko armeijan taistelutehon kannalta, jolloin näkökulmaa hallitsee armeijan johdon käsitys näistä ilmiöistä² tai yksittäisinä tekoina – karkuruutena tai kieltäytymisinä – jolloin näitä käyttäytymismalleja yhdistävät piirteet jäävät piiloon.³

Tarkoitukseni on syventää rintamakarkuruuden ja kieltäytymisten tarkastelua sekä laajentaa tutkimuskohdetta myös muihin miesten sotilaskuria rikkoviin mielenilmaisuihin. Pyrkimykseni on tarkastella armeijan sääntöjä, normeja ja sotilaskuria rikkovaa käyttäytymistä kokonaisuutena, ja siten tarkentaa ja syventää kuvaa koko jatkosodasta ja mahdollisesti myös sota-ajan yhteiskunnasta. Näkökulmani lähtee nimenomaan siitä, mitä sotilaskurin vastainen käyttäytyminen siihen osallistuneille miehille merkitsi.⁴

Käsittelen aihetta analysoimalla yhden reserviläisrykmentin (JR 60) miesten parissa ilmenneitä erilaisia sotilaskuria ja annettuja käskyjä rikkovia tekoja ja puheita.

Teoreettisina lähtökohtina artikkelissa toimivat amerikkalaisen antropologin James C. Scottin määrittelemä arkipäivän vastarinta sekä Leonard V. Smithin tapa tarkastella sodan aikaista armeijaorganisaatiota käskettävien ja käskijöiden välisen valtasuhteen⁵

1. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (2006) 'Johdatus koettuun sotaan', teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Jyväskylä: Minerva kustannus oy, 9–18.

2. Mikko Heikura (1967) *Rintamajoukkojen mieliala. Tutkimuksia Suomen armeijan rintamajoukkojen mielialasta Suomen ja Neuvostoliiton välisen sodan aikana vuosina 1941–1944*, liseniaattityö. Helsingin yliopisto: Sosiologia; Esko Salminen (1976) *Propaganda rintamajoukoissa 1941–1944. Suomen armeijan valistus-toiminta ja mielialojen ohjaus jatkosodan aikana*, Keuruu: Otava.

3. Jukka Kulomaa (1995) *Käpykaartiin? 1941–1944. Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana*, Helsinki: Painatuskeskus Oy; Pilvi Peltomaa (2002) *"Otti asian siltä kannalta, että lähti omille teilleen" 1. Divisioonan rintamakarkuruus jatkosodan hyökkäysvaiheessa syksyllä 1941*, pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto: Suomen historia; Heikki Ylikangas (2007) *Romahdaako rintama? Suomi puna-armeijan puristuksessa kesällä 1944*, Keuruu: Otava; Olli Muttilainen (1984) *Kieltäytymisrikkoksista Suomen jatkosodan 1941–1944 aikana*, Aikansa rikos -projektin tutkielma. Helsingin yliopisto; Harri Heinilä (1997) *Vanhan rajan ylitys jatkosodan hyökkäysvaiheessa 1941. Jalkaväkirykmenttien miesten suhtautuminen siihen*, liseniaattityö. Helsingin yliopisto: Poliittinen historia.

4. Artikkelini pohjautuu pro gradu -työhöni Mirikka Danielsbacka (2007) *Kurittomuutta vai vastarintaa? Tottelemattomuusilmiöt ja niiden kontrollointi jatkosodan alkuvaiheessa*, pro gradu. Helsingin yliopisto: Suomen ja Pohjoismaiden historia.

5. Valtasuhteen käsittelyssä hän nojaa erityisesti Michel Foucaultin kirjoituksiin. Leonard V. Smith (1994) *Be-*

ja siitä neuvottelun näkökulmasta. Scottin lähtökohta on, että varsinaisia vallankumouksia on historiassa ollut varsin vähän. Pienen malesialaisen kylän elämää tarkastellessaan Scott kuitenkin havaitsi, että näennäisen tottelevaisuuden ja avointa konfliktia välttävän käyttäytymisen takaa paljastui laaja joukko tekoja ja puheita, jotka itse asiassa suuntautuivat valtaapitäviä vastaan.⁶

Samalla tavoin armeijoissa varsinaiset kapinat, jotka edellyttävät avointa konfliktia johdon kanssa, ovat harvinaisia, mutta rintamakarkuruutta ja erilaista tottelemattomuutta niissä on esiintynyt aina.⁷ Ranskalaisdivisioonaa ensimmäisessä maailmansodassa tutkinutta Smithiä mukaillen näitä erilaisia tottelemattomuusilmiöitä taas voi tulkita heijastumina käskettävien sotilaiden käskijöidensä kanssa käymästä neuvottelusta.⁸ Aiemmassa suomalaisessa tutkimuksessa Scottin tai Smithin teorioita ei ole käytetty jatkosodan aikaisten tottelemattomuusilmiöiden tulkinnassa.

Tarkastelun kohteena oleva jatkosodan Jalkaväkirykmentti 60 koottiin Varsinais-Suomen ja Tampereen seudun reserviläisistä ja armeijaorganisaatiossa se kuului 1. Divisioonaan. Jalkaväkirykmentin määrävahvuus oli noin 3600 miestä ja rykmentti jakautui kolmeen pataljoonaan ja 12 komppaniaan sekä erillisiin tykistö- ja kranaatinheitinkomppanioihin. Lisäksi rykmenttiin kuului huollosta vastaava kolonna. Taistelutappioista johtuneet täydennysmiehet mukaan lukien JR 60:ssa palveli tarkasteluai- kavälillä yhteensä noin 5370 miestä.⁹ Koska kyse on reserviläisyksiköstä, rajautuvat kaikkein nuorimmat sodassa olleet ikäluokat eli varusmiespalvelustaan suorittavat tämän tarkastelun ulkopuolelle. Reserviläisyksikön valintaan tarkastelun kohteeksi puoltaa se, että kieltäytymistapaukset ja karkuruus keskittyivät aiemman tutkimuksen perusteella nimenomaan reserviläisyksiköihin ja lisäksi reserviläiset olivat ainakin jalkaväessä selvänä enemmistönä varusmiehiin verrattuna.¹⁰

JR 60:een tuli eniten miehiä Tampereen ja sen lähiseutujen, Messukylän, Nokian ja Ylöjärven alueelta, sillä koko I pataljoona, 13. ja 14. komppania sekä rykmentin ko-

lonna koottiin pääosin sieltä. Tampereella, Nokialla ja Messukylässä valtaosa ammattisa toimivasta väestöstä työskenteli teollisuuden ja käsityön parissa, joten näiltä paikkakunnilta tulleet miehet olivat todennäköisesti pääosin tehdastyöväkeä. Myös Ylöjärvellä huomattava osa ammattisa toimivasta väestöstä sai elantonsa teollisuuden ja käsityön piiriin kuuluvista ammateista. II pataljoonan miehet olivat pääosin kotoisin Ruovedeltä, Kurusta ja Tyrväältä sekä III pataljoonan Mynämäeltä, Tl. Karjalasta, Yläneeltä ja Mietoista. Sekä II että III pataljoonan miesten kotiseudut olivat kaikki elinkeinoiltaan selvästi maa- ja metsätalousvoittoisia, joten näiltä seuduilta tulleista miehistä suurin osa todennäköisesti oli maanviljelijöitä tai maa- ja metsätyöväkeä.¹¹

Aikarajauksena artikkelissa toimii JR 60:n elinkaari. Se osallistui kokonaisuena jatko-

tween Mutiny and Obedience: The Case of the French Fifth Infantry Division during World War I, New Jersey: Princeton University Press, 14–16. Ks. myös Leonard V. Smith (1991) 'The Disciplinary Dilemma of French Military Justice September 1914 – April 1917: The Case of the 5e Division d'infanterie', *The Journal of Military History* 55, 47–61 ja Leonard V. Smith & Stéphanie Audoin-Rouzeau & Annette Becker (2003) *France and the Great War 1914–1918*, UK: Cambridge University Press.

6. James C. Scott (1985) *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven: Yale University Press, XV.

7. Niall Ferguson (2003) *Julma soita*, Juva: WSOY, 393; Craig Leslie Mantle (2006) 'Introduction', teoksessa Craig Leslie Mantle (ed.) *The Unwilling and The Reluctant: Theoretical Perspectives on Disobedience in The Military*. Canada: Canadian Defence Academy Press, 1; John Keegan (2005) *Sodankäynnin historia*, Jyväskylä: Gummerus: Ajatus, 258–260.

8. Smith (1994) XV, 11, 14–19, 39–42, 244–258.

9. Kokonaisvahvuus on laskettu Tuokon historiikin miehistöluetteloista, joissa saattaa olla pieniä virheitä, mutta tuskin niin suuria, että niillä olisi radikaalia vaikutusta kokonaismäärään. Miesten lukumäärä saattoi kuitenkin olla jonkin verran alhaisempi, sillä miehiä siirrettiin yksiköiden välillä myös JR 60:n sisällä, jolloin heidät on laskettu kahteen kertaan. Kaino Tuokko (1991) *Jalkaväkirykmentti 60. 1941–1944*. Saarijärvi: JR 56 Kilta, 305–418.

10. Ks. esim. Kulomaa (1995) ja Heinilä (1997); Olli Harinen (1993) *Knut Pipping ja Väinö Linna sotilasyhteisön kuvaajina. Sosiologin ja kirjailijan havainnot suomalaisesta sotilasyksiköstä ulkomaisen tutkimuskirjallisuuden valossa*, lisensiaattityö. Helsingin yliopisto: Sociologia, 197–198.

11. Tilastollisia tiedonantoja n:o 63. Väestön elinkeino. Väestö elinkeinon mukaan kunnittain vuosina 1880–1975. Tuokko (1991) 16–29.

sodan hyökkäysvaiheeseen kulkien lähes koko ajan etulinjassa Itä-Karjalaan edenneiden joukkojen mukana, mutta vuodenvaihteessa 1941–42 aloitetut armeijan uudelleenjärjestelyt merkitsivät JR 60:lle rykmentin hajottamista. Järjestelytoimet oli saatu pääosin suoritettua vuoden 1942 huhtikuun loppuun mennessä.¹²

Pääalkuperäislähteinä käytän kenttä- ja sotaylioikeuksien asiapapereita sekä JR 60 pataljoonien ja komppanioiden sotapäiväkirjoja, rangaistuspäiväkirjoja, päiväkäskyjä ja muuta rykmentin arkistosta löytyvää materiaalia. Lähdemateriaali on tietyllä tapaa vinoutunutta, sillä se on virallisuontoista ja kertoo tottelemattomuusilmiöiden kohdalla pääosin vain niistä teoista, jotka olivat päällystön tiedossa. Näin ollen kaikkein piilotetuimmat arkipäivän vastarinnan muodot jäävät todennäköisesti edelleen piiloon.

Jatkosota alkaa

Jatkosota alkoi 25.6.1941. Suomi liittyi Saksan 22.6.1941 aloittamaan hyökkäykseen Neuvostoliittoa vastaan. Jo Suomen armeijan liikekannallepanovaiheessa noin 1500 miestä valitsi mieluummin metsäkaartin, muutama sata kieltäytyi lähtemästä rintamalle,¹³ ja koko hyökkäysvaiheen ajan lähes kaikilla rintamanosilla esiintyi niin rintamakarkuruutta kuin kieltäytymisiäkin. Näitä armeijan johdon kannalta ongelmallisia ilmiöitä ei ollut talvisodassa juurikaan esiintynyt.¹⁴

Odottamattomat ilmiöt vaativat armeijan johdolta toimenpiteitä ja näin ollen armeijan rangaistuskäytäntöihin tehtiin kaksi erityisesti karkureiden ja sotilasrikoksista tuomittujen miesten kohteluun liittyvää merkittävää muutosta jo elokuussa 1941. Ensimmäinen oli rintamalta karanneiden miesten syyteeseen asettamisen lykkäysmahdollisuuden¹⁵ käyttöönotto ja toinen Pärmin pataljoonan¹⁶ perustaminen. Armeijan johto perusteli molempia sotilaallisella tarkoituksenmukaisuudella; armeijan ja maan etu vaati mahdollisimman monen miehen pitämistä rintamalla.¹⁷ Muutokset rangaistuskäytäntöihin kertovat nimenomaan siitä, että erityisesti karkuruutta pyrittiin hallitsemaan, ei tukahduttamaan tai ennaltaehkäise-

mään,¹⁸ sillä lykkäysmenetelmän käyttöön ei sisällynyt minkäänlaista pelotevaikutusta ja Pärmin pataljoonaan siirtyminen oli vapaaehtoista.¹⁹

JR 60:ssa ei esiintynyt mitään vakavia joukkomittaisia tottelemattomuusilmiöitä sodan ensimmäisten kuukausien aikana. Vanhan rajan ylitys sujui lähes ongelmitta eikä karkuruuskaan kasvanut kovin suuriin mittoihin ennen Petroskoihin saapumista, sillä vain 31 miestä pakeni ja heistä 18 joutui varmuudella kenttäoikeuden eteen.²⁰ Miehistön käskyjä vastustavat kollektiiviset teot, jotka ilmenivät joko miesten omavaltaisena perääntymisenä taistelusta,²¹ kieltäytymisenä noudattamasta annettuja käskyjä²² tai viivyttyynä käskyjen noudattamisessa,²³ pystyttiin vielä selvittämään päällystön pu-

12. Tuokko (1991).

13. Muttilainen (1984) 25–31, 37–39.

14. Kulomaa (1995) 42–49, 95–119, 363.

15. Jo kevästä 1940 käytössä ollut toinen lykkäysmenetelmä koski tuomioiden täytäntöönpanon lykkäämistä, mikä oli mahdollista jos sotilaalliset syyt niin vaativat. Eniten tuomioita lykättiin karkuruutta lievempien rikkomusten kuten loman ylitysten ja luvuttomien poistumisten kohdalla. Kulomaa (1995) 175–177; Jukka Lindstedt (1999) *Kuolemaan tuomitut. Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana*, Vammala: Suomalainen lakimiesyhdistys, 107–109.

16. Myöhemmin rykmentiksi laajenneen majuri Pärmin Erillisen jalkaväkipataljoonan (Er.P.21) ideana oli sotilasrikoksista tuomittujen vankien ja lähes 300 turvasäilöön suljetun poliittisen vangin vieminen rintamalle.

17. Kulomaa (1995) 178; Lindstedt (1999) 107.

18. Vrt. Smith (1991) 63–68.

19. Siirtyminen oli vapaaehtoista sotilasrikoksista tuomituille, mutta poliittiset vangit siirrettiin rintamalle pakolla. Jussi Nuorteva (1987) 'Vangit – vankila – sota. Suomen vankeinhoidon toisen maailmansodan aikana', teossarjassa *Suomen vankeinhoidon historia. Osa 4*. Helsinki: Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto, 132–150; Kulomaa (1995) 215–225; Lindstedt (1999) 93–103.

20. Luvut on kerätty 1.D:n kenttäoikeuden, Pirkka-Hämeen, Pohjois-Satakunnan, Etelä-Satakunnan, Vakka-Suomen ja Varsinais-Suomen suojeluskuntapiirien kenttäoikeuksien asiapapereista sekä JR 60:n ja sen pataljoonien päiväkäskyistä, joissa karkuri-ilmoitukset julkaistiin. Ne miehet, joiden karkaamisesta tehtiin ilmoitus, mutta jotka eivät löydy edellä mainituista kenttäoikeuksista, eivät todennäköisesti ole kotoisin JR 60:n perustamisalueilta tai sitten heidät palautettiin vähin äänin rintamalle syyteeseen asettamisen lykkäysmenetelmää käyttämällä.

21. SA. 7./JR 60:n spk 13486, 30.7.41, 1.9.41.

22. SA. II/JR 60:n spk 13501, 8.8.41.

23. SA. 12./JR 60:n spk 13493, 11.9.41. 11./JR 60:n spk 13492, 29.9.41, 30.9.41.

huttelujen avulla. Vanhan rajan ylityksen ristiriita virallisen puolustusstrateegin kanssa ei silti jäänyt täysin rykmentin miehiltä huomaamatta. Muistitietoon pohjaavan kertomuksen mukaan miehet rykmentin 6. komppaniassa nimittäin pysähtyivät vanhalle rajalle ja keskustelivat sen ylityksen mielekkyydestä. Esille tuli sekin, että sotilasvala vaati vain oman maan puolustusta ja rajan ylitys tarkoittaisi hyökkäystä vieraan maan alueelle. Kaikki miehet kuitenkin lopulta ylittivät rajan komppanian päällikön esimerkkiä seuraten, vaikka osa jupisi edelleen hiljaa sitä vastaan.²⁴ Miehet siis huomioivat hyökkäyssodan moraalisen ulottuvuuden merkityksen, mutta sillä ei ollut käytännössä sen suurempaa vaikutusta heidän toimintaansa.

Siviilielämän velvollisuuksien vaikutus erityisesti reserviläisten eli hieman vanhempien sodassa olleiden miesten toimintaan tuli kuitenkin jo sodan tässä vaiheessa kuvaavalla tavalla esille erään rykmentin II pataljoonan 7. komppaniasta karanteen sotamiehen kuulusteluissa. Hän oli lähtenyt elokuun alkupuolella pakoon yksiköstään ja päässyt lopulta kotiseudulle saakka. Kotonaan hän oli työskennellyt omilla pelloillaan niin kauan kunnes pitäjän poliisi kävi hänet pidättämässä. Mies selitti karkaamisensa syyksi vaimonsa ja neljän lapsensa elatuksen, sillä seudulla oli vaikea saada vierastyövoimaa pelloille, ja olisi ollut valmis lähtemään heti takaisin rintamalle. Vaikka lykkäysmenetelmä oli tuolloin jo käytössä, mies tuomittiin kahden vuoden kuritushuonerangaistukseen.²⁵ Sadonkorjuuajasta ja miesten parissa liikkuneista rauhan huusta huolimatta²⁶ näytti kuitenkin siltä, että pääosin JR 60:n miehet olivat vielä sodan tässä vaiheessa viimekädessä valmiita hyväksymään sekä komentajien auktoriteetin että rintamalla olon tarkoituksenmukaisuuden.

Neuvottelu tulee näkyväksi

Jalkaväkirykmentti 60 saapui ensimmäisten suomalaisten joukossa 1.10.1941 Petroskoihin. Karjalan Armeijan ensimmäisistä tavoitteista, Syväristä ja Äänisjärvestä, toinenkin oli nyt saavutettu. Suomen sodanjohdon

alkuperäisistä tavoitteista Vienan kannas oli vielä saavuttamatta, joten Karjalan armeijan eteneminen jatkui Petroskoista pohjoiseen Maaselän suuntaan. Alueen tärkein keskus, Karhumäki, saatiin vallatuksi 6.12.1941 ja hyökkäys pysäytettiin Seesjärven tasalle. Etenemistä ei jatkettu enää Vienanmerelle vaan ”kolmen kannaksen” rajan kolmanneksi kannakseksi jäi alun perin välitavoitteeksi tarkoitettu Äänisjärven ja Seesjärven välinen kannas.²⁷ JR 60 eteni Karjalan armeijan mukana Petroskoista Karhumäkeen seuraavan kahden kuukauden aikana. Rykmentin pataljoonat kävivät kovia taisteluita muun muassa Suunujoella, Kontupohjassa ja Karhumäen lähettyvillä sekä osallistuivat Karhumäen valtaustaisteluihin.²⁸

JR 60:n saavuttua Petroskoihin miesten keskuudessa oli selvästi käsitys siitä, että kaupunkiin jäädään ainakin joksikin aikaa lepoon. Muun muassa II/JR 60:n sotapäiväkirjassa mainittiin, että pidempää lepoa oli nimenomaan luvattu miehille ja rykmentin kolonnassa miehet olivat jopa käsittäneet sodan loppuvan heidän osaltaan Petroskoin valtaukseseen.²⁹ Lepoon pääsy kaupungissa tai sodan päättyminen omalta osalta siihen olivat yleisiä käsityksiä monissa muissakin Petroskoin valtauksessa mukana olleissa VII Armeijakunnan joukoissa.³⁰ JR 60:lle tuli kuitenkin lähtökäskeytteen lokakuun 4. päivän aamuna.³¹

24. Matti Santa (1997) *Impolan poppoo. Tyrvään komppanian rajua joukkoa*, Satakunta: Tyrvään Sanomat, 46; Erkki Kaasalainen (1992) *Stellä jossakin. Vammalan seudun naiset ja miehet talvi- ja jatkosodassa*, Vammala: Tyrvään Sanomat, 645; Salminen (1976) 63–66.

25. SA. Pohjois-Satakunnan skp:n Keo, luettelot, pöytäkirjat ja asiakirjavihko, 11.9.41, § 49, T-18992.

26. SA. 10./JR 60:n spk 13490, 9.8.41, 22.8.41, 27.8.41. 12./JR 60:n spk 13493, 3.8.41.

27. Antti Juutilainen (2006) 'Hyökkäys kolmelle kannakselle', teoksessa Jari Leskinen & Antti Juutilainen (toim.) *Jatkosodan pikkujättiläinen*, Porvoo: WSOY, 144–145; Kulomaa (1995) 96; Tuokko (1991) 166.

28. Tuokko (1991) 166–216.

29. SA. kol./JR 60:n spk 13476, 1.10.41, 2.10.41, 5.10.41. II/JR 60:n spk 13503, 4.10.41.

30. Kulomaa (1995) 144–145; Peltomaa (2002) 39.

31. SA. II/JR 60:n spk 13503, 4.10.41. III/JR 60:n spk 13514, 4.10.41. Rykmentin upseeristo ilmeisesti sai ennakkokäskeyksen jo 3.10.41, mutta miehistön korviin se kiiri sotapäiväkirjojen mukaan vasta 4.10.41. Tuokko (1991) 168.

Liikkeellelähtö ei sujunut aivan suunnitelmien mukaan, sillä rykmentin miehet olivat kaupungilla liikkueensa saaneet käsiinsä suuren määrän alkoholia.³² Ryypiskely JR 60 miesten keskuudessa alkoi toden teolla, kun ennakkokäskey liikkeellelähdistä 4.10.1941 oli annettu. Varmuudella juopottelu levisi ainakin III pataljoonaaan kokonaisuudessaan sekä I pataljoonan 3. komppaniaan.³³ Hulinoiti ylti pahimmaksi III pataljoonassa, jonka juopuneet miehet ammuskelivat ilmaan ja heittelivät käsikranaatteja, joten liikkeellelähtö siirtyi iltaan. Pahimmilta ammuskelijoilta otettiin aseet pois ja 15 miestä jäi kaupunkiin, koska he eivät humalatilansa vuoksi kyenneet seuraamaan mukana. Koko pataljoona majoittui seuraavaksi yöksi kaupungin välittömään läheisyyteen, sillä matkan teko oli ollut muillekin hyvin hankalaa.³⁴

Petroskoin tapahtumien jälkeen sekä rykmentin komentaja että III pataljoonan komentaja majuri Karmo kommentoivat tapahtunutta päiväkäskyissään. Molemmat pyrkivät korostamaan sotilaskurin merkitystä miesten ja koko rykmentin kunnialle ja maineelle sekä sotilaalliselle menestykselle.³⁵ Se ei ole mikään ihme, sillä Petroskoissa koko kurisäännöstö ikään kuin lakkasi olemasta, kun vähintäänkin viisi rykmentin komppaniaa eli noin 500–1000 miestä³⁶ käyttäytyi täysin sääntöjen vastaisesti. Ketään ei käytettyjen lähteiden valossa rangaistu tapahtumasta,³⁷ mikä olisikin ollut lähes mahdotonta. Vaihtoehtoina nimittäin olisi ollut joko kaikkien rähinointiin osallistuneiden rankaiseminen tai joidenkin miesten nostaminen esille esimerkkitapauksiksi. Kumpikin vaihtoehto luultavasti olisi vain lisännyt miesten protestimieliä.

III pataljoonan komentaja majuri Karmo teki tapahtumista myös selostuksen rykmentin komentajalle. Karmon mukaan ainakin 10. ja 11. komppanian juopuneet miehet olivat sanoneet komppanian päälliköilleen, ” – – että heille on ilmoitettu tavoitteeksi Petroskoi ja että he saavat täällä levätä, sen tähden he eivät lähde mihinkään”.³⁸ Karmo katsoikin, että juuri huhu-puheet vanhimpien ikäluokkien kotiutusten

alkamisesta ja sodan päättymisestä rykmentin osalta Petroskoihin olivat päällimmäisiä syitä uuden marssikäskyn aiheuttamaan protestointiin.³⁹

Miesten rähinointi Petroskoissa todennäköisesti johtui suurelta osin juuri majuri Karmon selostuksessaan mainitsemista syistä. Miehet kokivat tulleen epäoikeudenmukaisesti kohdelluiksi, kun luvattua lepoa ei järjestettykään ja protestointi purkautui hyvin spontaanisti olosuhteiden mahdollistamalla tavalla. Petroskoin jälkeiset tapahtumat ja erityisesti kenttäoikeuteen joutuneiden miesten kuulustelut kuitenkin viittaavat paljon perustavanlaatuisempaan kysymykseen vastavuoroisuudesta, jota miehet komentajiltaan ja viimekädessä koko sodan johdolta odottivat. Näistä tuntemuksista kertoo myös sensuurin verkkoon jäänyt 1.

32. Santa (1997) 94. Ks. myös Paavo Alkio (2003) *Sotatuomarin päiväkirjat. Katkelmia hänen päiväkirjoistaan*, Erkki Rintala (toim.) Jyväskylä: Gummerus: Ajatust, 119.

33. Juopumuksesta ja vaikean ruumiinvamman tuottamisesta tuomitun 3. komppanian miehen kenttäoikeuskäsittelyn kuulustelupöytäkirjat paljastavat suurimman osan komppaniaa olleen vahvasti humalassa 4.10.41. Mies joka tuomittiin, oli käsitelty kivääriään huolimattomasti ja vahingossa humalapäissään ampunut toista 3. komppanian sotamiestä. SA. I.D:n Keo luettelot, pöytäkirja ja asiakirjavihko 16.10.41, § 3, T–18899. I P toimi 1.–4.10.41 Petroskoin vartiopataljoonana, joten juopottelun leviämistä pataljoonan komppaniassa voidaan pitää suhteellisen vakavana rikkeenä. Tuokko (1991) 169–170. Todennäköisesti juopottelua oli myös II pataljoonassa, sillä Santa mainitsee siitä II pataljoonan 6. komppaniaa koskevassa historiikissaan. Santa (1997) 92–94.

34. SA. III/JR 60:n spk 13514, 4.10.41. 9./JR 60:n spk 13489, 4.10.41. 10./JR 60:n spk 13490, 3.10.41, 4.10.41, 6.10.41; 12./JR 60:n spk 13493, 4.10.41.

35. SA. JR 60:n pvk 11/41, 9.10.41. III/JR 60:n pvk 6/41, 15.10.41.

36. Tarkkaa tietoa rykmentin komppanioiden vahvuuksista lokakuun alussa ei käytetyistä lähteistä löytynyt. Komppanioiden vahvuudet tuskin olivat kuitenkaan hvenneet yli puoleen noin 200 miehen määrävahvuuksista.

37. Ainoastaan aiemmin mainittu 3. komppanian sotamies joutui jopa kenttäoikeuteen juopottelun ja ammuskelun vuoksi, mutta tämä johtui luultavasti siitä, että hän oli vahingossa haavoittanut toista sotamiestä.

38. SA. III/JR 60:n esikunta, n:o 656/I, Koskee: pataljoonassa 4.10.41 tapahtunutta juopottelua ja ammuskelemistapausta, 6.10.41, T–1716.

39. SA. III/JR 60:n esikunta, n:o 656/I, Koskee: pataljoonassa 4.10.41 tapahtunutta juopottelua ja ammuskelemistapausta, 6.10.41, T–1716.

komppanian⁴⁰ miehen kotiinsa lähettämä kirje.

”Kyllä aika ankarasti tämä harmittaa. Komppaniamme on ollut monta päivää yhteen menoon edessä, mutta sittenkin vaan ylempää lisää vaaditaan. Kenkuttaa, totisesti kenkuttaa! Minä alan huumorini menettää. Toistaiseksi olen vielä toiminut, jopa melko uhkarohkeastikin, mutta pian lyön kintaat pöytään ja lopetan koko homman puolestani. Ei siitä lomauttamisesta ainakaan täällä ole mitään kuulunut ja jos ei pian kuulu, niin ei ole paljoa lomautettaviaakaan. Minunkin joukkueeni, täydennyksistä huolimatta, on aika pieni. Tätä meidän yksikköämme tarvitaan melkein joka paikassa, siltä ainakin tuntuu.”⁴¹

Petroskoista lähdön ja oireellisen juopotte-lutapauksen jälkeen karkuruus nousi selvästi aiempaa laajempiin mittoihin. Petroskoin pohjoispuolella käytyjen, lähes kaksi viikkoa kestäneiden taisteluiden aikana karkureita kertyi enemmän kuin koko siihenastisen sodan ajalta yhteensä, vähintään 54 miestä. Lisäksi noin 40 miestä, joista lopulta 14 tuomittiin I. Divisioonan kenttäoikeudessa, kieltäytyi noudattamasta hyökkäyskäs-kyä 13.10.1941.⁴² Nämä ilmiöt eivät voineet johtua pelkästään olosuhteiden kovenemisesta, sillä taistelutappiot – vajaan kahden viikon aikana 60 kaatunutta ja 128 haavoit- tunutta – eivät olleet ainakaan sen ankaram- mat kuin rykmentin aiemmissa taisteluissa.⁴³ Itse asiassa lokakuulle tultaessa JR 60:n taistelutappiot kaatuneina kääntyivät laskuun, mikä jatkui myös marras- ja joulukuussa, vaikka rykmentti osallistui useisiin taisteluihin aina joulukuun alun Karhumäen valtaukseen saakka.⁴⁴ Ajallinen jakauma karkuruuden ja taistelutappioiden suhteesta on vuonna 1941 koko armeijan osalta samansuuntainen kuin JR 60:ssa; karkurimäärät alkoivat elokuussa nousta ja olivat huipus- saan loka-marraskuussa, kun taas tappiot kääntyivät elokuussa selvään laskuun.⁴⁵

Edellä esitetyn perusteella on selvää, että ainakaan karkuruuden selittäminen korkeil- la tappioilla ei onnistu.⁴⁶ On kuitenkin syy- tä kysyä, onko samanaikaisella karkuruu-

den kasvulla ja tappioiden alenemisellä sotaväsymyksen lisäksi jokin yhteys. Leonard V. Smith viittaa ensimmäisen maail- mansodan ranskalaisarmeijaa käsittelevässä tutkimuksessaan useaan otteeseen siihen, kuinka käskynalaiset sotilaat todellisuudes- sa pystyivät rajoittamaan tappioita – eli vai- kuttamaan siihen kuinka paljon olivat val- miita uhraamaan – radikaalimpien keinojen kuten karkaamisen tai kieltäytymisen lisäk- si yksinkertaisesti vetäytymällä oma-aloit- teisesti omasta näkökulmastaan hyödyttö- määstä taistelusta.⁴⁷ Saattoiko jatkosodan suomalaisarmeijassa karkuruuden kasvu ja samanaikainen tappioiden aleneminen hei- jastella samaa asiaa eli käskynalaisten soti- laiden lisääntyvää pyrkimystä vaikuttaa omaan asemaansa? Tällöin rintamalta kar- anneiden miesten tuntemukset saattavat hy- vinkin kuvata myös rintamalle jääneiden miesten käsityksiä.

Petroskoin jälkeen rintamalta poistumis- ta ei enää selitetty vain pelolla ja hermojen kestäättömyydellä vaan kuulustelutilan- teessa asetettiin avoimesti vaatimaan luvat-

40. Käytettyjen lähteiden valossa I pataljoonan 1. komppaniassa ei protestoitu ainakaan yhtä näkyvästi kuin III pataljoonassa Petroskoista lähdön yhteydessä, mikä tekee kirjeestä entistä kiinnostavamman.

41. SA. JR 60:n esikunta, K.D. n:o _/I/Val., 25.1.42, Liite Kar.AE:n kirj. N:o 112/Ttus.2/L, Mieliälaa ilmaise- via lausumia, T-1716. Kirjeessä ei ole päiväystä, mut- ta koska kirjoittaja puhuu lomauttamisen viivästy- misestä ja etulinjoilla olosta, viittaisi se siihen, että kir- joittamisajankohta sijoittuu Petroskoista lähdön (4.10.41) ja asemasotaan siirtymisen (10.12.41) välil- le.

42. SA. II/JR 60:n spk 13504, 13.10.41. 7./JR 60:n spk 13486, 13.10.41. 1.D:n Keo, luettelot ja pöytäkirjat 20.10.41, § 2, T-18899.

43. Esim. 19.–29. heinäkuuta käydyissä taisteluissa tappiot olivat 54 kaatunutta ja 298 haavoittunutta ja 9.–15. syyskuuta käydyissä taisteluissa 43 kaatunutta ja 163 haavoittunutta. Tuokko (1991) 67, 77, 146.

44. JR 60:n tappiot: Kesäk. 0, heinäk. 107, elok. 72, syysk. 160, lokak. 79, marrask. 32, jouluk. 33. Tuokko (1991) 422–438. Luvut kuvaavat ainoastaan kuolleita, eivät haavoittuneita. Taistelussa kuolleiden määrän voi kuitenkin katsoa indikoivan ainakin jossain määrin taistelun ”ankaruutta”.

45. Kulomaa (1995) 116–117.

46. Korkeat tappiot ja niiden pelko näyttävät Heinilän tulosten perusteella kuitenkin olleen yksi selittävä tekijä vanhalla rajalla tapahtuneissa kieltäytymisissä. Heinilä (1997) 105–109. Vrt. myös Ylikangas (2007) 110–111.

47. Smith (1994) 14, 45, 64, 66–73.

tuja lomina tai lepoa: ”Kuulusteltava lupasi taasen mennä rintamalle, jos hän saa luvattun kahden viikon loman.”⁴⁸ Lykkäysmenetelmän käyttöönoton mahdollistama neuvottelu, joka useimmiten näkyi yrityksinä vaikuttaa palveluspaikkaan ja palveluksen laatuun,⁴⁹ alkoi siis saada terävämpiä muotoja. Selkeimmin käsityksensä annettujen lupauksen merkityksestä muotoili eräs 6. komppaniasta karannut, poikkeuksellisen oppinut sotamies⁵⁰ valituskirjelmässään Sotaylioikeudelle:

”Jo varsin alkeellisenkin oikeuskäsityksen mukaan on lupaus ja varsinkin sellainen lupaus, jota vastaan toinen on saatu teemmään joitakin uhrauksia, ehdottomasti täytettävä. Tämän käsityskannan puolestahan kansamme juuri käy nykyistä sotaakin niitä vastaan, jotka eivät ole pitäneet pyhänä antamiaan lupauksia. On sen tähden mitä jyrkimmin kansamme oikeuskäsityksen vastaista, jos oman armeijamme keskuudessa suvaitaan samanlaista lupauksiensa rikkomista, jonka harjoittajia vastaan armeijamme parhaillaan taistelee. Kansamme ikivanhan oikeuskäsityksen mukaan on jokaisen, niin armeijassa palvelevan kuin muunkin, saatava se, mikä kullekin on luvattu.”⁵¹

Samainen sotamies muotoili myös käsityksensä karkaamisensa lainvastaisuudesta seuraavasti:

” – – koska en joukko-osastostani poistumisella ole pyrkinyt muuhun kuin ainoastaan minulle vakuutetun edun osittaiseen hyväksi käyttämiseen sillä ainoalla mahdollisella tavalla, mikä minulla on siihen ollut, niin en mainitulla teolla katso tehneeni sellaista rikosta, että minua olisi sen johdosta rangaistava.”⁵²

Sama näkemys välittyy muidenkin rintamalta poistuneiden kuulusteluista teosta käytettyjen sanavalintojen perusteella. Erityisesti Petroskoista lähdön jälkeen karanneet kutsuivat tyypillisesti tekoaan ”omavaltaiseksi lomaksi” tai ”kotilomaksi”⁵³ ja käsitys siitä, että tämä olisi ollut jotenkin häpeällistä tai moraalisesti tuomittavaa tuli tässä vai-

heessa esille vain hyvin harvoissa kuulusteluissa. Käsitys siitä, ettei oma toiminta ollut rikollista sisältyi myös suorasanaisesti joidenkin kenttäoikeuteen joutuneiden kieltäytyjien kuvailuun toiminnastaan:

”Edelleen selitti syytetty, että hänen hermostonsa oli kokonaan pilalla niin ettei hän kestänyt etulinjoilla oloa ja katsoi syytetty, ettei hän ollut tehnyt itseään syyppääksi rikokseen kieltäytyessään osallistumasta hyökkäykseen.”⁵⁴

Kyseessä ei missään tapauksessa ollut se, että miehet eivät olisi ymmärtäneet toimionsa lainvastaisuutta, kuten Salminen ja Heinilä tulkitsevat käyneen osassa vanhalla rajalla tapahtuneita kieltäytymisilmiöitä.⁵⁵ JR 60:n miesten lausunnot kuvastavat pikemminkin sitä, että he olivat mielestään oikeutettuja toimimaan kuten toimivat. Tätä saatettiin perustella myös kuten eräs kieltäytyneistä miehistä, joka vihjasi siihen, että armeijan säännöt eivät koske häntä, sillä hän ei ollut koskaan vannonut sotilasvalaa.⁵⁶

48. SA. Kuulustelupöytäkirja, Rauman maalaiskunnan sk-talolla Otilassa, 16.10.41, Vakka-Suomen skp:n Keo, asiakirjavihko 20.12.41, § 4, T-18981. Ks. myös esim. SA. Vakka-Suomen skp:n Keo, pöytäkirjat 7.11.41, § 3, T-18981.

49. Neuvottelua, joka koski kotirintamalle siirtoa tai helpompiin tehtäviin pääsyä, esiintyi toki myös Petroskoista lähdön jälkeen rykmentistä karanneiden keskuudessa. Ks. esim. SA. sotamiehen valitus sotaylioikeudelle 9.11.41, folio 7, SYO, asiakirjavihko n:ot 793-4/1941, T-18823. Kuulustelupöytäkirja 29.10.41 Tampereen vartiokomppaniassa, Pirkka-Hämeen skp:n Keo, asiakirjavihko 11.11.41, § 242, T-18998.

50. Tavallisesti rivimiehet olivat suorittaneet korkeintaan kansakoulun, kuten tuohon aikaan suurin osa suomalaisista ylipäätään. Kyseinen sotamies oli kuitenkin käynyt kansakoulun lisäksi kauppakoulun sekä suorittanut opintoja Yhteiskunnallisessa Korkeakoulussa.

51. SA. Sotamiehen valitus sotaylioikeudelle, folio 5, SYO, asiakirjavihko n:o 819 ja 823/1941, T-18823.

52. SA. Sotamiehen valitus sotaylioikeudelle, folio 5, SYO, asiakirjavihko n:o 819 ja 823/1941, T-18823.

53. Ks. esim. Etelä-Satakunnan skp:n Keo, asiakirjavihko 10.11.41, § 10, § 8, T-18991; Pirkka-Hämeen skp:n Keo, asiakirjavihko 11.11.41, § 247, 13.11.41, § 257, T-18998.

54. SA. 1.D:n Keo, pöytäkirja 20.10.41 § 2, (Kingelin) T-18899.

55. Ks. Salminen (1976) 79; Heinilä (1997) 103.

56. SA. 1.D:n Keo, pöytäkirja 20.10.41 § 2, (Lahtinen) T-18899.

Turhat lupaukset lomista ja kotiutuksista sekä sodalle oletetut päätepiisteet – Kannaksella Rajajoki, Aunuksessa Syväri ja Itä-Karjalassa Petroskoi – on nostettu esiin myös muissa tutkimuksissa sekä miesten karkuruutta että kieltäytymisiä selittäväksi tekijäksi.⁵⁷ Nämä selitysmallit pätevät edellä esitetyn perusteella myös JR 60:n kohdalla. Sitä vastoin suorasanainen Suur-Suomi-ideologian tai valloitus sodan moraalinen kyseenalaistaminen ei juuri tullut JR 60:n miesten keskuudessa esille. Matkan jatkaminen Petroskoista nosti kuitenkin esiin miesten keskuudessa vallitsevan vahvan käsityksen omista oikeuksista ja vastavuoroisuudesta, jota miehet käskijöiltään odottivat.⁵⁸ Selvästikään JR 60:n miehet eivät tehneet esimerkiksi lomavaatimuksiaan pelkästään sotilaina vaan myös kansalaisina. 5. Divisioonan sotatuomari pohti marraskuun alussa Karjalan Armeijan esikunnassa käytössä neuvottelukokouksessa lokakuun tilannetta seuraavasti:

” – – osa miehistöstä alkoi – oikeudettomasti kylläkin, mutta kansanvaltaisessa maassa yleisistä asioista mielipiteensä lausumaan sekä asioihin vaikuttamaan tottuneena – tehdä omia johtopäätöksiään ja varsin useissa tapauksissa valitettavasti kylläkin tuli siihen tulokseen, että he mieluummin kantavat rikoksensa heille aiheuttaman seurauksen, kun jatkavat etulinjassa oloa siitä johtuvine hengenmenetyksen uhkinen.”⁵⁹

Edellä esitetty asettaa kyseenalaiseksi sen, että karkureiden ja kieltäytyjien siteet yhteiskuntaan ja kokemus siihen kuulumisesta olisivat olleet rintamalle jääneitä heikommat.⁶⁰ Protestointi ei välttämättä lähtenyt vain yhteiskunnan reunamilta vaan myös niiden joukosta, jotka kokivat olevansa osa yhteiskuntaa – kansalaisia – joilla on velvollisuuksiensa lisäksi tietyt oikeudet.

Pelko ja hermojen menetys vastarinnan näkökulmasta

Ylivoimaisesti käytetyimmät perustelut oman toiminnan selittämisessä kenttäoikeuteen päätyneiden karkureiden ja kieltäyty-

jien joukossa olivat hermojen huono kunto ja pelko. Todennäköisesti juuri tästä johtuen päämajan valvontaosasto muodosti näiden selitysten pohjalta kaksi yleisintä tottelemattomuusilmiöiden selitysmallia, joita myös sodan jälkeen on käytetty pitkään.⁶¹ Nämä olivat joukkojen talvisotaa laajemman mobilisoinnin aiheuttama ”heikon aineksen” päätyminen rintamalle ja sodan pitkitymisestä johtunut sotaväsymys. Nämä selitysmallit ohjaavat kahteen suuntaan; joko tottelemattomissa miehissä oli jotain perustavanlaatuaista vikaa eli he eivät alun perinkään soveltuneet rintamalle tai sitten kyse oli olosuhteiden aiheuttamasta ”purkauksesta”.⁶²

Erityisesti ensin mainitun selitysmallin kanssa samansuuntainen näkemys oli vallalla myös sodan aikaisessa psykiatriassa, jonka diagnosointiperiaatteet Ville Kivimäen tulkinnan mukaan lähtivät siitä oletuksesta, että sodan rasitukset eivät voineet olla kestäättömiä normaalille miehelle. Jos mieli murtui sodassa, se johtui jo alun perin heikosta psyykestä.⁶³ Pysyviä jälkiä jättävät hermoromahdukset ”terveen aineksen” keskuudessa eivät siis olleet sota-ajan psykiatrisen paradigman tai vallitsevan ideologian näkökulmasta mahdollisia, minkä vuoksi valtaosa kenttäoikeuteen päätyneistä ja huonoja hermojaan valittavista miehistä katsottiin syyntakeisiksi tekoihinsa.⁶⁴ Nykynäkemys traumojen aiheuttamista stressireak-

57. Salminen (1976) 100–102; Kulomaa (1995) 364; Heinilä (1997) 52–57, 75–79, 104–105.

58. Vrt. E. P. Thompson (1996) *Herrojen valta ja ravaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700- ja 1800-lukujen Englannissa*, Tampere: Gaudeamus, 97–98; Smith (1991) 60; Scott (1985) 341–350.

59. Kyseinen lainaus on Muttilaisen työstä. Muttilainen (1984) 78.

60. Vrt. Kulomaa (1995) 60–63, 363, 365; Muttilainen (1984) 81–82; Peltomaa (2002) 18.

61. Ks. esim. Päämajan valvontaosaston kuukausikatsaus lokakuulta 1941 ja marraskuulta 1941, T–8362/8. Ks. myös Peltomaa (2002) 66–78.

62. Vrt. Thompson (1996) 97.

63. Ville Kivimäki (2006) ”Psykiatrien paperisota. Suomalaisotilaiden psyykkisten vammojen diagnoosit ja hoito toisen maailmansodan aikana”, *Historiallinen Aikakauskirja* 104, 246–247, 251–252.

64. Esimerkiksi JR 60:n miehistä vain viisi kenttäoikeuteen varmuudella joutuneista noin 150 karkurista, kieltäytyjästä tai loman ylittäjästä todettiin mielenterveydellisistä syistä syyntakeettomaksi.

tioista olisi saattanut jatkosodan aikana tar-koittaa, ainakin osan kohdalla, toisenlaista diagnoosia.

Huolimatta diagnoosien mahdollisista puutteista hermojen menetykseen vetoaminen oli kuitenkin hyvin laajaa ja on lähes mahdoton jälkikäteen arvioida kenen tapauksessa kyse oli todellisesta hermomaahduksesta. Toisen paljon käytetyn selityksen eli pelon määrän mittaamisesta taas ei ole mitään mieltä, sillä todennäköisesti lähes kaikki rintamalla olleet pelkäsivät tappamista tai tapetuksi tulemistakin ainakin jossain vaiheessa.⁶⁵ Pelon ja hermojen kestä-mättömyyden merkityksen arviointi karkaa-mis- ja kieltäytymispäätöksissä on siis miltei mahdotonta, mutta ehkä mielenkiintoisempaa onkin pohtia sitä, miksi miehet niin usein vetosivat näihin syihin ja mistä niihin vetoaminen itse asiassa kertoo?

Yksi selitys on tietysti se, että he tiesivät vankilatuomion mahdollisesti olevan vältet-tävissä ”hullun papereilla” tai vähintäänkin lievemmän tuomion olevan odotettavissa.⁶⁶ Toinen selitys liittyy asian ymmärrettäväksi tekemisen keinoihin. Aiemmissä tutkimuk-sissa on esitetty arveluita, että suuri osa miehistöstä ja aliupseeristosta ei suhtautu-nut karkuruuteen läheskään niin tuomitse-vasti kuin ylempi päällystö vaan pikemmin-kin ymmärtävästi.⁶⁷ Ei siis ole ihme, että kuulusteluissa vedottiin juuri siihen seik-kaan, joka todennäköisesti tiedettiin mie-histön eli oman vertaisryhmän parissa par-haiten ymmärrystä saavaksi syyksi paeta rintamalta.

Pelkoon ja hermojen menetykseen vetoa-misen paradoksaalisuus tulee kuitenkin esille, kun sitä tarkastellaan sota-ajan suku-puolijärjestelmän ja miesihanteen näkökul-masta, jota armeijan propagandassa innok-kaasti käytettiin hyväksi. Sota-aikoina kuva vahvasta, velvollisuudentuntoisesta ja roh-keasta sotilaasta on yleensä muodostunut kiinteäksi osaksi miesideaalia ja nationalis-mia. Tästä johtuen sotilaan osoittama pelko tai heikkous sekä murentaa hänen miehi-syyttään että iskee samalla suoraan yhteis-kunnan nationalistisiin myytteihin.⁶⁸ Ville Kivimäki on analysoinut edellä esitetyn kanssa hyvin samankaltaista sota-ajan mili-

tanttia miesideaalia Suomessa ja sen kytkös-tä 1930- ja 1940-luvun suomalaisen porva-rillisen yhteiskunnan ja armeijan nationalis-tiseen ihanteeseen yhtenäisestä kansakun-nasta.⁶⁹ Hän näkee näiden ideaalien pohjal-ta syntyneet normijärjestelmät ja käytännöt hyvin pakottavina yksilön kannalta ja selit-tää niiden avulla muun muassa sitä, miksi suomalaissotilaat näyttivät henkisesti selvin-neen niin hyvin sodasta; he vain vaikenivat peloistaan ja traumaistaan, mihin yhteis-kunta heitä aktiivisesti kannusti.⁷⁰

Elaine Showalterin tulkinnan mukaan en-simmäisen maailmansodan aikana miesten hysterian muodoksi määritelty kranaatti-kauhu (*shell shock*) saattoi jopa olla saman-lainen voimattomuudesta nouseva protesti kuin viktoriaanisen ajan naisten hysteria-

65. Ks. myös Bernd Horn (2006) ”But...It's Not My Fault” – Disobedience as a Function of Fear”, teoksessa Craig Leslie Mantle (ed.) *The Unwilling and the Reluctant. Theoretical Perspectives on Disobedience in the Military*, Canada: Canadian Defence Academy Press, 184.

66. Suomen sotaväen rikoslain mukaan yksin suoritettu pelkuruudesta pakeneminen oli lievemmin rangaista-tava teko kuin karkaaminen ja yleensä kenttäoikeudet myös langettivat pelkuruudesta lievempiä rangaistuk-sia. Toisaalta pelkuruudesta pakeneminen, johon liittyi toisen houkuttelu mukaan, saattoi johtaa jopa kuole-manrangaistukseen. Suomen asetuskokoelma 1919/71: Karkaaminen 76 §, 78 §, pelkuruus 71 §, 70 §.

67. Knut Pipping (1978) *Kompania pienoisyhteiskun-tana. Sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamayk-siköstä 1941–1944*, Keuruu: Otava, 162–164; Santa (1997) 97; Lindstedt (1999) 492–500. Ks. myös Alkio (2003) 64–65, 112, 140–141, 162.

68. Ks. esim. Sanimir Resic (1999) *American Warriors in Vietnam. Warrior Values and the Myth of the War Experience during the Vietnam War 1965–1973*, Mal-mö: Lund University, 168–173; Joanna Bourke (2006) ”Uusi sotahistoria”, teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Ihminen sodassa. Suomalaisen koke-muksia talvi- ja jatkosodasta*, Jyväskylä: Minerva kus-tannus oy, 21–42.

69. Ville Kivimäki (2004) ’Mies, armeija ja vastarinta. Arndt Pekurisen kohtalo kriittisen mieshistorian valos-sa’, *Historiallinen Aikakauskirja* 102, 347–357; Kivi-mäki (2006); ”Valkoisen Suomen” yhtenäisen kansa-kunnan ideaalista 1930-luvun lapualaisten silmin: Ks. Juha Siltala (2005) *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*, Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy, 443–453; Suojeluskun-tien käsityksestä kansanvallan ja itsenäisyyden suh-teesta sekä tähän liittyvästä yhtenäisen kansakunnan ja kansallisen yksimielisyyden vaatimuksesta: Ks. Pau-li Kettunen (1998) ’Suojeluskunnat ja suomalainen kansanvalta’, teoksessa Risto Alapuro (toim.) *Raja rai-lona. Näkökulmia suojeluskuntiin*, Porvoo: WSOY, 288–292.

70. Kivimäki (2006) 251–252.

aalto. Showalter katsoo, että miesten hysteria merkitsi vastarinnan muotoa sotilasauktoriteetteja ja vallitsevia maskuliinisia normeja kohtaan. Keho alkoi protestoida fyysisten ja psyykkisten oireiden avulla, kun mitään muuta keinoa ei ollut.⁷¹ Showalterin tulkinta itse asiassa vahvistaa näkemystä siitä, että sota-aikoina virallinen normijärjestelmä on hyvin ahdas eikä jätä paljoa liikkumavaraa sotilaille.

Jatkosodan aikana kuitenkin tuhannet, mahdollisesti jopa kymmenet tuhannet miehet olivat valmiita määrittelemään itsensä hermoheikoiksi ja pelkureiksi.⁷² Näyttäisi selvästi siltä, että sukupuolen tutkimuksen näkökulmasta hermojen menetyksen ja pelon käytössä selitysmalleina näkyi toinen sota-ajalle ominainen piirre: sukupuolijärjestelmän kriisi ja konventionaalisen maskuliinisuuden sekä siihen liittyneen sotilaan ideaalikuvaan kyseenalaistuminen.⁷³ Sodassa ihanteet törmäsivät todellisuuteen, joka osoitti monille sotilaille ideaalikuviensa haurauden ja näin ollen johti sekä ideaalien että niihin kytköksissä olleen sukupuolijärjestelmän kyseenalaistamiseen. Myös sodan jälkeinen vaikeneminen ja rintamamiesten näennäinen selviytyminen sopivat tähän tulkintakehykseen, sillä konfliktien jälkeen perinteisillä sukupuolimalleilla on tapana palautua ennalleen.⁷⁴

Sotilaan ideaalikuvaan kyseenalaistamiseen kiinnitettiin huomiota myös päämajan valvontaosaston katsauksessa, jossa tammi-kuussa 1942 mainittiin, ettei

” – – enää ole ollut mikään häpeä miehen tunnustaa pelkoa. Häpeäksi sitä ei ole katsonut yksityinen kuulusteluun joutunut sotilas, eikä liioin joukko harkitessaan kieltäytymistä lähteä taisteluihin vaarallisemalla kaistalla.”⁷⁵

Katkelma nostaa esille sen tärkeän seikan, että kaikki suomalaissotilaat eivät todella hävenneet pelkoaan, vaikka tämä oli suuressa ristiriidassa dominoivan ideologian ihanteiden kanssa.

Onkin tärkeää huomata, että rintamalta paenneet ja tehtävistään kieltäytyneet suomalaissotilaat, jotka vetosivat hermojen me-

netykseen ja pelkoon, kuuluivat voittopuolisesti armeijan hierarkian alimpiin kerroksiin, miehistöön ja vähäisessä määrin alipäällystään. Näiden selitysmallien käyttäminen juuri tämän, ”alistetuimmassa asemassa olevan”, ryhmän parissa tulee hyvin lähelle Scottin määrittelemälle arkipäivän vastarinnalle tyypillisiä piirteitä.⁷⁶ Kuulustelutilanteissa ei noustu avoimesti vastustamaan auktoriteetteja ja kaikista rangaistusta mahdollisesti koventavista seikoista vaiettiin yleensä visusti.⁷⁷ Sekä kuulustelupöytäkirjoissa että miesten sotaylioikeudelle kohdistamissa valituksissa näkyy myös usein hyvin tietoiselta vaikuttava tapa selittää tapahtumat hegemoniseen ideologiaan sopivalla tavalla. Hyvä esimerkki tästä on Vakka-Suomen suojeluskuntapiirin kenttäoikeuden karkuruustuomiosta sotaylioikeuteen valittanut 26-vuotias sotamies. Hän vetosi valituskirjelmässään siihen, että karkaaminen johtui hermosairaudesta, jonka olemassaoloa mies perusteli sukurasituksella sekä talvisodan aikaisella haavoittumisella päähän ja totesi lopuksi, ettei näin ollen itse

71. Elaine Showalter (1985) *The Female Malady. Women, Madness, and English Culture, 1830–1980*, USA: Pantheon Books, 167–194; Elaine Showalter (1993) ‘Hysteria, Feminism, and Gender’ teoksessa Sander L. Gilman & Helen King & Roy Porter & G. S. Rousseau & Elaine Showalter *Hysteria Beyond Freud*, London: University of California Press, 286–344; Paul Lerner (2003) *Hysterical Men. War, Psychiatry, and the Politics of Trauma in Germany, 1890–1930*, USA: Cornell University Press, 6–8.

72. Kulomaan esimerkkiyhtymissä käsitellyistä 910 tapauksesta kolmea neljäsosaa perusteltiin pelolla tai hermojen pettämisellä. Mikäli tämä suhdeluksi pätee kaikkiin rintamalta karanneisiin ja todennäköisesti osaan kieltäytyneistäkin, voi näitä syytä käyttäneiden miesten määrä nousta useisiin tuhansiin. Kulomaa (1995) 115–116.

73. Samalla tietysti kyseenalaistuu myös feminiinisuuden ideaalikuva, mutta sen pohtiminen ei ole tässä olennaista. Barbara Caine & Glenda Sluga (2000) *Gendering European History 1780–1920*, London: Leicester University Press, 145.

74. Bourke (2006) 35.

75. SA. Päämajan valvontaosaston kuukausikatsaus tammikuulta 1942, T-8362/9.

76. Scott (1985) 29.

77. Tällaisia olivat erityisesti kuuluminen ääriavemistolaisiin järjestöihin, kuten SNS:ään (joka sitä paitisi oli laitoin), ja karkaaminen yhdessä. Yleensä muiden kanssa suunniteltu toiminta hyvin vakaasti kiistettiin (esim. kieltäytyminen JR 60:ssa ja useat karkuruustapaukset), sillä sen myöntäminen olisi miltei automaattisesti nostanut rangaistusta.

asiassa ollut vastuussa teoistaan.⁷⁸ Juuri nämä perusteet olivat niitä, joilla sotapsykiatrit selittivät rintamalle soveltumattomien miesten psyykkisiä häiriöitä.⁷⁹

Edellä esitetystä käy ilmi, että miesten eniten käyttämä selitysmalli – vetoaminen hermojen menetykseen tai pelkoon – ei ollut missään tapauksessa triviaali. Selitysmallille löytyy näkökulmasta riippuen monenlaisia tulkintavaihtoehtoja ja se kertoo selkeästi perinteisestä suomalaissotilaan ideaalikuvausta poikkeavan sotilaskuvan olemassaolosta. Eräs olennainen piirre hermojen menetyksen ja pelon käytössä oman käytöksen perusteluina on miesten selkeä pyrkimys määritellä itse oma kestävyytensä ja valmiutensa toimia annettujen käskyjen – tai oletuksena olleiden ihanteiden – mukaan.

Yritykset korjata komentoauktoriteettia

Loka-marraskuussa päällystö pyrki JR 60:ssa palauttamaan komentoauktoriteettiaan tiukentamalla kontrollia, mistä hyvä esimerkki on III pataljoonan jääkärijoukkueessa tapahtunut välikohtaus. Jääkärijoukkueelle annettiin marraskuun lopulla 1941 määräys suorittaa tiedustelupartiointia vihollisen puolelle. Partio lähti liikkeelle, mutta vetäytyi heti kohdattuaan vastarintaa. Tämä toistui uudelleen saman päivän aikana. Eräs miehistä kuvasi joukkueen toimintaa näin:

” – – joukkue partioitehtävissään usein oli joutunut poikkeamaan saaduista määräyksistä. Kun oli tullut voittamattomia esteitä, niin oli jokainen tehnyt harkintansa mukaan, mikä oli ollut pataljoonan komentajan mielestä väärin, koska hän aina oli moittinut joukkueen toimintaa.”⁸⁰

Pataljoonan komentaja majuri Karmon moitteet eivät jääneet tällä kertaa vain puheen tasolle, sillä hän saapui epäonnistunutta tiedusteluretkä seuraavana päivänä joukkueen majoituspaikalle ja hajotti koko joukkueen jakaen sen miehet pataljoonan 9., 10. ja 11. komppanian kesken. Erään jääkärijoukkueeseen kuuluneen miehen mukaan

”[t]oimenpide oli johtunut siitä, että patl. komentaja oli kuullut miesten kieltäytyvän edellä mainittujen partioitehtävien suorittamisesta. Kuulusteltava ei ollut kieltäytynyt etenemästä, eikä kukaan joukkueen miehistä, mutta oli joukkueessa ollut sellainen puhe, että partion tavoite olisi ollut sama kuin kuolema joka miehelle.”⁸¹

Samana päivänä kun majuri Karmo hajotti jääkärijoukkueen, vähintään kahdeksan siihen kuuluneista miehistä karkasi eli noin kolmasosa koko joukkueesta.⁸²

Se, että miehet näinkin lukuisasti ”lähtivät vaihteeksi lomalle”,⁸³ näyttää johtuneen juuri pataljoonan komentajan yrityksestä ratkaista tilanne miesten näkökulmasta täysin epäoikeudenmukaisella tavalla eli hajotamalla joukkue. Osa miehistä viittasi kuulusteluissa hyvinkin suoraan siihen, että joukkueen hajotus oli syy omavaltaiseen lomaan.⁸⁴ Hajotusta ennen miehet olivat toimineet omasta näkökulmastaan aivan oikein ja vaikka omavaltaisista peräytymisistä oli aiemminkin seurannut moitteita, ne oli kuitenkin jollain tavalla hyväksytyt, sillä komentaja ei ennen hajotusta ollut käyttänyt ilmeisesti mitään sanktioita.

Jääkärijoukkueen hajotustapauksessa näkyikin hyvin selkeästi millainen jännite

78. SA. Sotamiehen valitus sotaylioikeudelle, folio 3, SYO asiakirjavihko n:o 185/1942, T-18825. Sotaylioikeudessa nämä perustelut eivät auttaneet, sillä miehen tuomiota ei alennettu kuin 1 kuukaudella ja sekin johtui siitä, että hän oli ollut niin pitkään tutkintovankeudessa. SA. SYO päätöstalot 1942, 20.3.42, n:o 309. T-18803.

79. Ks. esim. S. E. Donner (1942) 'Hermotapaukset sodassa', *Medisittari* 1/1942, 4-14.

80. SA. Kuulustelupöytäkirja, 9.SPol.K:ssa Jessoilassa, 26.11.41, 1.D:n Keo asiakirjavihko 9.12.41, § 7 (Laakso), T-18899.

81. SA. Kuulustelupöytäkirja, 9.SPol.K:ssa Jessoilassa, 26.11.41, 1.D:n Keo asiakirjavihko 9.12.41, § 7 (Vuoristo), T-18899.

82. Jääkärijoukkue koottiin joulukuun puolivälissä uudelleen ja silloin sen vahvuus oli 25 miestä, joten luultavasti vahvuus oli myös marraskuussa samaa luokkaa. SA. III/JR 60:n pvk 7/41, 16.12.41.

83. Lähes kaikki miehet puhuivat kuulusteluista lomalla käymisestä, eivät karkaamisesta. Ks. lainaus SA. Kuulustelupöytäkirja, 9.SPol.K:ssa Jessoilassa, 26.11.41, 1.D:n Keo asiakirjavihko 9.12.41, § 7, T-18899.

84. Ks. SA. 1.D:n Keo asiakirjavihkot 9.12.41, § 4 ja § 7, T-18899. (Viimeksi mainitussa istunnossa käsiteltiin kolmen miehen tapaus samanaikaisesti.)

päällystön edustaman armeijan virallisen normijärjestelmän ja miesten omien käsitysten⁸⁵ välillä vallitsi. Mikäli miehet katsoivat tilanteen mahdottomaksi tai hyökkäyksestä koituvan hyödyn haittoja suuremmaksi,⁸⁶ he katsoivat olevansa oikeutettuja vetäytymään myös ilman muodollista käskyä. Erään kuulustellun kertomus viittaisi vahvasti siihen, että kyseessä oli vakiintunut toimintatapa, sillä hän kertoi miesten toimineen hajotusta edeltävissä tiedustelupartiointitehtävissä aivan kuten useasti aiemminkin. Samanlaisesta toimintatavasta on merkkejä JR 60:n muistakin komppanioista.

Petroskoista lähdön jälkeen päällystön vastatoimet eivät tarkoittaneet ainoastaan kontrollin tiukentamista vaan myös tiettyjä myönnytyksiä tehtiin. Lokakuun taisteluvaiheen jälkeen JR 60 siirrettiin lepoon kymmeneksi päiväksi ja lomaprocentti korotettiin 12 %:iin.⁸⁷ Lisäksi marras-joulukuun vaihteessa rykmentin III pataljoonan 9. komppaniassa esiintyneeseen kollektiiviseen vastaanhangoitteeluun ei päällystön taholta ilmeisesti reagoitu ollenkaan niin voimakkaasti kuin pataljoonan jääkärijoukkueen tapauksessa. Sotapäiväkirjoihin on merkitty yhteensä kolme eri tapausta, joissa mynämäkeläisistä kootun 9. komppanian miehiä oli vaikea saada liikkeelle. Ilmeisistä tilanteet selvitettiin puhutteluihin.⁸⁸

Viimeinen, joulukuun 7. päivä sattunut tapaus oli kuitenkin jokseenkin poikkeuksellinen. Miehet saivat kello 17.00 ensimmäisen käskyn edetä asemapaikastaan etelään päin kunnes saavat yhteyden takana tuleviin. Kukaan ei lähtenyt liikkeelle. Seuraava käsky annettiin viiden ja puolen tunnin kuluttua ja nyt määräys koski etenemistä länteen ja varmistustehtäviä II pataljoonan takana. Tunnin kuluttua käskyn saapumisesta komppania lähti liikkeelle.⁸⁹ Tapahuman kuvaus ei ole juuri tekstissä esitettyä laajempi sotapäiväkirjassakaan, joten on hyvin vaikea päätellä tilanteen kulkua kovin tarkasti. Selvää kuitenkin on, että miehet kieltäytyivät ensimmäisen käskyn tultua tottelemasta. On äärimmäisen mielenkiintoista muutettiin käskyä juuri tästä syystä vai oliko taustalla jotain muita muutokseen vaikuttaneita tekijöitä. Mikäli käskyä muu-

tettiin miesten haluttomuuden vuoksi, se kertoo itse asiassa hyvin suuresta vallasta, jota heillä yhdessä toimiessaan oli. Se, että miehet saavuttivat joitain etuja kieltäytymällä, ei ollut välttämättä niin poikkeuksellista kuin olisi saattanut kuvitella. Esimerkiksi helsinkiläinen Ässä-rykmentti (JR 26) teki joulukuun puolivälissä vuonna 1941 yli tuhannen miehen voimin taistelulakon eikä ketään miehistä rangaistu tästä vaan rykmentti päästettiin lepoon.⁹⁰

Asemasotavaiheen tottelemattomuusilmiöt

Joulukuun puolivälissä hyökkäysvaihe oli päättynyt kaikilla rintamanosilla ja asemasotavaihe alkoi. Nyt alettiin toteuttaa jo syksyllä suunnitelmissa ollutta armeijan uudelleenjärjestelyä, sillä kotirintaman työvoimapula alkoi olla huutava. Uudelleenjärjestelyihin liittyvät miehistösiirrot aiheuttivat sekä JR 60:n että muiden yksiköiden miesten parissa kotiuttamishuhuja, jotka varmasti ainakin osittain perustuivat päällystön antamiin tietoihin siitä, että uudelleenjärjestelyjen tarkoituksena todella oli kotiuttaa osa armeijasta.⁹¹ Tammikuun alussa kotiuttamis- ja uudelleenjärjestelytoimet Maaselän kannaksella kuitenkin keskeytyivät neuvostojoukkojen vastaohyökkäyksen vuoksi ja päällystön näkökulmasta kielteisiä ilmiöitä alkoi taas esiintyä. Erityisesti taistelutehtäviin komennetut, kotiuttamista odottavat

85. Pipping kutsuu näitä käsityksiä sotilaiden epäviralliseksi normijärjestelmäksi, mutta hän käsittelee aihetta tässä työssä käsiteltyjen tekojen osalta ainoastaan muodollisten kurivaatimusten noudattamisen yhteydessä. Vrt. Pipping (1978) 197–210, 255.

86. Vrt. Smith (1994) 64.

87. SA. II/JR 60:n spk 13504, 18.10.41; 10./JR 60:n spk 13490, 19.–29.10.41. Tuokko (1991) 185–186.

88. Yhdessä tapauksessa viivytely käskyjen täyttämässä koski myös 11. komppaniaa. SA. 9./JR 60:n spk 13489, 26.11.41, 7.12.41. 12./JR 60:n spk 13493, 5.12.41.

89. SA. 9./JR 60:n spk 13489, 7.12.41.

90. Kulomaa (1995) 147.

91. Kotiutuslupauksista ks. esim. II/JR 60:n komentajan uudenvuodenpuhe: SA. II/JR 60:n spk 13505, 27.12.41, liite A. Huhuista ks. esim. SA. Päämaja, Valvontaosasto, Vastavakoilutoimisto, Rintamajoukkojen mielialatiedotus N:o 10 ajalta 27.12.1941–2.1.1942, T-8362/8 ja Kol./JR 60:n spk 13477, 25.12.41 sekä 12./JR 60:n spk 13493, 28.12.41.

vanhimmat ikäluokat olivat tässä vaiheessa hyvin haluttomia enää riskeeraamaan henkeään.⁹² JR 60 ei joutunut osallistumaan taistelutoimiin, vaikka se olikin hälytysvalmiudessa.⁹³

Kotiuttamiskysymys toi JR 60:ssa katkeria mielenilmauksia esiin vasta maaliskuun lopussa ja huhtikuussa, kun kotiutukset alkoivat olla epätasaisia rykmentin sisällä. Maaliskuun viimeisenä päivänä ilmoitettiin II pataljoonalle, että sen tulisi ottaa vastaan kotiutettavan I pataljoonan asemat. Ilmoituksen jälkeen II pataljoonan komentaja joutui pitämään miehille ”rauhottavan puheen”, sillä rykmentin esikunnan ja muiden pataljoonien kotiutus oli aiheuttanut rintamalle jäävien miesten joukossa levottomuutta ja katkeruutta.⁹⁴ Pataljoonan 7. komppanian sotapäiväkirjassa puhuttelua kuvataan seuraavalla tavalla:

”Patlj. Kom. puhuttelu, jossa hän mainitsi, että joudumme ottamaan varmistuksen I patlj:lta sekä, että mekin tietysti tulemme pääsemään tai kotiutetaan kuten III ja I patlj. ja koko rykmentti. Sehän on selväkin! Ei suinkaan meitä tänne jätetä. Mutta sitä hän ei varmaan tiedä mikä päivä. Vaan sen hän tietää, että 3–4 viikon perästä, siis kuukauden vaihteessa viimeistään.”⁹⁵

Huhtikuun lopussa II pataljoonan komentaja piti uuden puhuttelun komppanian päälliköille, sillä mieliala miesten parissa oli käynyt hyvin huonoksi kotiuttamisten lykkääntyessä. Pataljoonan komentajan luona oli nimittäin käynyt miehistön muodostama lähetystö, joka ilmeisesti vaati tietoja kotiutuksesta.⁹⁶ Komentaja korosti tämän vuoksi puhuttelussaan, että järjestys joukoissa oli joka tapauksessa säilytettävä, vaikka varmaa tietoa kotiutuksista ei vielä ollutkaan.⁹⁷ 7. komppanian sotapäiväkirjan kirjoittaja kommentoi asiaa seuraavasti:

”Kompp. pääll. huomautti, ettei patlj. komentajalla ollut mitään tietoa meidän kotiuttamisesta, vaikka hän Pindusista lähteissä kyllä tiesi kuten hän rintaman edessä meille sanoi. Mieliala on hyvin masentunut.”⁹⁸

Loppukeväästä, huhti- ja toukokuussa, vakavia kieltäytymistapauksia alkoi ilmetä eri joukko-osastoissa. Osaltaan näihin vaikutti Syvärin suunnalla alkanut neuvostojoukkojen vastahyökkäys, mutta suurimmaksi syyksi on aiemmissa tutkimuksissa nostettu vanhempien ikäluokkien kotiuttamisodotukset. Kielteisiä ilmiöitä aiheutti nimenomaan loppukeväästä selvinnyt kotiuttamisen lopettaminen. Enää ei kaikkia tapauksia myöskään voitu selvittää vain puhutteluin vaan osa niistä vietiin kenttäoikeuksiin saakka.⁹⁹ JR 60 toisen pataljoonan niskoittelu liittyy siis laajalle levinneeseen ilmiöön, joka kosketti useita ”vanhojen” miesten yksiköitä. Kovin vakavia joukkoilmiöitä tai edes yksittäisten miesten rikkomuksia pataljoonassa ilmeisesti ei esiintynyt, sillä tällaisia ei ainakaan käsitelty kenttäoikeudessa.¹⁰⁰ Edellä esitetty kotiuttamiskysymyksen aiheuttama tapahtumaketju II pataljoonassa kuitenkin kuvaa hyvin samankaltaista oikeudenmukaisuuteen ja vastavuoroisuuteen perustuvaa vaatimusta kuin tapahtumat Petroskoista lähdön jälkeen lokakuussa 1941.

Asemasotavaiheessa nousivat uudelleen esiin myös lievemmat kuririkkeet, tällä kertaa loman ylitysten muodossa.¹⁰¹ Suurin osa hyökkäysvaiheen 12 loman ylityksestä oli

92. SA. Päämaja, Valvontaosasto, Vastavakoilutoimisto, N:o 303/Valv.2/Sal. Rintamajoukkojen mielialatiedotus n:o 11 ajalta 3.1.–9.1.42, T–8362/8; Kulomaa (1995) 193.

93. Tuokko (1991) 217.

94. SA. II/JR 60 spk 13506, 31.3.42, 4.4.42.

95. SA. 7./JR 60 spk 13487, 4.4.42.

96. Lähetystön muodostaminen ja asioiden tiedustelu päällystöltä tällä tavoin ei vielä sinällään ollut kiellettyä, mutta siihen liittynyt virkatien ohittaminen oli ja se katsottiin armeijan virallisten sääntöjen näkökulmasta kuria höllentäväksi menettelyksi. SA. Karjalan Armeijan Esikunta, Komento-osasto, n:o 645/I/51, koskee: virkatien sivuuttamista, 19.1.42, T–1716.

97. SA. II/JR 60 spk 13506, 29.4.42.

98. SA. 7./JR 60 spk 13487, 29.4.42.

99. Kulomaa (1995) 195–197; Muttilainen (1984) 85–88; Ks. myös Salminen (1976) 108–110.

100. Vain yksi II/JR 60:een kuulunut sotamies joutui kenttäoikeuteen touko-heinäkuussa, kyse oli loman ylityksestä. SA. 1.D:n KeO, luettelot 8.6.42. T–18899.

101. Tätä ennen lievempiä rangaistuja kuririkkeitä oli tapahtunut lähinnä aivan sodan alkuvaiheissa, ennen taistelujen alkua. SA. 14./JR 60:n rangaistuspäiväkirja n:o 1, T–10338/33. 6./JR 60:n spk 13485, 2.7.41, 10.7.41. 11./JR 60:n rangaistuspäiväkirja n:o 2, T–1721. 9./JR 60:n rangaistuspäiväkirja, T–1721.

karkuruuteen rinnastettavia, sillä miehet viivytelivät lomalta paluutaan hyvin pitkään eikä valtaosa saapunut itse takaisin vaan heidät pidätettiin, yleensä kotiseudullaan.¹⁰² Loman ylitysten huomattavan pieni määrä hyökkäysvaiheessa selittyy osittain sillä, että aina lokakuun loppupuolelle saakka lomaprocentti oli JR 60:ssa, kuten muissakin taistelevissa joukoissa, 3 %. Vasta lokakuun lopulla 1941 lomaprocentti nostettiin 12:een ja todennäköisesti se säilyi tässä, mahdollisesti marraskuun taisteluvaiheita lukuun ottamatta, aina kevääseen 1942 saakka.

Tammikuussa 1942 rykmentin komentaja kiinnitti huomiota loman ylitysten kasvaneeseen määrään ja vaati tiukempaa puutumista niihin.¹⁰³ III pataljoonan komentaja toi lisäksi esille ehkä kaikkein pelottavimman rangaistuksen, joka loman ylityksistä saattoi seurata, lomakiellon.¹⁰⁴ Komentaja totesi:

”Jos yksiköstä myöhästyy miehiä lomalta, katson, että yksikössä on huono kuri, enkä tule a.o. yksikölle myöntämään määräaikaismomia vaan tulen tässä tapauksessa yksikölle kuuluvat prosenttilomat laskemaan toisen yksikön hyväksi, sillä lomahan on palkkio hyvästä palveluksesta ja kurista. Myöhästynyt saa luonnollisesti rangaistuksensa.”¹⁰⁵

Sitaatista nousee hyvin esille päällystön näkökulma loman saamisen perusteista. Se nähtiin ”palkintona” hyvästä palveluksesta, kun miesten keskuudessa siihen saatettiin suhtautua enemmänkin oikeutena, joka jokaiselle kuului.¹⁰⁶

Helmikuussa vähintään 28 Jalkaväkirykmentti 60:een kuulunutta miestä sai järjestyserangaistuksen muutaman päivän mittaisesta loman ylityksestä. Tutkimuksen aikavälille sijoittuvina muina asemasodan kausina eli joului-, tammi-, maalisi- ja huhtikuussa loman ylityksestä langetettiin järjestyserangaistuksia yhteensä vain viidelle miehelle.¹⁰⁷

Loman ylittäjien kuulustelujen tarkastelu paljastaa, mistä suurimmassa osassa loman ylityksiä itse asiassa oli kyse. Rykmentin I pataljoonan 4. komppanian sotamies saapui

2 vuorokautta ja 10 tuntia myöhästyneenä lomaltaan ja ilmoitti kuulusteluissa olleensa tietoinen siitä, että matkapäivät sisältyvät lomapäiviin. Kuitenkin hän ”[l]äksi kuten tapana on ollut viimeisenä lomapäivänä.”¹⁰⁸ Samoin 4. komppaniassa palveleva kersantti, joka palasi myös yksikkönsä yli kaksi vuorokautta myöhässä, ”[i]lmoitti kysyttäessä, oliko tietoinen siitä, että matkapäivät sisältyvät lomapäiviin, että lähti paluumatkalle kuten toisetkin, viimeisenä lomapäivänä edellistenkin lomalaisten tapaa noudattaen.”¹⁰⁹ Kyseessä ei selvästikään ollut mikään vain JR 60:n miehille tyypillinen tulkinta loma- ja matkapäivistä, sillä 2./JR 60:een Jalkaväkirykmentti 35:sta siirretty kersantti kertoi loman ylitystä koskevassa kuulustelussa, ” – – että JR 35:ssä oli meillä lupa lähteä paluumatkalle loman viimeisenä päivänä. Lähtöpäivänä tiedustelin myöskin 2./JR 60:n ja kuulin asian olevan samalla tavoin.”¹¹⁰ Kuulusteluista nousee selkeästi esille, että miehet olivat muodostaneet oman lomakäytäntönsä, joka mitä ilmeisimmän oli tätä ennen hyväksytty. Kun päällystön taholta pyrittiin korjaamaan lomakäytäntöä ohjesääntöä vastaavaksi, piti ainakin osa miehistä tiukasti kiinni muodostamastaan omasta tulkinnasta loma- ja matkapäivistä.

Loman ylitykset ja juopumustapaukset nousivat koko armeijan osalta kenttäoikeustilastoja hallitseviksi asemasodan alettua.¹¹¹ JR 60:n miehistä tosin vain viisi joutui kenttäoikeuden eteen ylitettyään lomansa ja yksi siitä, syystä, että hän oli hankkinut itselleen lomaa vilpillisin keinoin.¹¹² Järjestyserangaistuksella kuitattujen loman ylitysten määrä kuitenkin kasvoi rykmentissä selvästi, sillä päällystö pyrki palauttamaan hyökkäysvaiheen aikana – erityisesti Petroskoista lähden jälkeen – kärsinyttä komentoauctoriteettiaan. Miesten oma, ohjesäännöstä poikkeava tapa tulkita lomakäytäntöä tulee hyvin lähelle Pippingin väitöskirjassaan esille nostamaa sotilasyhteisöön muodostunutta epävirallisen organisaation omaa normijärjestelmää. Pippingin mukaan miehistön ja aliupseeriston pariin syntyi monenlaisia sosiaalisia ryhmiä (epävirallisia organisaatioita) ja näiden ryhmien puitteissa miehet

muodostivat usein virallisen organisaation normijärjestelmästä (armeijan ohjesääntö) poikkeavia tai jopa sen kanssa ristiriidassa olevia normijärjestelmiä, joilla saattoi olla hyvinkin suuri vaikutus miesten käyttäytymiseen.¹¹³ Hyvin samankaltainen käyttäytymismalli nousi esille erityisesti marraskuun lopulla tapahtuneen III pataljoonan jääkärijoukkueen hajotuksen yhteydessä.

Kurittomuutta vai vastarintaa?

Kaikkiaan tarkastelun kohteena olleessa JR 60:ssa tapahtui vuoden 1941 kesäkuun ja vuoden 1942 huhtikuun välillä yhteensä 284 pakoilutapausta, kenttäoikeudessa tuomitua kieltäytymistä, rangaistua kuririkettä ja loman ylitystä sekä muuta yksittäistä sotilaskurin vastaista tekoa.¹¹⁴ Tarkasteluaikavälillä JR 60:ssa palveli yhteensä noin 5370 miestä, joihin suhteutettuna kyseiset 284 miestä muodostavat vain noin 5 %:n marginaalisen ryhmän. Lisäksi rykmentissä oli kuitenkin vähintään 13 erilaista sotilaskurin vastaista joukkoesiintymää – esimerkiksi omavaltaisia perääntymisiä taisteluista, juoppotellutapausta Petroskoissa sekä etenemisestä kieltäytymisiä – joista miehiä ei yleensä rangaistu mitenkään. Joukkoesiintymät olivat niihin osallistuneiden miesten lukumäärässä mitattuna todennäköisesti kaikkein laajin sotilaskuria rikkovien tekojen muoto, sillä niihin osallistui miehiä aina muutaman sotilaan partiosta useiden kompanioiden eli satojen miesten vahvuisiin joukkoihin saakka.

Yhden reserviläisrykmentin miesten parissa ilmenneiden sotilaskuria rikkoneiden tekojen ja puheiden analysointi nostaa esille erilaisten tekojen mielenkiintoisia yhteyksiä sekä armeijan normijärjestelmän rajapinnalla tasapainoilleiden miesten käytännön selviytymiskeinoja. Erityisesti tottelemattomien miesten tarkastelu James C. Scottin arkipäivän vastarinnan käsitteen valossa tarjoaa mahdollisuuden puhua rivimiehistä myös aktiivisina toimijoina armeijan normijärjestelmän sisällä ilman, että heidän käyttäytymistään tulkitaan ainoastaan poliittisen vakaumuksen tai suuntautumisen heijastamana. Miesten, erityisesti miehistön, kurittomuus voidaan näin ollen tulkita vastarin-

naksi, eikä ainoastaan triviaaliksi, yksittäiseksi ja purkauksenomaiseksi tai sairaan mielen synnyttämäksi epänormaaliksi käyttäytymismuodoksi. Näin rivimiehet voidaan tunnustaa sodan aikana aktiivisiksi ja mahdollisesti suurtakin valtaa hallussaan pitviksi neuvottelun osapuoliksi. Tällöin olisi syytä tarkastella sen lisäksi, miten sota vaikutti sitä käyviin miehiin myös sitä, miten miehet vaikuttivat sotaan.¹¹⁵

Erityisen selvästi käskynalaisten miesten käskijöidensä kanssa käymä neuvottelu ja sen seurauksena armeijan normijärjestelmän rajat nousivat esille silloin, kun miehet kokivat tulleen epäoikeudenmukaisesti kohdelluiksi. Oikeudenmukaisuuden ja vastavuoroisuuden vaatimuksesta nouseva protestointi oli usein joukkomittaista ja se kum-

102. Ks. esim. SA. Pirkka-Hämeen skp:n Keo luettelot, pöytäkirja ja asiakirjavihko 26.1.42, § 40, 20.4.42, § 183, 11.9.42, § 145, T-18988, Vakka-Suomen skp:n Keo, luettelot 23.1.42, § 4, T-18981.

103. SA. JR 60:n esikunta, K.D. n:o 220/1/4.b, Koskee: lomalta myöhästymisiä, 27.1.42, T-643/4.

104. Vrt. Pipping (1978) 203–204.

105. SA. III/JR 60, n:o 106/I, Koskee: määräyksiä lomista, Liittyy: JR 60:n kirj. n:o 220/1/4b/27.1.42, 15.2.42, T-1716.

106. Pipping (1978) 204.

107. Tiedot on kerätty säilyneistä JR 60 kompanioiden rangaistuspäiväkirjoista. Lukuun on laskettu vain JR 60:een kuuluneet miehet eli loman ylittäjissä ei ole huomioitu JR 60:een uudelleenjärjestelyjen yhteydessä siirrettyjä miehiä.

108. SA. 4./JR 60:n rangaistuspäiväkirjaan liittyviä kuulustelupöytäkirjoja, 16.2.42, T-643/4.

109. SA. 4./JR 60:n rangaistuspäiväkirjaan liittyviä kuulustelupöytäkirjoja, 16.2.42, T-643/4.

110. SA. 2./JR60:ssa tapahtuneiden loman ylitysten kuulustelupöytäkirjoja, 17.2.42, T-643/3.

111. Kulomaa (1995) 197–199.

112. SA. 1.D:n Keo luettelot 6.2.42, § 5; 17.2.42, § 2; 4.4.42, § 3; 11.4.42, § 1; 22.4.42, § 2, T-18899. Pirkka-Hämeen skp:n Keo luettelot, pöytäkirja ja asiakirjavihko 16.3.42, § 116, T-18988. Lisäksi neljä JR 60:n miestä tuomittiin tammi-huhtikuussa tapahtuneista teoista 1.D:n kenttäoikeudessa, mutta he olivat syyllistyneet pelkkiin juopumuksiin tai pahoinpitelyihin. SA. 1.D:n Keo luettelot 19.3.42, § 2, § 3; 28.3.42, § 2; 11.6.42, § 1, T-18899.

113. Pipping (1978) 115–212, 251–255, erit. 202–207, 255.

114. Tiedot on kerätty kenttäoikeuksien, JR 60 sotapäiväkirjojen, rangaistuspäiväkirjojen, päiväkäskyjen sekä rykmentin arkiston muun materiaalin joukosta. Osaa tapauksista on käsitelty edellä tässä artikkelissa. Ks. lukumääristä tarkemmin Danielsbacka (2007) 20–30.

115. Vrt. Smith (1991) 67–68.

pusi nimenomaan niistä käsityksistä, joita miehillä oli oikeuksistaan kansalaisina, ei niinkään sotilaina saati sitten yhteiskunnan reunamilla olevina epäkelpoina yksilöinä, joiksi kurittomia miehiä koetettiin leimata.

Sota-aikana yhteiskunnan arvot, ideaalit ja normijärjestelmä koventuivat ja tiukentuivat, mistä konkreettisin osoitus on rauhan aikaista rikoslakia selvästi ankarampi sotaväenrikoslaki. Voidaan siis olettaa, että varsinkaan sodan aikainen armeija ei jätä paljon liikkumavaraa dominoivasta ideologiasta ja normijärjestelmästä poikkeaville näkemyksille etenkin tavallisten rivisotilaiden parissa. Nimenomaan tätä liikkuma-

varaa käskynalaiset sotilaat kuitenkin pyrkivät aktiivisesti hakemaan monilla erilaisilla tavoilla, esimerkiksi määrittelemällä itsensä hermoheikoiksi tai pelkureiksi. Kaikkien tässä artikkelissa käsiteltyjen tottelemattomuusilmiöiden merkitys kiteytyy siihen, että ne olivat keinoja, joilla miehet pyrkivät neuvottelemaan valtaapitävien normijärjestelmästä ja viimekädessä sen takana vaikuttaneista arvoista ja ideoista. Erityisesti silloin, kun kyse oli laajasta tottelemattomuusilmiöstä tai annettujen käskyjen kyseenalaistamisesta joukolla, saattoi armeijan virallinen kurijärjestelmä usein taipua. ❧

FRAGMENTOITUNUT HISTORIAN TUTKIMUS?

ANU LAHTINEN

toimii tutkijana Turun yliopiston historian laitoksessa.

■ Kevättalvella järjestetyn *European Social Science History Conferencen* ohjelmaan kuului Alun Munslow ja Keith Jenkinsin tähdittämä työryhmä nimeltä "Onko historia enää tieteenala?" (*Is history a discipline anymore?*). Kysymys on kiintoisa, mutta ei taida lopultakaan kohahduttaa keskivertoa historiantutkijaa.

Sen sijaan mieleen tulee useinkin kysymys, onko historia enää "yksi tieteenala" (*a discipline*) vai onko se hajaantunut ja fragmentoitunut niin, ettei kahden eri näkökulman välillä välttämättä löydy yhdistäviä piirteitä. Historiantutkimuksessa voidaan toki vanhastaan löytää perinteisiä poliittisen historian ja kulttuurihistorian kenttiä, mutta ne limittyvät toisiinsa, ja yksittäisen kentän sisältäkin löytyy suuri kirjo teemoja, epistemologisia kantoja ja risteilevien keskustelujen mahdollisuuksia. Joku punnitsee tuskaisesti rajanvetoa sosiologiaan, toiselle keskeistä on vuoropuhelu queer-tutkimuksen kanssa, kolmas tunnustelee kosketuspintaa kognitiotieteistä.

Silmäys *Historiallisen Aikakauskirjan* kolumneihin antaa viitteitä siitä, että jos ei muu niin oman paikkansa etsiminen yhdistää hyvinkin erilaisia historian näkökulmia.

Eräänä haasteena on kuitenkin se, miten säilyttää keskusteluyhteys muihin tutkimussuuntiin. Maksaako se edes vaivaa, pelkistyykö aihe liikaa, kun sitä yrittää popularisoida edes muiden aihepiirien historioitsijoille? Tulisiko mieluummin leirytyä omaan kaveripiiriin, mistä saattavat löytyä sekä asiantuntevimmat kriitikot että kannustajat? Voiko ja ehtiikö tutkija tavoitella molempia ja ehkä vielä hiukan suuremkin yleisön huomiota?

Fragmentoitumisesta ja toisiaan vaivoin hipaisevista keskusteluvirroista puhuttiin elokuussa Reykjavikissa, yhdeksännessä pohjoismaisessa naishistoriantutkimuksen konferenssissa. Naishistoriaa ja sen lähialoja luotaavaa konferenssia on järjestetty 1980-luvulta lähtien. Muistitieto kertoo, että konferenssitraditio alkoi aikana, jolloin aihepiiri ei ollut kovin tervetullut pohjoismaiseen historiantutkimuksen konferenssiin. Osanottajien ja esitelmien määrät ovat vuosien varrella kasvaneet, ja samalla on kasvanut myös näkökulmien ja teemojen kirjo. Konferenssissa mainitaan nykyään usein myös käsitteet sukupuoli- ja mieshistoria.

Vuosien kuluessa tutkimusalan asema on muuttunut, mikä näkyi myös konferenssiohjelmaan perinteisesti kuuluvissa "missä mennään" -paneelissa. Niissä pohdittiin muun muassa, mikä on naishistorian ja sukupuolihistorian suhde historian yliopistopetukseen ja tieteelliseen julkaisemiseen. Tutkimusta on vuosikymmenten varrella tehty paljon, mutta sisältyykö esimerkiksi peruskursseihin aihepiirin opetusta, vai onko opiskelu valinnaisten kirjatenttien ja satunnaiskurssien varassa? Tutkija saattaa yllättyä tutustuessaan vaikkapa oman lai-

toksensa opetusohjelmaan. Entä missä määrin alan tutkijoiden tulisi julkaista ”yleisissä” historia-alan julkaisuissa, missä määrin omissa porukoissaan?

Keskustelu linkittyi siis klassikkopulmaan eli siihen, onko naishistorian tai sukupuolihistorian toivottavampaa integroitua vai pysyä erillään, tai onko ylimalkaan varaa valita. Omasta vuosikymmenen mittaisesta perspektiivistäni valinnanvara näyttää kasvaneen. Vuosituhannen alussa tuntui siltä, että oli helpointa saada naishistoriaa esille paikallisessa julkaisusarjassa. Nyt pohjoismaiset ”valtavirran” refereejulkaisut näyttävät myötämielisemmiltä. Prosentuaalisesti naishistorian osuus ei kuitenkaan ollut kovin suuri. Keskustelussa tuli joka tapauksessa esiin, että naishistorian ja sukupuolihistorian teemoja käsittelevät artikkelit olivat saaneet näkyvyyttä ja positiivista palautetta ”valtavirtajulkaisujen” lukijoilta.

Sangen samanlaisia integroitumisen ja erillisyyden pulmia, mutta erityisesti keskiajan näkökulmasta, luotasi keynote-luennoitsija, professori Judith M. Bennett. Hän pohti esimodernin ajan tutkimuksen sekä ”valtavirtaisen” naishistorian ja naistutkimuksen suhdetta. Teoksessaan *History Matters* (2006) professori Bennett toteaa, että esimodernin ajan naishistorian tutkimus ja muukin vanhojen aikojen tutkimus on ollut heikosti esillä etabloituneissa historia-alan konferensseissa tai julkaisuissa.

Keskiajan tutkijana Bennett korosti, että historioitsijoiden tulisi kiinnittää huomiota pitkän aikavälin jatkumoihin ja muutosten joihin. Hän katsoo, että esimerkiksi ymmärrys palkkaerojen pitkästä historiasta voi auttaa hahmottamaan, miten syvään juurtuneita tietyt rakenteet ovat ja miten radikaaleja otteita niiden muuttaminen voi vaatia. Judith M. Bennett kannusti varhaisen naishistorian tutkijoita pitämään yhteyttä niin historioitsijoihin kuin naistutkimukseenkin ja epäili, että omiin instituutioihinsa eriytyneet keskiajantutkijat loivat osin itse tarpeetonta eriseuraisuutta. ”Syvälle menneisyy-

teen luotaava historia” tarjoaa arvokasta perspektiiviä naishistorialle ja naistutkimukselle – ja toki monille muillekin aloille, kuten esimerkiksi poliittisen historian professori Kimmo Rentola huomautti taannoisessa HAikin kolumnissaan. Siinä vain tarvitaan hiukan alojenvälistä tulkkausta.

Myös yleisön kommentoissa esitettiin välillä haikeitakin muistoja naishistorian (myytisten?) alkuaikojen yhteisistä tavoitteista ja niiden herättämästä innostuksesta. Olivatko naishistorian tutkijat hajaantuneet liian etäälle toisistaan, niin etteivät heitä enää yhdistäneet samat tieteelliset, poliittiset tai tiedepoliittiset tavoitteet? Jotkut konkarit pohtivat myös, että pohjoismainen naishistoria on saavuttanut asemansa luopumalla terävimmistä särmästään. Hiukan samoilla linjoilla taisi olla Judith M. Bennettkin, joka toivoi, että jymäkkä mutta epämuodikas ”patriarkaatti”-sana pääsisi takaisin arvoonsa ja korvaisi edes osittain nykyiset hienovaraiset ilmaisut ”sukupuolten välisen hierarkian epätasapainosta”.

Laajeneminen ja alkupisteestä etääntyminen lienee kuitenkin merkki tieteenalan terveestä uusiutumisenesta. Gerda Lerner vaihtuu Joan Scottiin, tämä Judith Butleriin ja Butler taas seuraavaan, mieliä sykkähdyttävään tutkijaan. Samoin on ymmärrettävää, että tietty näkökulma tai käsiteapparaatti tuntuu jossakin vaiheessa loppuun kalutulta ja että uudet tutkijat hakevat painotuksia, joita veteraanit eivät aina tunnista relevanteiksi. Jälkimmäistä näkökulmaa painotti Silke Neunsinger elokuisessa *Labouring Feminism* -konferenssissa Tukholmassa. Avajaisanoissaan Neunsinger totesi, että työväenhistoria on joidenkin silmissä heikentynyt, mutta että ainakin naistutkimukseen ja kolmansiin maihin liittyvät työväentutkimuksen näkökulmat kukoistavat. Konferenssissa kuultiin myös useita varhaismodernia työelämää käsitteleviä esityksiä. Historia-ala saattaa fragmentoitua, mutta onneksi rajojen yli jaksetaan sittenkin käydä keskustelua.

SALLA PALMI-FELIN

Tietoa myyvät ammatit saarnamateriaaleissa 1215–1350

Tietoa myyvät ammatit ja tiedon myymisen oikeutus nousivat keskiajalla kiivaan keskustelun kohteiksi. Salla Palmi-Felin tarkastelee asianajajien, lääkärien ja opettajien muodostamaa uutta maallista sivistyneistöä erityisesti kerjäläisveljestöjen edustajien näkökulmasta päälähdeaineistonaan rippi-isien ohjekirjat sekä saarnojen apumateriaali.

■ Katolisella kirkolla oli varhaiskeskiajalla selkeä näkemys siitä, mitkä ammatit olivat hyvälle kristitylle sallittuja. Yhteiskunnassa tapahtuva taloudellinen ja sosiaalinen murros pakottivat kirkon edustajat kuitenkin uudistusten eteen monissa suhteissa. Muutosten ja erityisesti yliopistojen kehittymisen myötä syntynyt uusi maallinen sivistyneistö omasi valmiuden haastaa vanhan hierarkkisen yhteiskuntajärjestyksen. Tärkeä roolinsa tässä oli asianajajilla, lääkäreillä ja opettajilla, joista käytän yhteisnimitystä tietoa myyvät ammatit.¹

Tietoa myyvät ammatit ja tiedon myymisen oikeutus nousivat 1200-luvulla ja 1300-luvun alkupuolella kiivaan keskustelun kohteiksi. Tarkasteluni kohteena on erityisesti kerjäläisveljestöjen edustajien näkökulma, ja päälähdeaineistona toimivat rippi-

isien ohjekirjat sekä saarnojen apumateriaali. Kerjäläisveljien eli mendikanttien tuotamiin rippi-isien ohjekirjoihin ja saarnamateriaaleihin perehtyminen on perusteltua, sillä fransiskaanit ja dominikaanit olivat aikakauden tärkeimpiä mielipidevaikuttajia tällä saralla.² Eläessään luostareiden sijaan kiinteästi mukana yhteiskunnassa kerjäläisveljet pystyivät myös havainnoimaan sosioekonomisten muutosten aiheuttamia tarpeita.³ Tämän lähdeaineiston käyttöä tukee myös se, että merkittävä osa aikakauden säilyneistä teksteistä on luonnoltaan uskonnollisia.

Artikkelin alueelliseksi rajaukseksi muodostuu koko läntinen kristikunta, sillä sekä kristinuskon että lähdemateriaalien levinneisyyden perusteella voidaan katsoa tutkimustulosten koskevan koko aluetta.⁴ Saarnamateriaaleissa ja rippi-isien ohjekirjoissa pyrittiinkin käsittelemään asioita riittävän yleisellä tasolla, jotta ne olivat käyttökelpoisia koko kristikunnassa. Alueellisista erois-

1. Käsittelen tutkimuksessani nimenomaan yliopistokoulutuksen saaneita ammattilaisia, jotka olivat uusi ryhmä yhteiskunnassa. Opettajista on lähteissä käytetty termejä *magister* ja *doctor*, lääkäreistä *medicus* ja *pbisicus*, asianajajista *advocatus*. Tuomarit jäävät tutkimukseni ulkopuolella, sillä vaikka heidän ammattiryhmällään oli paljon yhteneväisyyksiä esimerkiksi asianajajien kanssa, ei heitä lähdeaineistossa kategorisoida tietoa myyväksi ammattiryhmäksi.

2. Fransiskaanit ja dominikaanit kirjoittivat noin puolet säilyneistä rippi-isien ohjekirjoista, mutta käytännössä heidän näkemystensä painoarvo on vielä suurempi.

3. Odd Langholm (2003) *The Merchant in the Confessional. Trade and Price in the Pre-Reformation Penitential Handbooks*, Leiden; Boston; Brill, 9–10.

4. Tämä tulee ilmi mm. säilyneiden käsikirjoitusten löytymisestä useina kappioina ympäri Eurooppaa.

ta huolimatta uskottiin, että perusongelmat olivat samankaltaisia kaikkialla.⁵

Koska kirkolla oli 1200-luvulla yhteiskunnassa hyvin merkittävä rooli, oli selvää että kirkon piirissä toimivat ajattelijat ottivat kantaa myös työhön ja ammatteihin.⁶ Tästä seuraa se, että kun työ ja ammatit muuttivat 1100-luvulta lähtien voimakkaasti muotoaan, myös kirkon toimijoiden oli huomioitava yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset. Rippi-isien ohjekirjojen tarve kasvoi 1200-luvulla voimakkaasti, kun neljännessä Lateraanikonsiilissa vuonna 1215 määrättiin, että jokaisen kristityn tuli ripittäytyä vähintään kerran vuodessa. Tämä velvollisuus yhdistettynä uusien ammattiryhmien kehittymiseen toi haasteita papistolle ja loi tarpeen ohjekirjojen laatimiselle. Merkittävä 1200-luvun aikana tapahtunut mentaalinen muutos oli myös se, että ihmisen tietoisuus itsestään alkoi liittyä yhä enemmän hänen säätyynsä tai ammattiryhmäänsä, ja rippi-isien ohjekirjat kehittyivät osaltaan vastamaan myös tähän muutokseen. Ohjekirjat tarjoavatkin hyvän näköalan tietyille ammattiteille ominaisiin synteihin, sillä niissä lueteltiin synnit, jotka papin tuli kunkin ammattiryhmän edustajan kanssa ottaa puheeksi.⁷ On kuitenkin tärkeää huomioida, että lähteitteni perusteella ei voida tutkia sitä millaisia lakimiehet, opettajat ja lääkärit todellisuudessa olivat, vaan nimenomaan sitä millaisena ohjekirjojen tekijät heidät halusivat esittää ja millaisia odotuksia heihin kohdistui.

Artikkelini kertoo paitsi siitä, millaisena lakimiesten, opettajien ja lääkäreiden ammattiryhmät 1200-luvulla nähtiin, myös aikakaudella koetuista yhteiskunnallisista ja mentaalisisista muutoksista.⁸ Tärkeä taustaroolinsa on myös saarnaamisen ekspansiolla ja kirkon siirtymisellä kansan pariin vastineeksi koetuille muutoksille. Eräs oleellinen tekijä on yhteiskunnan uusien ryhmien arvojen erilaisuus, sillä samalla kun kerjäläisveljet tavoittelivat apostolien esimerkin mukaista elämää köyhyydessä, muualla yhteiskunnassa talouden ja rahan ansaitsemisen arvostus oli ainakin tietyissä piireissä noussut.

Vaikka 1200-luvun yhteiskunnan murros

ja sen vaikutus teologioiden mielipiteisiin on saanut keskiajantutkimuksen piirissä yhä enemmän huomiota osakseen, ei yksittäisiä ammatteja ole muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta juurikaan tutkittu. Tutkimus onkin keskittynyt pääasiassa kiellettyihin ja paheksuttuihin ammatteihin yleisellä tasolla. Yksittäisistä ammateista eniten huomiota ovat saaneet kauppiat ja koronkiskojat, joita ovat käsitelleet esimerkiksi Jacques le Goff sekä Odd Langholm. Myös Alexander Murray on tarkastellut tutkimuksissaan kattavasti eri yhteiskunnallisia ryhmiä, ja häneltä huomiota ovat saaneet muun muassa aateliset ja talonpojat.⁹

Kirkon suhtautuminen ammatteihin

Vaikka kirkolla oli varhaiskeskiajalla ollut selkeä käsitys siitä, mitkä ammatit olivat hyvälle kristitylle sallittuja, oli kirkon edustajien 1200-luvulle tultaessa suostuttava päivittämään suhtautumistaan työhön ja ammatteihin. Talouselämän ekspansio oli nimittäin tuonut mukanaan uusia ammattiryhmiä, jotka eivät sopeutuneet vanhoihin luokituksiin eri ammattien synnillisyydestä. Näiden uusien ryhmien edustajat eivät suostuneet näkemään työtään sielunsa pelastumisen esteenä. Aiemmin vallalla ollut näkemys eri ammattien oikeutuksesta oli hyvin vanhaa perua, ja perustui muun muassa siihen, että tietyt ammatit olivat olleet kiellettyjä kirkollisen säädyn edustajilta. Näiden toimien negatiivinen kuva heijastui myös maallikoihin. Ammatteja koskeviin mielikuvaihin vaikuttivat myös vanhat tabut, joita olivat muun muassa veri, epäpuhtaus ja raha. Varsin monet ammatit olivat myös johdettavissa johonkin seitsemästä pääsynnistä.¹⁰

Uusien ammattiryhmien edustajat eivät kuuluneet mihinkään aiemman ammattijaottelun luokista, sillä he eivät rukoilleet, taistelleet tai tehneet ruumiillista työtä. He eivät myöskään tuottaneet työllään mitään konkreettista, vaan heidän työvälineinään olivat pääasiassa puhe ja kirjoitus.¹¹ Tästä johtuen suhtautuminen itse työhön nousi yhteiskunnassa keskustelun kohteeksi. Työssä oli pitkään koettu tärkeäksi jonkin luominen Jumalan mallin mukaisesti, ja vain

työn tuotteella oli nähty olevan arvoa, mutta uudessa tilanteessa vanhat ajatusmallit eivät enää toimineet.¹²

Hyväntekeväisyyttä vai palkkatyötä?

Koululaitoksen uudistuminen toi mukanaan muutoksen tiedon statukseen ja aloitti debatin siitä, pitäisikö Jumalalta lahjaksi saadun tiedon olla myytävissä. Keskustelun lähtökohdiana oli Matteuksen evankeliumin kymmenennen luvun kahdeksas jae

”Parantakaa sairaita, herättäkää kuolleita, puhdistakaa spitaalisia ja ajakaa pois pahoja henkiä. Lahjaksi olette saaneet, lahjaksi antakaa.”

Tämän Jeesuksen opetuslapsilleen antaman ohjeen pohjalta pääteltiin, että tieto tuli myös jakaa eteenpäin pyyteettä. Jakeissa yhdeksän ja kymmenen todetaan lisäksi

”Älkää varatko vyöhönne kultaa, hopeaa tai kuparia, älkääkään ottako mukaanne laukkua, älkää ylimääräistä paitaa, älkää jalkineita tai suavaa. Työmies on ruokansa ansainnut.”

Monien muiden mendikanttien tavoin fransiskaani Iohannes de Rupella viittaa teksteissään myös Exoduksen lukuun 31, jossa kerrotaan kuinka Jumala täytti Besalelin hengellään, niin että hänellä on viisautta ja ymmärrystä, tietoa ja taitoa. Tämä käsitettiin siten, että tieto oli peräisin suoraan Jumalalta, eikä näin ollen ihmisen omaisuutta.¹³

Yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset edellyttivät kuitenkin uuden kannan muodostamista niin sanottujen tietoa myyvien ammattien elannon mahdollistamiseksi. Esimerkiksi opettajien kohdalla tilanne oli muuttunut huomattavasti. Aiemmin koulutuksesta olivat huolehtineet lähinnä papiiston edustajat, ja nyt uusissa oppilaitoksissa opettivat ammattiopettajat, jotka tarvitsivat palkkaa elättääkseen itsensä ja perheensä. Opettajien oikeutta saada palkkaa työstään perusteltiin yllä olevalla Matteuksen evankeliumin kohdalla, jossa todetaan työmiehen olevan ateriansa arvoinen. Tämän todettiin tarkoittavan sitä, että opettajakin

työmiehenä oli ansainnut palkan työstään.¹⁴ Paitsi oikeudesta pyytää palkkaa tietonsa myymisestä, keskusteltiin myös oikeudenmukaisen hinnan määrittelystä. Pääperiaatteenä nähtiin usein se, että ammatinharjoittajan piti tulla työllään toimeen, mutta rikastumiseen ei tullut pyrkiä.¹⁵ Kiista palkan oikeutuksesta koski paitsi opettajia, myös asianajajien ja lääkäreiden ammattiryhmiä. Erityisesti asianajajat saivat lähdemateriaaleissani osakseen kiivasta arvostelua, ja monet näkivät palkkioiden vaatimisen todellisuudessa uhkana oikeuden toteutumiselle.

Esimerkiksi dominikaani Guillaume Peyraut sekä fransiskaani Guibert de Tournai ovat sillä linjalla, että asianajajien tuli ottaa köyhien tapaukset ilmaiseksi hoidettavakseen. Kumpikin heistä korostaa erityisesti jo aiemmin esitettyä argumenttia siitä, että asianajajien taidot ovat lahja Jumalalta, ei-

5. Jussi Hanska (1997) *And the Rich Man also died: and He was buried in bell*” *The Social Ethos in Mendicant Sermons*, SHS, 15.

6. Kirkon virallisesta kannasta ei voida puhua vielä ennen Trenton kirkolliskokousta.

7. Jacques Le Goff (1980) *Time, Work and Culture in the Middle Ages*, The University of Chicago Press, 114–115.

8. Tähän sisältyivät muun muassa kansainvälisen kaupan lisääntyminen, voimakas kaupungistuminen sekä jatkuva väestönkasvu. Muutoksen mahdollistivat feodaalirakenteiden murtuminen, ristiretkien mukanaan tuoma kaukokauppa, teknologinen kehitys teollisuudessa ja maataloudessa sekä väestönkasvun mahdollistavat suotuisat ilmasto-olot. Lisäksi rahan ja pääoman rooli kasvoi huomattavasti 1100-luvulta lähtien. Tieteen kannalta oleellinen muutos oli yliopistojen kehittyminen.

9. Ks.mm. Jacques Le Goff (1986) *La bourse et la vie. Economie et religion au Moyen Age*, Hachette, Paris; Odd Langholm (2003) *Odd, The Merchant in the Confessional. Trade and Price in the Pre-Reformation Penitential Handbook*, Brill-Leiden-Boston; Alexander Murray (1978) *Reason and Society in the Middle Ages*, Oxford University Press.

10. Le Goff (1980) 59–61, 115.

11. Lester K. Little (1978) *Religious Poverty and the Profit Economy in the Medieval Europe*, Cornell University Press, New York, 197.

12. Le Goff (1980) 110, 115, 61; Little (1978) 24.

13. Iohannes de Rupella, *Summa de vitiis*. Vat.lat. 4293, f. 121r. De exo. xxxi. de Besalel.

14. Le Goff (1980) 120–121.

15. John Gilchrist (1969) *The Church and Economic Activity in the Middle Ages*, St Martin’s Press, New York, 58–59; Virpi Mäkinen (2003) *Keskiajan aatehistoria. Näkökulmia tieteen, taiteen ja yhteiskuntateorioiden kehitykseen 1100–1300-luvuilla*, Atena Kustannus Oy, Jyväskylä, 181–183.

vätkä näin ollen myytävissä. Matteuksen evankeliumiin (Matt.10:8) vedoten Peyraut toteaa, että ilmaiseksi saatu oli myös annettava ilmaiseksi. Vähäosaisten auttamatta jättäminen oli Guillaume Peyraut'n mukaan rinnastettavissa siihen, jos lääkäri jättää auttamatta köyhää sairasta.¹⁶ Guibert de Tournai toteaa lisäksi että vähäosaisten auttaminen ilmaiseksi tuli nähdä eräänlaisena almujen antamisena.¹⁷ Sama velvollisuus köyhien pyyteettömästä auttamisesta koski myös opettajia ja lääkäreitä, ja opettajienkin tuli kirkon näkemyksen mukaan opettaa köyhimpiä opiskelijoita ilmaiseksi.¹⁸ Esimerkiksi fransiskaani Astesanus de Ast mainitsee, että samoin kuin asianajajien tulee auttaa köyhiä ilmaiseksi, myös lääkäreiden tulee parantaa ja neuvoa köyhiä korvausta pyytämättä.¹⁹

Dominikaani Humbertus Romanslainen puolestaan katsoo erääksi lääkärin ammatin eduksi sen, että ammatti itsessään on hyvä opetus säälistä ja antaa tilaa monille hyville töille. Samalla hän myös kritisoi lääkäreitä, jotka vievät kalleuksia perheiltä. Heidän kun tulisi Humbertuksen mukaan hoitaa potilaitaan puhtain mielin ja mahdollisimman pienin kustannuksin, tyytyen vain vaatimattomaan korvaukseen.²⁰ Koska lääkintätaito oli jumalallista alkuperää ja Jumala oli luovuttanut sen lääkärin käyttöön, lääkäri myydessään palveluksiaan myy kyseistä Jumalan lahjaa. Toisin sanoen hän oli myymässä jotakin, joka ei ollut hänen omaansa. Vielä raskauttavampaa oli se, että kysymyksessä oli paitsi varkaus myös Jumalan armolahjan ja pelastussuunnitelman muuntaminen henkilökohtaiseksi voitontavoitteluksi.²¹

Monet näistä vaatimuksista perusteltiin viittaamalla Jesajan ensimmäiseen kirjaan (Jes.1:17), jossa käsketään opettelemaan tekemään hyvää, tavoittelemaan oikeudenmukaisuutta, puolustamaan sorrettuja, hankkimaan orvolle oikeutta ja ajamaan lesken asiaa. Lisäksi velvoite köyhien, leskien ja orpojen asioiden ajamisesta löytyy kanonisen oikeuden säädöksistä.²²

Vaatimus siitä, että lääkäreiden, asianajajien ja opettajien tuli tarjota palveluksiaan ilmaiseksi köyhille on mielenkiintoinen sii-

näkin mielessä, että kysymys köyhyiden määrittelystä jää avoimeksi. Kuka oli tarpeeksi köyhä saadakseen ilmaista opetusta, lääkintää tai lainopillista apua?²³

Useimpien näkemysten mukaan asianajajilla, lääkäreillä ja opettajilla näyttäisi olevan oikeus pyytää ainakin jonkinlainen palkkio työstään. Tämä ei kuitenkaan saanut tapahtua tiedon myymisen perusteella, vaan palkkio legitimoitiin neuvoilla, ponnistuksilla ja ajalla, jonka he käyttivät asiakkaansa eteen. Esimerkiksi dominikaani Tuomas Akvinolainen toteaa, että vaikka tieto itsessään on hengellistä, tiedon käyttäminen on yhteydessä ruumiin työskentelyyn. Tästä työstä on sallittua pyytää palkkio samalla perusteella kuin käsityöläisetkin saattoivat pyytää palkkaa työstään.²⁴ Tuomarinakin toiminut Pariisin yliopiston kansleri Pierre

16. Guillaume Peyraut, *Summa ac virtutum et vitiorum*: 'Primum periculum est, cum miserabilibus personis non subvenit, quibus tenetur ex lege Dei subvenire.'; 'Subvenite oppresso, etc. sicut medicus pauperi infirmo potens subvenire, et non subveniens, homicida illius iudicatur: ita advocatus quasi aufert rem suam pauperi homini, quum non conferuat eam, quum possit.'; 'Decimum periculum est simoniae cum advocatus scientiam suam vendere intendit.'

17. Guibert de Tournai, *Sermones ad status*: 'Seminanti iustitiam merces fidelis pro miserabilibus personis que advocatos conducere non possunt et iniuste gravantur gratis advocare tenentur ut de scientia sua elemosinam faciant.'

18. Gaines Post, "Masters' Salaries and Student-Fees", *Speculum* 7, 1932, 192.

19. Astesanus de Ast, *Summa Theologia*. Inc. II. 446. Liber primus; 'Ad istar medici qui gratis tenetur languido pauperi curam et consilium impartiri.'

20. Humbert de Romans, *Sermones ad status*: 'Secundum est opus misericordiae. Per ipsam enim possunt fieri multa opera misericordiae.'; 'Alij sunt, qui faciunt emere res caras a suis familiaribus cum per viliora posent infirmis interdum aequo subvenire, & hoc est infidelitas.'; 'Sic etiam fideliter agant cum patientibus, quod cum paucioribus expensis, quantum poterynt eis subveniant: salarim sic temperatum recipient, quod suam conscientiam laesam non relinquunt.'

21. Timo Joutsivuo "Ruumiin vai sielun hoitoa? Kristinusko, sairaus ja lääketiede", teoksessa *Terveiden lähteillä. Länsimaisten terveystieteiden kulttuuristoriaa*. (1995), toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkelä, SHS, Helsinki, 72–76.

22. John W. Baldwin (1970) *Masters, Princes and Merchants. The Social Views of Peter the Chanter and his Circle*, Princeton University Press, New Jersey, 195.

23. Post 181–199.

24. *Social Meaning in the Monastic and Mendicant Spiritualities*, 29; Tuomas Aquinas, *Summa Theologica*, Secunda Secundae partis, Q. 71.

le Chantre oli tässä asianajajien suhteen vielä astetta jyrkempi, sillä hänen mielestään asianajaja ei saanut ottaa vastaan palkkiota, ellei tapauksen hoitaminen ollut vaatinut erityistä kirjoihin perehtymistä ja ponnistuksia. Le Chantre toteaa lisäksi, ettei tarpeensa kohtuullista palkkiota pyytävän asianajajan, lääkärin tai opettajan katsota syyllistyvän tietonsa myymiseen, mutta jos he pyytävät yli tarpeensa he ovat ryöstäjiä.²⁵

Monet kanonisen lain tuntijat mainitsevat opettajia koskien myös, ettei opettaja saanut pyytää palkkaa opiskelijoilta, jos hän joi sai elantonsa muuta kautta, esimerkiksi kirkon tai yliopiston taholta. Gaines Postin mukaan oppilailta kerätyt palkkiot muodostivat kuitenkin varsin merkittävän osan opettajien elannosta.²⁶ Myös fransiskaani Monaldus da Capodistria ja dominikaani Bartholomeus de Sancto Concordio käsittelevät kysymystä opettajien oikeutuksesta palkkioiden keräämiseen. He toteavat samoilla linjoilla kuin muutkin, ettei näillä ollut oikeutta pyytää köyhiltä oppilailta rahaa, jos he saivat elantonsa muualta. Myös Monaldus perustelee asian sillä, että tieto oli Jumalalta saatu lahja, eikä näin ollen myytävissä. Jos opettajalla taas ei ollut muuta elatusta, sekä Monaldus että Bartholomeus toteavat, että hän saattoi kerätä oppilailta kohtuullisen palkkion vastineeksi työstään, ei tiedoistaan. Köyhiä oppilaita piti silti tässäkin tapauksessa opettaa ilmaiseksi.²⁷ Bartholomeus de Sancto Concordio toteaa lisäksi, että jos opettaja muualta saadusta elannosta huolimatta pyytää oppilailtaan rahaa, syyllistyy tämä simoniaan,²⁸ koska hänen katsotaan myyvän hengellisiä palveluksiaan.²⁹ Eräs lainatuimmista aiheita käsittelevistä tutkimuksista on Gaines Postin artikkeli *Masters' Salaries and Student-Fees*,³⁰ jossa hän käsittelee opettajien tulojen muodostumista ja opiskelijoiden kustannuksia. Post keskittyy kuitenkin enemmän palkkojen muodostumiseen käytännössä kuin aiheesta käytyyn keskusteluun. Hän sivuuttaakin melko lyhyesti kysymyksen tiedon myymisen oikeutuksesta toteamalla, että opettajien oikeutta elantoon ei kiistetty. Myös Postin päätelmät tukevat kuitenkin näkemystä siitä, että opettajat saivat pyytää

palkkaa työstään vain siinä tapauksessa, etteivät saaneet elantoa miltään muulta taholta.³¹

Näkemykset tietoa myyvien ammattien oikeutuksesta palkkioonsa vaihtelivat siis varsin suuresti, mutta loppujen lopuksi useimmat hyväksyivät näiden saavan kohtuullisen korvauksen työstään. Selvää kuitenkin oli, ettei palkkiota saanut pyytää vähäosaisilta, vaan heitä tuli palvella pyyteettömästi ja nähdä työ eräänlaisena almujen antamisena. Palkkion tuli myös perustua tehtyyn työhön, ei tiedon myymiseen.

Miten asianajajat saavuttavat pelastuksen?

Olenaisiin kysymys saarnamateriaalien laatijoille oli tietenkin se, miten saataisiin pelastettua opettajien, lääkäreiden ja asianajajien sielut. Koska lähes minkään ammatin ei enää katsottu johtavan suoraan kadotukseen, vaan oleellisemmaksi oli muodostunut se, miten henkilö ammatissaan toimi,

25. Baldwin (1970) 7, 123–129, 193–194; Petrus Cantor, Petri Cantoris Parisiensis Verbum ad brevium. Textus conflatus cura et studio Monique Boutry. Turnhout publishers 2004, 49. Contra advocatos: 'Notandum, quod advocatus et medicus et magister puorum non commensurans laborem et operam quantitati mercedis, ut in labore ei respondeat, fur est et raptor.'

26. Baldwin (1970) 123–129; Post 181–199.

27. Monaldus, *Summa perutilis atque aurea*. f. cxxxii recto: 'Magister cui beneficium ab ecclesia constitutum est nihil a pauperibus scholaribus exigere debet nec a clericis ecclesiarum a quibus beneficia percipit. i. q. i. in tempor. quare scientia donum dei est et ideo vendi non debet.'; 'Sed licet magister qui habet ad ecclesiam stipendium exigere non possit ut dictum est. s. alti vero qui huiusmodi stipendia non habent: licet alias sint divites non tenentur pro quosdam laborare circa divites auditores nisi velint eis moderate dare quod non pro scientia sed pro labore recipere debent.'; Bartholomeus de Sancto Concordio, *Summa de casibus conscientiae*. Inc. Ross. 888: 'si vero non sit annexum tale beneficium vel salarium. autem? si non sufficiat ei potest accipere collectam pro suis laboribus. non tamen debet exigere a paupere cum ipse potius debeat paupertati subvenire.'

28. Virkakauppa.

29. Bartholomeus de Sancto Concordio: 'Utrum magister possit scholaribus collectam imponere vel exigere? si magistro annexum est sufficiens salarium publicum non licet ei. alias simoniam committeret, quare venderet obsequium spirituale quod ex officio suo tenentur facere.'

30. Post (1932) 181–198.

31. Post (1932) 189–192.

oli näin ollen tietoa myyvien ammattien edustajillakin mahdollisuus pelastua.

Oli kuitenkin selvää, että asianajajan, lääkärin ja opettajan ammatit olivat riskirajoilla sijaitsevia ammattiryhmiä, joiden harjoittajien täytyi kiinnittää erityistä huomiota toimiinsa. Tietojensa myymisen ohella näiden ammattien edustajia uhkasi myös sortuminen muihin merkittäviin synteihin.

Asianajajien tilanne oli erityisen haastava, sillä heidän ammattinsa oli otollinen kasvupohja lukuisille synneille, joista vaarallisimmat olivat ahneus ja epäoikeudenmukaisuus. Asianajajan ammattia sinällään ei silti nähty pelastumisen esteenä, sillä muun muassa Guillaume Peyraut toteaa, ettei asianajajan ammatti itsessään ole paha. Silti hänenkin mukaansa on huomioitava alan vaikuttavan monia muita korruptoituneemalta. Peyraut toteaa myös yhden huonon asianajajan tekevän enemmän vahinkoa kuin kymmenen rikollisen, tai jopa kaikkien yhden maan rikollisten. Peyraut näkikin huonon asianajajan toimivan suoranaisesti paholaisen jousimiehenä.³²

Asianajajien tilanteen haastavuutta kuvaa *exemplum*³³, jossa maallisella urallaan asianajajana toiminut kirkonmies oli ollut hyvin menestyksekkäs ja voittanut kaikki jutunsa, mutta siirtyessään luostarin palvelukseen hän alkoi hävitä kaikki tapauksensa. Kun luostarin väki ihmetteli yllättävää tappioputkea, asianajaja vastasi, että ei ollut pelännyt maallikkona valehdella ja jaella petollisia neuvoja. Nyt kun hän pitäytyy ainoastaan totuudessa, voittavat vastustajat aina.³⁴ Tässä kritiikissä kiteytyy myös se, että hyvän asianajajan pelättiin aina olevan huono kristitty. Jotta asianajaja menestyisi työssään, hänen uskottiin pakostakin joutuvan turvautumaan valheisiin ja kieroiluun.

Saarnamateriaalien pohjalta voidaan kuitenkin muodostaa kuva myös hyveellisestä asianajajasta. Jotta asianajaja voisi toimia ammatissaan kunniallisesti ja saavuttaa sielunsa pelastuksen, hänen tuli olla rehellinen ja oikeudenmukainen ja omistautua muiden auttamiselle. Varsinkin leskiä, orpoja ja köyhiä oli aina autettava ilman korvausta. Asianajajan tuli käyttää Jumalalta saatua lahjaansa pyyteettömästi muiden hy-

väksi, eikä hän saanut toivoa siitä palkkiota itselleen. Hyveellinen asianajaja ei myöskään tavoitellut turhaa kunniaa, eikä käyttänyt verbaalisia lahjojaan väärin.

Oikeudenmukaisuuden tavoittelun ja puolueettomuuden tuli olla asianajajien toimien ohjenuorana, eivätkä he saaneet ottaa tapauksia ajaakseen väärin perustein. Totuuden löytämiseksi oli tehtävä kaikki mahdollinen. Asianajajien odotettiin myös toimivan rauhan rakentajina, eivätkä he saaneet lietsoa riitaa saadakseen uusia tapauksia ajaakseen.³⁵

Kuten lähdeaineistosta voimme havaita, asianajajien tie taivasten valtakuntaan ei ollut suorimmasta päästä, vaan pelastuksen saavuttaminen vaati ammatinharjoittajilta huomattavaa tarkkaavaisuutta. Yleinen nä-

32. Hanska (1997) 76; Guillaume Peyraut, *Summa ac virtutum et vitiorum*: 'Et notandum quod officium ad vocationis secundum se non est malum.'; 'Quarto deberet homines cohibere ab hoc officio, quia prae ceteris videtur esse corruptus.'; 'Plus enim nocet aliqui quandoque unus malus advocatus, quam possent ei nocere decem fures vel enim omnia raptores unius patriae.'; 'Advocati etiam sunt sagittarij diaboli'.

33. Moraalisesti opettavainen esimerkkikertomus

34. Jacques de Vitry (1890) *The Exempla or Illustrative Stories from the Sermones Vulgares of Jacques de Vitry*, toim. Thomas Frederick Crane, London, lii.

35. Brundage, *The Profession and Practice of Medieval Canon Law*, 794–795; Esim. Guillaume de Peyraut, *Summae virtutum ac vitiorum*: 'Nonum periculum est, circa modum procedendi in causa, cum scilicet per leges falsas, vel falsa instrumenta, vel falsos testes, vel per mendacia proceditur: vel cum dicit convitia, vel proponit quae non valent nisi ad dilationem causae'; 'Secundum periculum est, cum scienter causam iniustam vel desperatam suscipit'; 'Tertium periculum est, cum in processu negotij causam esse iniustam cognoscit, et tamen adhuc eam defendit.'; 'Undecimum periculum est, vanae gloriae, ex cuius amore multi timent cadere, etiam a causa iniusta, nolentes inscii videri. Unde per mendacia vel quocunque alio modo volunt obtinere.'; 'Multos enim ante mortem mutos efficit. Cuidam etiam advocatos morienti visa est lingua celerius aura moveri, quasi diceret: Lingua mea velox et facilis fuit ad peccandum, sicut arundo de facili vento agitator.'; 'Advocati ad litem conveniunt, sicut corui ad cadavera.'; Romans, Humbert de, *Sermo ad omnes studentes*: 'Stude sapientiae fili mi. Et hoc potest esse bonum & malum, quia multis est via ad bonum, multis est via ad malum. Notandum autem, quod hoc studium potest esse malum a fine. Vnde Bernard, Quidam scire volunt vt scientur, & vanitas est, quidam vt sciat, & curiositas est, quidam vt divites sciat, & cupiditas est.'; 'Infidelis enim est malus advocatus erga dominum, qui talentum naturae ei cimmisit, quando de talento illo lucratur contemptibilia, cum possit lucrari pretiosa.'

kemys tuntui myös olevan, että hyvä asianajaja oli väistämättä huono kristitty ja päinvastoin.

Lääkäreiden vastuu

Lääkäreiden osalta suurimmat esteet tiellä pelastukseen olivat tietonsa myymisen lisäksi tietämättömyys ja harkitsemattomuus. Erityisesti kokemattomia lääkäreitä varoitellaan ahkerasti hätäkoimästä diagnooseissaan. Esimerkiksi fransiskaani Servasanto da Faenza opastaa lääkäreitä rippi-isän ohjekirjassaan *Antidotarius Animarum* toteamalla ettei mikään ole niin vaarallista sairaan terveydelle kuin lääkärin tietämättömyys ja harkitsemattomuus yhdistettynä kokemattomuuteen. Samoin hän toteaa, että lääkärinä tulee hurskaan sijasta julma, jos hän taudin parantamisen sijasta pahentaa sitä.³⁶ Myös Humbertus Romanslainen käsittelee lääketieteen opiskelijoille kohdistetussa *ad status* -saarnassaan tietämättömyyden vaaroja, ja toteaa että jos lääkäri tietämättömyyttään aiheuttaa potilaan kuoleman, syyllistyy hän murhaan. Humbertuksen mukaan lääkäreiden ei tule ryhtyä käytännön toimiin ennen kuin he ovat oppineet tarpeeksi. Käytännön toimissa heidän puolestaan pitää huolehtia, etteivät he ryhdy mihinkään epäröiden ilman neuvoja tai suurta pohdintaa.³⁷ Samoin fransiskaani Johannes Walesilainen toteaa *Communiloquium* -teoksessaan, että lääkäreiden ei tullut ryhtyä toimiin muiden parantamiseksi ennen kuin he olivat oppineet tarpeeksi. Koulutus, kokemus ja huolellisuus olivat lääkärille hyvin tärkeitä ominaisuuksia.³⁸ Huoli epäpätevistä lääkäreistä vaikuttaisi olleen hyvin yleinen ja lääketieteen tiedekunnatkin alkoivat puuttua asiaan, kun ilmeni että jotkut opiskelijat seurasivat luentoja vain vuoden tai kaksi ja palasivat sitten kotiin perustaakseen praktiikan.

Lääkäreiden tärkeimmäksi ohjenuoraksi Humbertus Romanslainen ilmoittaa lopuksi sen, etteivät lääkärit tee mitään Jumalan tahdon vastaisesti, eivät itsensä tai muiden kohdalla, niin etteivät he kehoja hoitaessaan vahingoittaisi itsensä tai muiden sielua. Heidän ei myöskään pidä turvautua kaikessa tieteeseensä, vaan yhtä lailla rukouksiin ja

Jumalan viisauteen. Humbertus Romanslainen vetoaa Siirakin kirjan lääkäreitä käsitteleviin jakeisiin ja toteaa lääketieteen kunnian juontuvan siitä, että jokainen parantuminen on Jumalan ansiota.³⁹ Sielun hoitamisen tärkeydestä puhuu myös Bartholomeus de Sancto Concordio, jonka mukaan sairaan sielun hyvinvoinnista on huolehdittava ensin, jotta voidaan saavuttaa myös fyysinen terveys.⁴⁰

Lääkäreille pelastuksen saavuttaminen näyttäisi siis olevan hieman helpompaa kuin lakimiehille, kunhan nämä muistivat toimia vastuullisessa ammatissaan nöyrästi, huolellisesti ja Jumalaan turvautuen. Lääkärien tuli muistaa että heidän käsissään oli potilaan henki. Tärkeintä oli kuitenkin asettaa potilaan hengellinen terveys ruumiillisen edelle ja muistaa, että jokaisen parantumisen taustalla oli Jumalan armo, ei lääkärin taidot.

36. Servasactus, *Antidotarius animarum*. f. cxlix: 'Et econtrario nihil est magis obvians et periculosus ad salutem infirmorum quod ignorantia et incircumspectio cum iexperientia medicorum.'; f. cli verso: 'Non enim est pius medicus sed crudelis qui cum morbum curare debeat sic se habet ut illis non minuat sed augmentet.'

37. Humbert de Romans, *Sermones ad status*: 'Sunt enim aliqui, qui quia nesciunt sufficienter quod est artis, omittunt in operatione, & ideo rei sunt mortis multorum, & hoc est peccatum homicidij.'; 'Debent etiam cauere, ne egrediantur ad practicam, ante bonam sufficientiam artis acquisiram.'; 'In prosequendo vero practicam debent cauere, ne in dubiis nunquam procedant, sine consilio, vel deliberatione multa.'

38. Johannes Gallensis, *Communiloquium sive summa collationum Johannis Gallensis*. The Phoenix Series, Published by S.R. Publishers LTD 1964. Pars prima. Capitulum sextum. De admonitione medicorum et egrotatum sibi commissorum. 1.10.6: 'Similiter informandi sunt ne alios curare attemptent antequam perfecte in scientia sua sint instructi.'; 'Oportet quod medicus sit instructus disciplina et experientia et quod adhibeat diligentiam in medicando et causas morborum insinuet egrotis.'

39. Humbert de Romans, *Sermones ad status*: 'Super omnia vero debent cauere, ne occasionali medicinae aliquid faciant contra Deum, in se, vel in aliis, ne dum corporibus sanandis intendunt, animas suas vel aliorum interficiant.'; 'Denique vero non debent tantum in arte confidere.'; 'Quantum in orationibus, & magis in Deo confidunt.'; 'Honora medico propter necessitatem etenim illum creavit altissimus: omnis medela a Deo est.'

40. Bartholomeus de Sancto Concordio: 'Quod vocent medicos animarum ut postquod fuerit infirmo de spiritali salute provisum ad corporalis medicine remedium salubrius procedat.'

Opettajat kaidalla tiellä

Opettajienkin ammattikunnalla oli omat kompastuskivensä matkalla kohti paratiisia. Opettaja kritisoitiin erityisesti taipuvaisuudesta ylpeyden ja ahneuden synteihin. Tärkeimmäksi ohjenuoraksi heille annettiin neuvo säilyä nöyränä Jumalan edessä, joka on kaiken tiedon lähde.

Kirkon näkemyksen mukaan opettajan auktoriteetti oli paitsi älyllistä myös moraalista, ja opettajan oli tärkeää elää kaikkien kristillisten hyveiden mukaisesti. Erityisen tärkeää oli noudattaa opettajan asemaan kuuluvia hyveitä, joita olivat puolueettomuus, hyväntahtoisuus kollegoita ja oppilaita kohtaan ja innokkuus työssä. Yhtä tärkeää oli välttää tyypillisiä syntejä, kuten taloudellista ahneutta, huolimattomuutta ja turhamaisuutta. Opettajan tuli olla tietoinen yhteisöllisestä vastuustaan ja toimia sen mukaisesti.⁴¹ Vaatimus moraalien ensisijaisuudesta mainitaan myös lakikokoelmassa *Codex Iustinianus*, jossa todetaan että opettajien tulee kunnostautua ensin moraalissa ja vasta sitten puhetaidossa.⁴²

Johannes Walesilainen käsittelee opettajien velvollisuuksia toteamalla, että opettajien tulee nousta asemaansa kunniallisesti, olla sivistyneitä ja hyveellisiä. Jokaisen tulee opettaa kykyjensä mukaisesti. Lisäksi oli erittäin tärkeää varoa vahingollista tietoa, joka on hyödytöntä ja johtaa ihmisen paholaisen huomaan.⁴³ Monaldus da Capodistria toteaa puolestaan rippi-isille suunnatussa ohjekirjassaan, että opettajien tuli olla ystävällisiä ja nöyriä kuulijoitaan kohtaan ja opettaa nöyryydellä, ei voimalla ja itsepin-taisuudella. Guillaume Peyraut sen sijaan varoittaa *Summa de vitiis* -teoksessaan opettajia ylpeyden ja turhan kunnian vietyksistä. Lisäksi hän näkee opettajia uhkaavana syntinä uskottomuuden Jumalaa kohtaan.⁴⁴

Opettajienkin ammattiryhmään kohdistui siis varsin suuria odotuksia, eikä pysyttelemine kaidalla tiellä ollut helppoa. Pelastuksen saavuttaminen ei silti ollut opettajillekaan mahdotonta, jos he elivät kunniallisesti ja pystyivät välttämään ylpeyden ja ahneuden houkutukset pysyen nöyrinä Jumalan edessä.

Vaikuttimet saarnamateriaalien taustalla

Luomalla katsaus lähdeaineistoon voidaan havaita asianajajan, opettajan ja lääkärin ammateilla olevan 1200-luvun näkökulmasta paljon yhteisiä ominaispiirteitä. Tällaisia ovat muun muassa yliopistokoulutus, vaara sortua tiedon myymiseen ja ahneuteen sekä velvollisuus auttaa köyhiä ilmaiseksi. Lisäksi kaikkien ammattien harjoittajille oli asetettu korkeat moraaliset vaatimukset ja heidän edellytettiin pysyvän nöyrinä Jumalan edessä.

Sekä asianajajia että opettajia varoiteltiin myös turhan kunnian tavoittelusta, kun taas lääkäreille vaarallisinta oli tietämättömyys ja harkitsemattomuus. Tämä todennäköisesti johtui siitä, että kokematon lääkäri saattoi aiheuttaa potilaansa kuoleman. Lääkäreiden tuli myös muistaa, että potilaan sielun hyvinvointi oli aina ensisijaista ja kaikki parantumisen tapahtui Jumalan avustuksella. Asianajajillakin oli työssään suuri vastuu, sillä väärinkäytöksiin sortuva asianajaja saattoi aiheuttaa paljon vahinkoa. Tästä syystä olikin tärkeää saada asianajajat toimimaan ammatissaan oikeudenmukaisesti ja rehellisesti. Opettajilta puolestaan odotettiin eräänlaista yleisenä esikuvana toimista, mistä johtuen heidän tuli olla erityisen hyveellisiä. Ylpeyteen ei kuitenkaan saanut langeta, vaan opettajien tuli pysyä nöyrinä.

Vaikka asianajajat, opettajat ja lääkärit vaikuttavat siis saarnamateriaalien pohjalta varsin syntiseltä joukolta, on tätä näkemystä tarkasteltaessa otettava huomioon keskiajalle ominainen tapa opettaa hyvettä kuvailemalla yksityiskohtaisesti pahetta. Yleisen ajattelutavan mukaan ihminen ei voinut oppia hyveistäkään mitään, ellei hän ensin harjaantunut tunnistamaan syntistä elämää tarkkojen kuvausten kautta. Lisäksi erityisesti moralistit käyttivät tehokeinonaan retorista liioittelua tehdäkseen vaikutuksen kuulijoihinsa.⁴⁵

Tietoa myyvien ammattien edustajiin kohdistuva ankara kritiikki saarna-, ja muissa teksteissä ei näkemykseni mukaan johdu kyseisten ammattiryhmien erityisen paheel-lisesta luonteesta, vaan oli tarkoitettu pää-

asiassa ennaltaehkäisyksi ja muistutukseksi kunkin ammatin toimintaperiaatteista. Epäilemättä asianajajan, opettajan ja lääkärin ammatit kuitenkin olivat saarnamateriaalien laatijoiden mielestä vaarallinen kasvualusta monille synneille, ja heidän kaidalla tiellä pitämisenä vaati erityistä huomiota sekä saarnaajilta että ammatinharjoittajilta itseltään. Sielunsa pelastamiseksi tietoa myyvien ammattien edustajien olikin pyrittävä toimimaan ammattissaan erityisen hyveellisesti. Lääkärit, asianajajat ja opettajat toimivat myös hyvin vastuullisissa ammattissa, joten heidän kaidalla tiellä pysymisensä oli tärkeää paitsi heidän sielujensa pelastumiseksi, myös yhteisön muiden jäsenten kannalta.

Kirkolle olikin tärkeää saada eri ammattiryhmät ymmärtämään sosiaalinen vastuunsa. Asianajajien, lääkäreiden ja opettajien velvollisuudeksi katsottiin vähäosaisten auttaminen ilmaiseksi, ja tällä vaatimuksella oli paitsi moraalinen myös yhteiskunnallinen taustansa. Köyhyys oli nimittäin yhteiskunnassa tapahtuneiden muutosten seurauksena noussut ensimmäistä kertaa laajamittaisemmin esille, ja köyhistä huolehtiminen jäi pääosin kirkon vastuulle. Oli siis kirkon etu saada jaettava vähäosaisista huolehtimisen vastuuta myös muille ryhmille.⁴⁶

Paitsi vilpitöntä halua ohjata tietoa myyvien ammattien edustajia kohti moraalista elämäntapaa, saarnat heijastivat siis epäilemättä myös yhteiskunnassa tapahtuneita muutoksia. Yhteiskunnallisten muutosten kirjo oli varsin laaja, mutta periaatteessa kaikki eri tekijät kietoutuvat paljolti talouden ja vallan ympärille. Taloudellinen valankumous muutti yhteiskunnan valta-asetelmia ja aiheutti jännitteitä eri ryhmien välille. Todennäköisesti uudet ammatit saavuttivatkin vähitellen hyväksynnän juuri yhteiskunnan taloudellisten realiteettien vaatimuksesta. Esimerkiksi rahanlainaamisen syntyisyydestä oli tingittävä, koska kasvava kauppa ja orastava teollisuus tarvitsivat paljon pääomaa kehittyäkseen. Tämä näkyy myös siinä, että ammatit, jotka eivät olleet yhteisölle taloudellisesti välttämättömiä, saattoivat yhä säilyä kiellettyinä. Tällaisia olivat kiertävien viihdyttäjien ja prostituoitujen ammatit.⁴⁷

Koska asianajajat, lääkärit ja opettajat olivat osa yhteiskunnan uutta eliittiä, heitä arvosteltiin ankarasti. Kritiikillä ja moraalisilla käyttäytymissäännöillä pyrittiin kontrolloimaan akateemista eliittiä ja kertomaan miten heidän tuli toimia. Sama tarkoitus oli rahaan ja ahneuteen kohdistetulla arvostelulla. Vallan painopisteen muuttuminen rahaan sitoutuneeksi oli huomattava muutos ajoista, jolloin raha ja sen käsittely oli eräänlainen tabu, ja siihen sopeutuminen vei aikaa.⁴⁸

Paitsi yrityksistä kontrolloida uutta eliittiä, kritiikissä olikin kyse myös kirkon edustajien sopeutumisesta tapahtuneisiin muutoksiin. Muutokset herättävät aina arvostelua ennen kuin ihmiset ehtivät sopeutua niihin. Muun muassa uusien ammattiryhmien kehittyminen vaati ihmisiltä totuttelua, sillä nämä työt eivät sopineet aiempaan työn määritelmään.

41. Jacques Verger *Teachers. A History of the University in Europe*. Vol. I. Universities in the Middle Ages (1992), toim. Hilde de Ridder-Symoens. Cambridge.

42. *Codex Justinian's*, X. 53.8: 'Magistros studiorum doctoresque excellere oportet moribus primum, deinde facundia.'

43. John of Wales, *Communiloquium*: 'Deinde sunt admonendi doctores de his que spectant ad eorum officium. Et primo ut sit ad tale officium honorabilis ascensio. Deinde ut sit vite et morum perfectio. Tertio ut sit doctrine veritas et rectitudo.'; Swanson 153–154.

44. Guillaume Peyraut, *Summae virtutum ac vitiorum*: 'Difficile enim est, docentes a superbia et vana gloria non seduci': 'Aliud periculum est infidelitatis in Deum. Frequenter enim magistri Deo infideles sunt in talento sibi commisso.'

45. Päivi Mehtonen (2003) *Poetria Nova. Jobdatus keskiajan runousoppiin*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, 50.

46. James A. Brundage (2004) *The Profession and Practice of Medieval Canon Law*, Variorum Collected Studies Series, 169–170; Virpi Mäkinen "Oikeus, kohtuus ja oikeudenmukaisuus – Vähäosaiset kanonisen oikeuden näkökulmasta keskiajalla", teoksessa *Lasarukselta leipäjonoihin. Köyhyys kirkon kysymyksenä* (2002), toim. Virpi Mäkinen, Atena Kustannus Oy, Pieksämäki, 125–128.

47. Jussi Hanska "Vaarallista viihdettä. Kirkko ja viihdyttäjät keskiajalla, teoksessa *Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan* (1996), toim. Jarmo Peltola ja Pirjo Markkola, Vastapaino, Tampere, 24–25.

48. Lester K. Little (1971), *Pride Goes before Avarice: Social Change and the Vices in Latin Christendom* 30–31; Little (1978) 35.

Lisäksi moraalisten ja yhteiskunnan muutoksesta johtuvien tarkoituksien voidaan nähdä yhdistyvän siten, että kirkon ajattelijat halusivat ohjata kansalaisia uudessa yhteiskunnallisessa tilanteessa kohti oikeaa elämäntapaa. Valmista tapaa suhtautua rahatalouteen ei vielä ollut, ja aiemmat näkemykset muun muassa rahaa kohtaan olivat käyneet auttamattomasti vanhanaikaisiksi. Kirkon tehtävänä oli siis luoda uudet, val-

litseviin oloihin sopivat elämänohjeet. Tästä johtuen myös uudet sosiaaliset ryhmät joutuivat erityisen huomion kohteeksi, sillä vanhoja toimintamalleja ei ollut. Päävastuun kirkon sopeutumisesta muuttuneeseen tilanteeseen kantoivat todennäköisesti 1200-luvulla perustetut kerjäläisveljestöt. Mendikanteilla oli huomattava merkitys myös siihen, millaiseksi ihmisten käsitys uusista sosiaalisista ryhmistä muodostui. ✠

JUKKA RISLAKKI

Vorkutan pakkotyöleirin kapina 1953 ja sen suomalainen johtohahmo

Vorkutan pakkotyöleirissä alkoi kesällä 1953, pian Josif Stalinin kuoleman jälkeen, harvinaisen laaja ja seurauksiltaan kauaskantoisen lakko. Leirivaltaajien ja mielenosoittajien eturintamassa, yhtenä johtajista, oli 34-vuotias suomalainen näyttelijä Eino Prykä, jonka sotilaat ampuivat ensimmäisten joukossa. Hänen lisäksi surmattiin useita kymmeniä muitakin ihmisiä. Jukka Rislakki selvittää veristä tapahtumasarjaa.

■ Vorkuta Jäämeren tuntumassa, napapiirin pohjoispuolella Komissa, oli Stalinin ajan suurimpia ja pahamaineisimpia pakkotyöleirejä,¹ oikeastaan kokonainen leirijärjestelmä, joka muodostui useasta alaleiristä kaivosten ympärillä. Siellä oli yli 70 000 po-

1. Vorkutlag oli sodan edellä 1939 GuLagin leireistä 21. suurin (17 923 vankia). Sodan jälkeen sinne siirrettiin runsaasti eri kansallisuuksien "fasisteja". Suurimmillaan (1952) Vorkutlagissa oli noin 73 000 vankia. Neuvostoliitossa oli joitakin sitä suurempiakin leirejä. Norman Davies (2006) *No Simple Victory. World War II in Europe, 1939–1945*, New York: Penguin, 68, 333, 454 ja kuvaliite 3; Elmärs Pelkaus (toim.) (1999) *Okupācijas varu politika Latvijā 1939–1991. Dokumentu krājums*, Rīga: Nordik, 56–57; Anne Applebaum (2003) *Gulag. A History of the Soviet Camps*, Lontoo: Allen Lane, 123.

liittista ja rikosvankia 1950-luvun alussa. Venäjän Memorialin mukaan Vorkutan kautta kulki noin miljoona vankia 1940- ja 1950-luvulla, ja heistä kuoli ainakin 100 000 – luultavasti paljon enemmänkin. Vankien lisäksi Vorkutlag-leireille sijoitettiin periaatteessa vapaampia "erikoiskarkotettuja". Vuonna 1944 ryhdyttiin pystyttämään erikoisleirejä, jotka oli tarkoitettu "viholliskansallisuuksien sotarikollisille", siis muun muassa saksalaisille ja suomalaisille.²

Vorkutassa kaivettiin ankarissa oloissa hiiltä neuvostomaan pohjattomiin tarpeisiin. Esimerkiksi 1945 Vorkutan kaivoksissa rekisteröitiin 7124 työtaturmaa. Vankeja kuoli lisäksi nälkään, tauteihin, ampumisiin ja pakkaseen, jota oli jopa yli 50 astetta. Vain vähemmistölle riitti lämpimiä jalkineita. Vapaapäiviä ei ollut, ja työpäivät olivat kymmenen, jopa 12–14 tunnin mittaisia, vaikka virallinen normi oli kahdeksan tuntia.³

2. Enimmillään, 1948, siellä olisi ollut noin 98 000 vankia joidenkin lähteiden mukaan. Esim. Arnolds Vilters (2004) *Destination Vorkuta*, Riika: Auce, 123 (alkuteos *Eželons dodas uz Vorkutu* 1993). Paljon suurempiakin lukuja ovat esittäneet lähinnä entiset vangit; "40 leirissä noin 200 000 vankia": Horst Schüler (1993) *Workuta – Erinnerung ohne Angst*, München: Herbig (uusi painos 2006). Ks. myös saksalainen Wikipedia: "Workuta" ja "Horst Schüler". Schüler esiintyi uuden saksalaisen historiikin (Wladislaw Hedeler ja Horst Hennig [2007] *Schwarze Pyramiden, rote Sklaven. Der Aufstand in Workuta 1953*, Berliini) julkaisutilaisuudessa Berliinissä syyskuussa 2007 Vorkutan lakon silminnäkijänä ja asiantuntijana: <http://www.stiftung-aufarbeitung.de/downloads/pdf/2007/art170907.pdf?HPSESSID=4a85a6abd5f04b8482e49c09e35cedbc> (jäljempänä "Berliini 9/2007").

3. Tekemäni Mart Ojan haastattelut 2003. Julius Strauss 'No Escape for Gulag's Former Prisoners', *Daily Telegraph* 3.1.2004.

Eino Prykän nuoruudenkuva.

Kovista oloista ja kurista huolimatta – tai ehkä juuri siksi – Vorkuta tunnettiin sinnikkäistä lakoista ja mielenosoituksista. Esimerkiksi talvella 1942 erään alaleirin vangit kaappasivat aseita ja järjestivät verisen, lyhyeksi jääneen valtauksen. Sadat poliittiset vangit vaativat 1936 parempia oloja syömälakoilla, joista pisin kesti uskomattomat 132 vuorokautta; näin virallisen tiedon mukaan. Vaatimukseen taivuttiin aluksi, mutta vangeille ilmeisesti kostettiin myöhemmin. Vangit yrittivät järjestää uusia lakkoja 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa. Ne lopetettiin väkivalloin.⁴

Maaliskuussa 1953 luettiin Vorkutlagin ”punktien” ruokaloissa tai leiriradioiden kautta tiedotus Stalinin kuolemasta. Tieto herätti vilkkaan keskustelun, lietsoi huhuja ja nostatti toiveita vankien keskuudessa, mutta muutokset olivat pieniä ja hitaita. Poliittisia vankeja ei armahdettu. Katkeruutta herätti, että ensin vapautuivat rikosvangit ja sitten saksalaiset.⁵

Horst Schülerin mukaan hänen vankito-verinsa Vorkutassa olivat täysin epätoivoisia, koska heidän tuomioilleen ei näkynyt loppua. Kuri höltyi kevään 1953 mittaan.⁶ Vangit järjestäytyivät kansallisuusryhmiin ja onnistuivat hankkimaan radioita, joiden avulla seurattiin tapahtumia, muun muassa kapinointia Itä-Berliinissä kesäkuussa. Tie-

dotuslehtisiä jaettiin ja yhteyksiä eri leireihin pidettiin. Erityisen aktiivisia ja hyvin järjestäytyneitä olivat baltit. Historioitsija Adolfs Šilden mukaan latvialaisvangit olivat pohtineet jo aiemmin aseellisen kapinan onnistumismahdollisuutta. Jotkut toivoivat apua ulkomailta.⁷

30. kesäkuuta 1. eli Kapitalnaja-kaivoksen vangit levittivät lehtisiä, joissa kehoitettiin lopettamaan hiilen kaivaminen. Joku kirjoitti kaivoksen numero 40 seinälle: ”Hiiltä ei toimiteta ennenkuin armahdus tulee.” Heinäkuun 17. päivänä Kapitalnajan vihaiset vangit pahoinpitelivät heitä komennelleen työnjohtajan. Välikohtauksesta kuultiin Vorkutan Retšlagissa, joka oli ”poliittisille” tarkoitettu kovennetun kurin leiri. Juuri samaan aikaan sinne tuotiin Karagandasta uusi erä poliittisia vankeja, jotka kertoivat Karagandan lakoista. Ne oli murskattu väkivalloin. Tulokkaille oli luvattu parannuksia ja heidän ”juttujensa” tutkimista uudelleen; heitä odottivatkin päinvastoin koko leirisysteemin pahimmat olot. Retšlagin 7. leirillä 350 heistä meni 19. heinäkuuta lakkoon, ja tuhannet yhtyivät siihen spontaani.⁸

Tieto lakkoilusta levisi rautatieläisvankien mukana. Vaunujen kylkiin maalattiin iskulauseita: ”Vieläkö työskentelette? Älkää olko pelkureita!” ja ”Toverit, olemme lakossa. Älkää jättäkö meitä yksin!” Kun johto lupaili helpotuksia oloihin ja houkutteli lakkolaisia töihin, sille vastattiin: ”Painukaa helvettiin hiilinenne!” Leiri toisensa jälkeen liittyi lakkoon, kunnes 29. heinäkuuta lakkossa oli kuusi Retšlagin 17 leiristä – kaikkiaan 15 604 vankia. Joka leirillä oli oma lakkokomiteansa.

4. Applebaum (2003) 365, 438–439.

5. Adolfs Šilde (1956) *Pa deportčtu pčdām*, ei painopaikkaa, Grāmatu draugs, 246; Horst Schüler (2001) *Workuta – vergessene Opfer*, 25 (Berliinissä järjestetyn näyttelyn esitevihko). Vilerits (2004) 123–135. Syksyllä 1955 ryhdyttiin armahtamaan sota-ajan rikoksista tuomittuja poliittisia vankeja.

6. ”Berliini 9/2007”. Ojan muistiinpanot 1.8.2001.

7. Adolfs Šilde *Baltische Schicksale* (Sonderdruck aus Acta Baltica Band XXIV) 50. Ei vuotta eikä painopaikkaa.

8. Šilde 49; Šilde (1956) 234–236 (jonka mukaan lakko alkoi 22.7.); Applebaum (2003) 439.

Lakon piirissä oli myös ”brutaaliudestaan tunnettu”⁹ kaivoksen numero 29 leiri, 10. leiri (eli leiri 10/29). Siellä oli eri tietojen mukaan noin 2500–5000 vankia, osa rikosvankeja. Leirin ”poliittisten” suurimmat ryhmät olivat ukrainalaisia ja liettualaisia. Virolaisia oli noin 380. Leirin johtaja oli upseeri nimeltään Dunalkin.¹⁰

Salaperäinen Eino Prykä

Mukana tapahtumissa olivat Liettuassa¹¹ elävä virolainen Mart Oja, 86, ja latvialainen Osvalds Porietis, 96.¹² He eivät tunteneet silloin toisiaan, mutta heillä oli yhteinen ystävä – suomalainen Eino Prykä, joka oli lakkokomitean jäsen. Porietis piti Prykää parhaana ystävänä, ja Ojakin jutteli usein tämän kanssa.¹³ Oja, entinen poliisi, oli vangittu 1945, koska hän oli hiihtänyt kolme vuotta aiemmin Suomenlahden yli, osallistunut vapaaehtoisena jatkosotaan Suomen puolella¹⁴ ja ylennyt vänrikiksi sekä saanut kaksi suomalaista kunniamerkkiä. Toimittaja Porietis puolestaan oli pidätetty Riiaassa 1951 ja saanut tuomionsa siitä hyvästä ettei ollut suostunut yhteistyöhön KGB:n kanssa. Molemmilla miehillä oli kymmenen vuoden tuomio, toisella sota-oikeudelta, toisella ”troikalta”. Kaikilla leirin vangeilla oli iso vankinumero kirjailtuna toiseen hihaan ja toiseen housunlahkeeseen. Oja muistaa olleensa 1H341, Porietis 1H505.

Leirillä ei ollut tapana kysellä toisesta eikä kertoa itsestään liikoa. Kyselijä leimautui salaisen poliisin vasikaksi, jota uhkasi väkivaltainen kuolema vankitoverien käsissä. Miesten tiedot Prykän taustasta ovatkin varsin erilaiset. Oja muistelee Prykän kertoneen, että tämä oli vangittu Murmanskissa heti saavuttuaan maahan 1930-luvulla. Prykä sanoi halunneensa auttaa rakentamaan neuvostomaata mutta menettäneensä täysin ”illuusionsa”. Porietis kertoo tutustuneensa Eino Prykään vankisellissä Leningradissa 1951 ennen kuin heille kerrottiin, että neuvostovalta lähettäisi heidät ”miellyttävään paikkaan joen rannalle, missä etenkin kesällä olisi mukava levätä”. Määränpää oli kovennetun kurin erikoisleiri Retšlag (Jokileiri) Vorkutassa. Prykä pääsi leirillä sähkömieheksi.

Porietis sai tietää, että Prykä oli asunut vuosia Neuvosto-Karjalassa ja välillä Amerikassakin, ollut Petroskoin radion kuuluttaja, palvellut puna-armeijassa sodassa, ollut vankina Suomessa ja tuomittu sodan jälkeen Neuvostoliitossa. Porietis ei pidä mahdollisena, että tietojen joukossa oli ”legendaa”.¹⁵

Sukulaisillekaan miehen kohtalo ei ole täysin selvinnyt. Matti Lehtiö, jonka äidin serkku Prykä oli, tietää kuitenkin, että Eino muutti suomalaisine vanhempineen 1930 ensin Amerikkaan – jo toistamiseen, muuten – ja sieltä jo 1931 Neuvosto-Karjalaan. Eino kävi suomenkielistä koulua ja opiskeli Petroskoin teatteriopistossa. Siellä hän

9. Strauss (2004).

10. Jüri Kindel 'Kui miljonid löid lökkele. Veriselt mahasurutud vangide ülestõus Vorkuta laagris', *Kultuur ja elu* 3/2007; tekemäni Ojan ja Porietiksen haastattelut 2003; Applebaum (2003) 43, 443; Bonifācijs Daukšts 'Kam skanĶa z vans. Politieslodzīto sacelšanās Vorkutā 1953.gadā', *Diena* 1.8.2003.

11. Liettuassa siksi että hän ei saanut vankeuden jälkeen lupaa muuttaa Viron neuvostotasavaltaan. Ojan kohtalosta: John Lagerbohm 'Martin tarina: Viron, Suomen ja Kyllikin tähden', *Suomen Kuvalehti* 25/2003. Kyllikki on lotta, johon Oja rakastui palvellessaan Suomen armeijassa. He tapasivat uudelleen yli puolen vuosisadan jälkeen, molemmat leskinä, ja Oja olisi muuttanut Suomeen 2000-luvun alussa muttei saanut oleskelulupaa.

12. Porietis kuoli tätä kirjoitettaessa loppuvuonna 2007. Oja ja Porietis olivat leirillä 10/29.

13. Vuoden 1953 tapahtumista ei tietääkseni ole aikaisemmin kirjoitettu suomen kielellä. Prykän osuudesta niihin en ole koskaan nähnyt missään kirjallista mainintaa. Muissa maissa on julkaistu monia erilaisia, myös selvästi virheellisiä kuvauksia ja muistelmia. Vorkutaa on sivuttu myös lukemattomissa Neuvostoliiton ja Gulagin historioissa, usein lyhyesti ja pintapuolisesti. – Tapahtumien kulun ja tarkan uhriluvun pyrin osoittamaan silminnäkijäkuvauksiin ja virallisiin asiakirjoihin nojautuen. Haastattelemani henkilöt ovat/olivat aitoja aikalaistodistajia, joiden kertomukset vahvistavat toisiaan mutta toisaalta eroavat toisistaan; draamaattiset ja sekasortoiset tapahtumat etenivät hyvin nopeasti, niistä on 55 vuotta, ja myöhemmin luettu ja kuultu on saattanut vaikuttaa käsityksiin ja muistikuviin. Haastatteluilla arvioin saaneeni ”lihaa vankileirilämän kuvausten luiden ympärille”. Olen kirjoittanut Prykästä ja leirikapinasta aiemmin suppeamman lehdiartikkelin: Jukka Rislakki 'Kyröläissyntyinen Eino Prykä johti kapinaa pahamaineisessa neuvostovankilassa', *Pohjalainen* 26.1.2004.

14. *Vabaduse eest. Soomepoiste läbielulood* (1997) Tallinna: SSEÜ, 227. Lagerbohm (2003).

15. 'Par Eino Priki', Porietiksen muistiinpanoja, ei päiväystä. "Legendaa" näissä tiedoissa ei juuri ole – katso Suomen viranomaisten tiedot edempänä.

myös työskenteli Suomalaisen teatterin näyttelijänä.¹⁶

Eino'n isä Niilo Prykä¹⁷ oli kotoisin Isonkyrön Tervajoelta; äiti Hilma s. Rintamäki oli vähäkyröläinen. Eino syntyi Irossakyrössä 20. tammikuuta 1919 ja oli vanhempiensa ainoa lapsi. Hänen isänsä toimi kylän työväentalon vahtimestarina.

Kun Suomalainen teatteri suljettiin, Eino pääsi Pietariin Karl Marx -tehtaalle työhön. Hänet vangittiin 1938 vastavallankumouksellisesta toiminnasta epäiltynä ja pakotettiin allekirjoittamaan tunnustus. Lavrenti Berijan noustua Nikolai Ježovin tilalle NKVD:n johtajaksi Prykä vapautui 10 kuukauden vankeuden jälkeen "todisteiden puutteessa". Talvisodan ajaksi hänet määrättiin Terijoelle rintamateatteriin, viihdyttämään "Kuusisen kansanarmeijan" sotilaita.¹⁸

Marraskuussa 1940 Prykä joutui sotilas-tiedustelun puhutteluun: Suomea tuntevaa ja kieltä osaavaa, näyttelijäntaitoista miestä tarvittiin vakoilutehtävään. Muuta vaihtoehtoa ei ollut, hänen annettiin ymmärtää. Prykä suostui ja komennettiin perusteelliseen koulutukseen Kantalahteen. Siitä hän kertoi myöhemmin Valpon kuulustelussa, jossa hän oli muutenkin hyvin avomielinen ja teki hyvän vaikutuksen kuulustelijoihin.

Sallan Aholanvaaran kohdalla 14. helmikuuta 1941 Prykä hiihti suomalaisessa siviiliasussa yli rajan Suomeen mukanaan repu, väärennetyt paperit, rahaa ja pistooli. Tehtävänä oli värvätä avustajia, tarkkailla sotilasasioita ja tilaisuuden tullen värväytyä Suomen tiedustelun palvelukseen. Hänet ilmiannettiin Karhujärvellä rajavartiostolle heti ensimmäisestä talosta, jonne hän pyssäytyi lämmittelemään ja ostamaan ruokaa.

Vaasan hovioikeus tuomitsi Prykän kesäkuussa 1941 maanpetoksen yrityksestä kolmeksi ja puoleksi vuodeksi kuritushuoneeseen. Hän opiskeli ruotsia vankilassa. Kun tuomion loppu häämötti 1944, Prykä vetosi toistuvasti Suomen viranomaisiin, jotta hän ei joutuisi palaamaan itään. Hän selitti joutuneensa teini-ikäisenä vasten tahtoaan neuvostokansalaiseksi ja olevansa siten Suomen kansalainen, ja jos niin ei katsottu

olevan, haluavansa heti kansalaiseksi. Vaihtoehtoisesti hän halusi järjestää itselleen "assylioikeuden" jostain muusta maasta. Anomusta harkittiin vakavasti, sillä vankilassa Prykä oli "pyrkinyt edukseen erottautumaan muusta vakoilijain joukosta". Asia ei kuitenkaan ollut "vielä ajankohtainen".¹⁹

Sukulaiset kävivät puolustusministerin puheilla, ja viime hetkillä syksyllä 1944 tohtori, kansanedustaja Mikko Erich kävi toistuvasti vetoamassa Valpoon. 23. lokakuuta Prykä kuitenkin luovutettiin Neuvostoliittoon. Hän näyttää sitten viettäneen ainakin kolmisen vuotta vankileirillä – taas yllättävän lievä tuomio, jos hän oli todella pettänyt toimeksiantajansa.

Leiritovereilleen Vorkutassa Prykä sanoi: "Sodasta nautin, mutta en aavistanut, että rauhasta tulisi niin kauhea."²⁰ Vapauduttuaan sodanjälkeisestä tuomiosta Prykä avioitui karjalaisen näyttelijän Jenny Kemovan kanssa ja palasi työhön teatteriin. Vanhat ystävät ja työtoverit muistelevat häntä sydämellisenä, lahjakkaana ja teräväpäisenä kaiverina.²¹

Amerikansuomalaisen kirjailijan Mayme Sevanderin mukaan Prykä vangittiin Aunuksen teatterissa Uljas Vikströmin näytelmän *Uudet ystävät* ensi-illassa. "Hänellä taisikin olla sivurooli tai vain statistin osa paljon

16. Matti Lehtiön sähköpostit kirjoittajalle 16.10. ja 19.10.2003; Valtiollisen poliisin Rovaniemen osaston kuulustelupöytäkirja N:o 12/41, 22.2.–6.3.1941, Petroskoin Suomalaisen teatterin arkisto. Kymmeniä liuskoja Prykän suomalaisia vankila- ja Valpo-papereita on jostain syystä tässä arkistossa. Pidän mahdollisena, että "punainen Valpo" on jatkosodan jälkeen päättännyt luovuttaa paperit neuvostoliittolaisille, koska kyseessä on henkiin jäänyt vakoaja, joka siirtyi takaisin Neuvostoliittoon.

17. Prykä on vanhan kantatalon nimi Vähäkyrön Taipoilan kylästä. Sana Prykä tulee oluen panemista merkitsevistä sanasta *brygga*. Joissain länsimurteissa prykä kuulemma tarkoittaisi laivan komentosiltaa.

18. Mainittu Valtiollisen poliisin kuulustelupöytäkirja 1941, Petroskoin Suomalaisen teatterin arkisto.

19. Prykän kirje sisäasiainministerille 9.4.1944 ja sen virallinen lähetekirje Karvian varavankilasta (H. Paasi ja A.R.); jaostopäällikkö Ville Pankon vastaus 25.4.1944; Prykän kirje Valpon päällikölle Riihimäen keskusvankilasta 26.9.1944 lähetekirjelmiseen. Kaikki: Petroskoin Suomalaisen teatterin arkisto.

20. Porietiksen muistiinpanot

21. *Punalippu* 8/1989; Porietiksen haastattelu.

suuremmissa näytelmässä”, Sevander totea.²² Tutkija Eila Lahti-Argutina sekä näyttelijä Orvo Björninen ja tämän vaimo Tanja puolestaan tietävät, että Eino vangittiin keväällä 1951 Petroskoissa, missä esitettiin ajankohtaista Korean sodasta kertovaa näytelmää *Toisen rintaman takana*.²³

Monien tietojen mukaan Prykä olisi saanut 10 vuoden tuomion. Oli normaalia, että omaisille ilmoitettiin tuomioksi ”10 vuotta pohjoisella leirillä ilman kirjeenvaihtooikeutta”, oli tuomio miten kova tahansa. Turvallisuuspalvelun arkistosta ilmenee, että Prykä on rikoslain pykälän 58/1a (isänmaan kavaltaminen) mukaan tuomittu 25 vuodeksi työleirille ja viideksi vuodeksi karkotukseen.²⁴

Lakkokomitea ottaa vallan

Mart Oja selittää, etteivät leirin 10/29 vangit ensin suinkaan päättäneet mennä lakkoon – päinvastoin, aluksi heiltä estettiin työnteko. ”Iltapäivällä 26. heinäkuuta 1953 kaksi edellistä työvuoroa eivät olleet jostain syystä vielä palanneet kaivoksesta, noin viiden kilometrin päästä. Seuraavat vuorot odottivat turhaan lähtöä ulkona ja palasivat sitten parakkeihin.” Osa vangeista alkoi ottaa aurinkoa.²⁵ ”Seuraavana päivänä alettiin puhua avoimesti ääneen lakosta.” Kukaan ei mennyt töihin, ja ensi kertaa kaikki vangit olivat yhtä aikaa leirissä. Vankien käskystä pelokkaat vartijat poistuivat leiristä; nämä olivat turvallisuussyistä liikkuneet siellä ilman aseita. Kukaan ei tehnyt enää tarkastuksia. Ruokaa sentään vielä toimitettiin.²⁶

Eräiden tietojen mukaan lakkokomitea perustettiin illalla 26. heinäkuuta, ja ainakin 7. leirillä, mistä kaikki oli alkanut, tällaiseen komiteaan kuului noin 300 miestä (järjestysmiehet ehkä mukaan lukien).²⁷ Anne Applebaumin mukaan puolalainen Edward Puca kertoi myöhemmin olleensa lakkojohtaja leirillä 10/29, mutta tietoa voi epäillä (ja Applebaum epäileekin), sillä varsinaiset johtajat yleensä kuolivat. Toisaalta ukrainalaiset väittivät, että heidän salainen organisaationsa suunnitteli kaiken etukäteen ja oli ”todellinen voima” monikansallisen komitean takana. Tapahtumasarjaa on arveltu viranomaisten provokaatioksikin.

Eri leirien lakkokomiteoiden yhteisjohto muotoili vaatimukset, piti järjestystä yllä ja yritti estää provokaatiot. Antamalla lupauksia, erottamalla johtajat muista vangeista ja tyhjentämällä leirit viranomaiset lopettivat lakkoilun Norilskissa ja Vorkutassa, mutta tässä Vorkutan *lagpunktissa* he eivät onnistuneet.

Leirin 10/29 entiset vangit kertovat, että tilanne vaikutti äärimmäisen vaaralliselta. Vartijoita ei enää päästetty leiriin, eivätkä he sinne yrittäneetkään. Valtaa piti komitea, jossa oli edustajia kaikista leirin kansallisuuksista, suomalaisista Prykä; enemmistöinä olivat ukrainalaiset, puolalaiset ja baltit.

Tunnelmat kiristyivät, sillä vangit kuulivat ammuntaa läheisen TES:n eli lämpövoimalan alueelta. Huhuttiin siellä ammutun lakkolaisia. Lisäksi kerrottiin, että sotilaat eivät noudattaneet tulituskäskyä 7. leirillä, jolloin MVD-majuri oli itse ampunut konepistoolilla kaksi mielenosoittajaa.

Leirin 10/29 iskulauseita olivat: ”Vapaus tai kuolema!” ja ”Vaadimme vapautta ja ihmisarvoista elämää!” Yhden parakin katolle kirjoitettiin suurin valkein kirjaimin: ”Vapaus meille, alas stalinilainen orjuus!”²⁸

Komitea vaati suoria neuvotteluja hallituksen ja puolueen korkeiden edustajien kanssa tuomioden välittömäksi tarkistamiseksi ja työolojen helpottamiseksi. Vain

22. Mayme Sevander (1993) *Red Exodus. Finnish-American Emigration to Russia*, Duluth: Oscat, 153–154, 202; Matti Lehtiön sähköposti 19.10.2003.

23. Kirjoittajan tekemä Lahti-Argutinan haastattelu keväällä 2008. Sevanderin mukaan vuosi olisi ollut 1952 ja paikka Aunus. Suomalainen teatteri muutti kuitenkin jo 1949 pois Aunuksesta.

24. Spisok. Ranennyh zakljutsonnyh... Vorkuta 21. VIII 1953. Porietiksen kokoelma, kopio kirjoittajan hallussa. – Tällaista rangaistusta ei lain k.o. pykälä kuitenkaan näytä tunteneen. Venäjän rikoslain pykälä 58/1a (vuodelta 1934): Isänmaan kavaltamisesta (esim. vakoilusta, sota- tai valtiosalaisuuksien paljastamisesta, siirtymisestä vihollisen puolelle, loikkauksesta tai lennosta ulkomaille) langetetaan yhteiskunnallisen turvan korkein rangaistus: ampuminen ja omaisuuden takavarikko. Lieventävien asianhaarojen vaikuttaessa tuomitaan vapauden menettämiseen kymmeneksi vuodeksi ja omaisuuden takavarikkoon.

25. Ojan ja Poretiksen haastattelut, kirjeet ja muistiinpanot. Schülerin mukaan lakko alkoi tällä kaivoksella 24.7. Schüler (2001) 25.

26. Ojan muistiinpanot 1.8.2001.

27. Kindel (2007); Šilde 50.

28. Kindel (2007); Šilde (1956), 233.

Moskovasta tullut valtuuskunta kelpaisi, Komin pääkaupungista Syktyvkarista saapuneiden kanssa ei keskusteltaisi!

Valtuuskuntia tuli useampiakin – ensimmäinen Vorkutasta ja toinen Syktyvkarista. Ne kysyivät, mikseivät vangit ole töissä. Töihin luvattiin mennä vasta kun saataisiin ”ihmisarvo”.

Vorkutan leirikomentaja, kenraalimajuri Derevjanko ei mahtanut lakkolaisille mitään. Moskova suhtautui tilanteeseen hyvin vakavasti. Parin päivän kuluttua, 28. tai 29. heinäkuuta, saapui hienolla autollaan huolestunut kenraali Ivan Maslennikov, leireistä vastaava varasisäministeri, kaksinkertainen ”Isänmaan sankari”, joka oli komentanut sodan lopulla 3. Baltian rintamaa. Mukanaan hänellä oli suuri saattue, muun muassa Neuvostoliiton pääprokuraattori Roman Ruvenko, joka oli ollut pääsyyttäjä Nürnbergin sotarikostuomioistuimessa.²⁹

Maslennikov ilmoitti, että hän oli tullut ”eliminoimaan joukkomittaisen sabotaasin ja tottelemattomuuden”. Hän puhutteli vankeja ”kansalaisiksi” ja ilmoitti, että hallituksessa valmisteltiin ”radikaaleja muutoksia leirijärjestelmään”. Hän patisti töihin ja korosti, että teollisuus tarvitsi hiiltä.

Vangit sanoivat, että heidän ”vertaan on jo kyllin kauan imetty” ja esittivät omat vaatimuksensa. Nyt ensi kertaa niihin vastattiin jollain muulla kuin väkivallalla. Kenraali kuunteli ja sanoi tutkivansa vaatimukset. Hän lupaili helpotuksia ja etuja. Vankien edustajat puolestaan ilmoittivat, että heille kelpaisi vain amnestia, armahdus.

Tapaaminen Maslennikovin kanssa päättyi, kun esiin astui vanki, joka oli palvellut komppanianpäällikkönä hänen 39. armeijassaan. Hän syytti, että sen jälkeen, kun oli jääty saksalaisten saarrostukseseen, oli kenraali itse paennut lentokoneella ja jättänyt miehensä vihollisen armoille.³⁰

”Ja te seisotte nyt edessämme rinta täynnä mitaleita ja puhutte oikeudenmukaisuudesta”, entinen ylikuutnantti huusi. Hän sanoi olevansa leirillä vain siksi ettei voinut haavoittuneena välttää sotavangiksi joutumista. Kenraali menetti itsehillintänsä ja huusi, että rikollisia rangaistaan jokaisessa valtiossa. Vangit vastasivat vihellyskonser-

tilla, käänsivät selkensä ja marssivat parakeihin. Lopputulos oli se, että ruoka-annoksia pienennettiin entisestään. Leipänormi väheni 400 grammasta 250 grammaan päivässä, puuro 150 grammasta 100:aan.³¹

Moskovan komission salaisessa raportissa todettiin, että ”sabotaasin organisoijat lähettivät neuvotteluun kaikkein vihamielisimmin asennoituvat vangit, jotka esittivät aiemmin demagogisessa hengessä valmistellut ultimaatumit”.³²

Vangeille puhui myös Rudenko. Ukrainalainen Djurka Levando ja liettualainen Heinrich Jaskunas neuvottelivat hänen kanssaan komitean edustajina ja sanoivat lakkojohdon ottavan kaiken vastuun tapahtumista.

”Tiedämme kyllä, mikä meitä odottaa. Tutkintotuomarit ja Berijan miehet soittavat vielä pianoa meidän kylkiluillamme”, he sanoivat. Rudenko antoi kunniasanansa, ettei niin kävisi. Sisäministeri Lavrenti Berija oli erotettu puolueesta ja tehtävistään 10. heinäkuuta. Juuri Moskovan valtataistelu selittäneekin sen, ettei vankikapinoita tukahduttettu heti väkivalloin.³³

Neuvottelut katkesivat, kun lakkolaiset kieltäytyivät palaamasta työhön. Odotettiin Moskovan vastausta.

Kun 1. elokuuta 1953, leirivaltauksen seitsemäs päivä³⁴ valkeni, vangit näkivät, miten lähes 30 amerikkalaisvalmisteista kuorma-autoa toi paikalle satoja aseistettuja sisäministeriön MVD:n sotilaita. Nämä saartoivat leirin kolmessa ketjussa. Konekivääreitä pantiin aseisiin, ja MVD-miehet korvasivat vartijat torneissa. Kranaatinheitimiä varten kaivettiin kuopat, jotka sadevesi kuitenkin heti täytti. Vangit kuuluivat sotilaiden kiroilevan olosuhteita.

Jo aamuyöllä kovaäänisistä oli alkanut kuulua kovaa sotilasmusiikkia. Kello 11 musiikki vaikenä ja kaikkien vankien käskettiin kokoontua leirikentälle. Lääkäreitä, sanitäärejä, keittiöhenkilökuntaa ja sairaita kehoitettiin asettautumaan joukon keskele.³⁵ Vankien joukossa ollut latvialainen pappi Janis Mendriks antoi halukkaille kiireesti viimeisen ehtoollisen. Pappi kieltäytyi pukeutumasta lääkärin takkiin, mikä olisi ehkä pelastanut hänen henkensä, ja meni eturiviin tavallisten vankien joukkoon.

Seuraavaksi kuului Derevjankon kuulutus: "Olen antanut joukoille käskyn lopettaa tänään kollektiivisen työstä kieltäytymisen." Portit olivat auki, ja vankien oli poistuttava leiristä viiden minuutin kuluessa. Lähtijöitä ei rangaistaisi. Käsky kerrattiin "viimeisen kerran", mutta juuri kukaan ei totellut. Jotkut kyllä yrittivät poistua, mutta se ei ollut mahdollista, sillä portin edessä oli vankien muodostama tiukka ihmismuuri, joka huusi kuorossa iskulauseita.

Virolaisen Jüri Kindelin mukaan Rudenko yritti vielä tässä vaiheessa puhua vangeille, jolloin joku upseerivanki olisi huutanut: "Teidänlaisenne Ukrainan ja Puolan kansojen pyövelin olisi pitänyt olla eturivissä syytettyjen joukossa Nürnbergissä sen sijaan että olitte syyttäjänä!" Heti sen jälkeen kovaäänisistä kuului taas käsky: "Antautukaa, tulkaa heti ulos leiristä!"

Rudenko ja korkeat upseerit alkoivat poistua tässä vaiheessa Kindelin kertoman mukaan. Kuorma-autosaattueen mukana portille oli tullut paloautoja, samoin ambulanssi. Sotilaat valmistautuivat nyt ruiskuttamaan paloletkuilla vankirivistön hajalle, jotta halukkaat voisivat poistua. Ihmismuuri alkoi kuitenkin työntää paloautoa taaksepäin kuin se olisi ollut lelu.

Yhteislaukaus ja tulitus

Silminnäkijäkertomukset eroavat, mutta pääpiirtein näin kaikki jatkui: joku ukrainalainen riisti venäläisen luutnantin kädessä letkun ja heitti sen sivuun; toisen tiedon mukaan hän katkaisi letkun puukolla. Rudenko kiiruhti kohti, mutta ukrainalainen sulautui miesjoukkoon. Kuului vihaisia huutoja ja herjoja. Rudenko tarttui silloin paidasta lähintä miestä, joka oli jääräpäinen puolalainen. Alkoi kiivas vetokamppailu. Kun Rudenko oli jäämässä tappiolle, veti hän esiin pistoolinsa ja surmasi puolalaisen kahdella laukauksella päähän.³⁶

Pistoolinlaukauksen kajahtaessa sotilaat olivat ottaneet ampuma-asennon. Rudenko, joka oli jäänyt "rintamien" väliin, heittäytyi maahan. Ensimmäinen yhteislaukaus pistoolein ja konepistoolein kajahti Derevjankon komennosta sekä maasta että torneista. Kohta konekivääritkin liittyivät mukaan.

Vangit olivat lukittuneet tiiviiksi rintamaksi pujottamalla kätensä toistensa kyyrärtaiteisiin. Näin osuman saaneet eivät heti kaatuneet, ja väistäminen ja suojautuminen oli vaikeaa. Takana olleet eivät heti tajunneet, mitä tapahtui, ja työnsivät muita eteenpäin.

Eino Prykä oli silminnäkijöiden mukaan etummaisista miehiä porttiaukon sulkijoiden joukossa. Vieressä seissyt Oja kertoo, että luodit lävistivät Prykän molemmat jalat polven yläpuolelta. Kindel näki miten Wienin yliopiston professori, tohtori Karl Schmidt kaatui maahan ja miten veri virtasi hänen suustaan ja rinnastaan. Pappi Mendriks, joka oli onnistuneesti piilotellut leirin ainoaa Raamattua, sai sarjan osumia polvistuttuaan kuolevien puoleen ja oli "kuin keskeltä poikki sahattu", kuten lääkäri totesi myöhemmin ruumista tarkastaessaan.³⁷

29. Schüler (2001) 25; Daukšts (2003); Šilde (1956) 235, 239; Porietiksen haastattelu.

30. Schüler (2001) 25.

31. Kindel (2007).

32. Daukšts (2003).

33. "Berliini 9/2007"; Šilde 51; Schüler (2001) 25. – Berija tuomittiin kuolemaan 23.12.1953.

34. Jos on totta, että kaikki alkoi 26.7. (tai oikeastaan vasta 27.7.) kuten Oja väittää, olisi tämä vasta 6. tai 7. lakkopäivä. Schülerin ja Vilertsin mukaan (24.7.) laskeen se olisi 9. lakkopäivä, Razbadauskasin (ks. viite 35) mukaan (25.7.) 8. ja Kindelin mukaan (26.7.) seitsemäs.

35. I. Razbadauskasin kirje 25.12.1976. Kopio kirjoittajalla.

36. Jotkut miehet muistavat, että pistooli kädessä olisi ollut Derevjanko; Schülerin mukaan miehen ampui joku muu upseeri. Jotkut sanovat myös, että pistoolinlaukaus oli ilmeisesti merkki tulituksen aloittamiseksi. Lähellä seissyt sotaveteraani, vanki, jota on arveltu baltialaiseksi, repäisi kuulemma aidasta laudan ja yritti lyödä sillä Rudenkoa, joka pakeni. Luodit olisivat niittäneet hyökkääjän maahan. Kukaan ei kuitenkaan osaa sanoa, kuka tämä baltti olisi ollut. Rudenko ampui puolalaisen Ignatowiczin, katso A. Antonov-Ovseenko (1981) *The Time of Stalin*, New York: Harper and Row. Sildellä nimi on Ignatowitsch ja Applebaumilla Ihnatowicz. Šilde 52; Applebaum (2003) 443. Hieman epäselväksi jää, kuoliko puolalainen kuitenkin sotilaiden ensimmäiseen yhteislaukaukseen.

37. I. Razbadauskasin kirje 25.12.1976; Rinald Stankovišin mustiinpanot, kopio kirjoittajan hallussa; Ojan muistiinpanot; Kindel 2007. – Sekä Mendriks että Schmidt ovat virallisessa kuolleiden luettelossa. Pastori Mendriks rehabilitoitiin Latvian tasavallan prokuraatturan päätöksellä heinäkuussa 1991, siis vähän ennen Latvian uudelleenitsemistä (Rehabilitointiasiakirja numero 578, 18.7.1991).

Eri vankiarvioiden mukaan tulitus kesti kaikkiaan 2–5 minuuttia. Oja väittää, että osa ammuksista oli kansainvälisen oikeuden kieltämiä räjähtäviä luoteja. Tulituksen tauottua parikymmentä raskasta kuorma-autoa ajoi leiriin. Maassa maanneet uhrin valokuvattiin, kasattiin autojen lavoille ja vietiin leirin lähellä olleeseen saharakenukseen. Heidät haudattiin hiljaisesti, tiukassa sotilasvartiossa elokuun 6. päivän vastaisena yönä, ja haudoille lyötiin pystyyn kepit, joihin kirjoitettiin jokaisen vankin numero.³⁸ Haavoittuneet raahattiin leirin sairastuvalla, ja Kindelin mukaan heitä pahoinpideltiin matkalla. Lääkintämiehiä tuotiin paikalle naapurileireistä.

Aidan piikkilangat katkaistiin tulituksen jälkeen, ja kaikki kävelemään kyenneet vangit komennettiin kädet ylhäällä lyöntien ja huutojen saattamina ulos tundralle. Myöhemmin heidät saatettiin yksitellen parakeihin, joissa kaikki oli mullin mallin tarkastuksen jäljiltä. Vangit kulkivat ohi pöydän, jonka ääressä istuivat upseerit ja ilmi-antajat; osa komennettiin oikealle, osa vasemmalle. Toinen ryhmä vietiin autoilla vankilaan ja tuomittaviksi.³⁹

Palaajat näkivät, että maa oli jo pesty puhtaaksi verestä paloauton letkujen avulla ja että johdon parakin seinässä oli luodinreikiä. Jo samana iltana alkoi taas kaivostyö, ja vangit pantiin myös rakentamaan arkkuja ja kaivamaan hautoja vainajille. (Ruumiit oli määrä heittää joukkohautaan, sitten päätettiin, että ne haudattaisiinkin lauta-arkussa. Nämä olivat niin hataria, että monet särkyivät nostettaessa.)⁴⁰

Muissa leireissä varauduttiin samanlaiseen välienselvittelyyn. Kaivoksen numero 3 leirissä lääkärinä palvellut Arnolds Vilerts kertoo, että sairastuvalla pidettiin puhuttelu, jossa kysyttiin, oliko leikkaus- ja sidetarpeita tarpeeksi, jos sisään tulee äkkiä jopa satoja potilaita kerralla.⁴¹

Useita kymmeniä kuolleita

Anne Applebaum sanoo teoksessaan *Gulag. The History of the Soviet Camps*, että tiedot vaihtelevat ja että viralliset asiakirjat puhuisivat 42 kuolleesta ja 135 haavoittuneesta leirin 10/29 verilöylyssä. Tiedot todellakin

vaihtelevat suuresti, ja eräät leirillä olleet puhuvat jopa sadoista uhreista. Osvalds Porietiksen mukaan 53 kuoli heti, 137 haavoituttiin, ja myöhemmin kuoli vielä näitä haavoittuneita. Tiedot hän sanoo saaneensa leirin sairastuvalla työskennelleiltä.⁴²

Porietis osuu nähdäkseeni lähelle totuutta. Vorkutassa ollut nyt jo edesmennyt lääkäri Vilerts onnistui saamaan uhriluettelon kopion turvallisuuspalvelun arkistosta Moskovasta.⁴³ Tämä pian ammunnan jälkeen (6. elokuuta) laadittu virallinen dokumentti listaa 53 ”haavoihinsa kuollutta” ja 123 haavoittunutta, näistä 48 vaikeasti haavoittuneita.

Kuolonuhrien joukossa oli eniten ukrainalaisia (30) sekä liettualaisia (10).⁴⁴ Viroalaisia kuoli nimistä päätellen neljä ja venäläisiä yksi. Yhtenä uhrina, numerona 87 haavoittuneiden listalla⁴⁵ mainitaan 1919

38. Kindel (2007).

39. Ojan ja Porietiksen haastattelut.

40. *Daily Telegraph* 3.1.2004; Schüler II.

41. Vilerts (2004) 127.

42. Applebaum (2003) 443, josta ei käy ilmi tiedon lähde. Muita tietoja: Leirin kapinaan osallistunut saksalainen kirjailija Horst Schüler kirjoittaa, että kuolleita oli 64 ja haavoittuneita yli 300. Leirillä niin ikään ollut virolainen Kindel kirjoittaa, että kuolonuhreja oli 56 ja haavoittuneita yli 200. Mart Oja sanoo, että 108 kuoli ja yli 300 haavoituttiin. Luvut hän kuuli muilta vangeilta, ja hän myös näki ruumiit sahalla, eikä voi uskoa, että niitä olisi ollut niin vähän kuin virallinen tieto väittää. Hänen mukaansa leirin puuseppä sai käskyn valmistaa 87 ruumisarkkua. Ceslovas Kareckasin muistelmien mukaan kuolleita ja haavoittuneita oli yhteensä 400–600. Šilde kuvailee kirjoissaan ammuntaa tarkoin ja kertoo veren virranneen ”puroina”, mutta ei esitä tarkkaa arviota uhrien määrästä. Hän pitää sataa kuolonuhria ja satoja haavoittuneita mahdollisina. Šilden yhtenä lähteenä näyttää olevan Vorkutassa olleen romaniansaksalaisen Johann Urwich-Ferryn kirja *Ohne Pass durch die UdSSR*. – Edellä mainittu uusi saksalaisteos Hedeler ja Hennig (2007) päättyy siihen, että uhrien määrä on *umstritten* (kiistely). Yksikään tässä mainittu lähde ei näytä perustavan antamiaan lukuja virallisiin neuvostodokumenteihin – paitsi ehkä Porietis, jonka kotiarkistossa näkyvät olevan jäljempänä mainittujen asiakirjojen kopiot.

43. Spisok 179. Sisäministeri Sergei Krugloville. Zakljutsonnyh 10 lagernovo odelnija Retškovo lagerja MVD SSSR... 6. VIII 1953. Porietiksen kokoelma, kopio kirjoittajalla.

44. Lisäksi 12 unkarilaista Kindelin muistaman mukaan, mutta unkarilaisia nimiä en lainkaan löydä. – Omaisille ilmoitettiin kuolinsyiksi esimerkiksi sydänkohtaus tai onnettomuus.

45. Spisok. Ranennyh zakljutsonnyh... Vorkuta 21.8. 1953. Kopio kirjoittajalla.

syntynyt vanki 28856 ”Eino Nilovitš Prjukja” (Eino Niilonpoika Prykä). Oja kertoo: ”Eino haavoittui jalkoihin eikä saanut heti hoitoa. Jalat amputoitiin muutaman päivän välein kuolioiden takia, ja hän käveli siinä välissä kainalokeppien avulla. Pian sen jälkeen hän kuoli. Hän ei tahtonut elää raajarikkona. Hän kysyi minulta: miten voi elää ilman jalkoja.”

Amputaatioita tehtiin sairastuvalla silloin paljon. Oja arvelee, että Prykä ehkä antoi verensä vuotaa kuiviin eli teki käytännössä itsemurhan. Hän näki Prykän ruumiin muiden joukossa. Porietiksen mukaan Prykä oli Leningradin vankilassa kertonut hänelle pohtineensa itsemurhaa mutta hylänneensä ajatuksen. Nyt haavoittuneena hän päätti itse päivänsä, Porietis sanoo.

Merkittävä kansannousu

Niin päättyi kansannousu, joka eräiden tutkijoiden mukaan oli merkittävin Neuvostoliitossa sitten vuoden 1921 matruusikapinan Kronstadtissa.⁴⁶ Viranomaiset – kolme korkeaa GuLag-upseeria – laativat Moskovalle (Maslennikoville) ”rauhattomuuksien likvidoinnista” raportin, jossa pohdittiin hyvin byrokraattiseen sävyyn, mihin toimenpiteisiin ”leirien turvallisuuden takaamiseksi” tapahtunut antoi aihetta. Muun muassa agenttitoimintaa vankien keskuudessa oli tehostettava ja leirin toimintaa ja vartiointia parannettava, lakkajohtajat piti siirtää ”vankilakurin alaisiksi” ja niin edelleen. Syyttäjän ja sisäministeriön oli myös määrä tutkia ilmoitukset ja valitukset leiriltä 10/29.⁴⁷

Leirin entiset vangit kertovat, että olot helpottuivat verilöylyn jälkeen, jo elokuun alussa. Numeroiden sijasta otettiin käyttöön vankien nimet, vapaampi kirjeenvaihto, pakettien vastaanotto ja omaisten käynnit sallittiin, tupakkaa saatiin, parakkeja ei lukittu yöksi ja ikkunoista poistettiin kalterit. Hyvin tehdystä työstä luvattiin aikaistettu vapautus, ja lähellä vapautusta olleet vangit saivat kävellä töihin ilman vartijoita. Nämä uudistukset eivät vielä levinneet kaikkialle Vorkutlagiin.⁴⁸

Toisaalta tuhannet vangit saivat lisäran-

gaistuksen, vuoden pidennyksen tuomioon, ja tuhansien kerrotaan joutuneen myös tiukennetun kurin alaisiksi.⁴⁹ Syyskuussa 1953 Vorkutassa oli oikeudenkäynti pääsyyllisinä pidettyjä vastaan, ja tuomitut kyydittin pois. Jaskunas yritti puolustautua pitämällä oikeudessa pitkän esitelmän neuvostovallasta Baltiassa.

Sen jälkeen vangit pitivät aina 1. elokuuta hihassaan mustaa nauhaa. Vorkuta ei rauhoittunut: leireillä oli levottomuuksia vielä vuosien 1953 ja 1954 aikana. Touko-kesäkuussa 1954 Kazakstanissa Kengirin leirillä, jolla pidettiin lähinnä ukrainalaisia ja jonkin verran baltteja, oli vankikapina, joka kesti peräti kuusi viikkoa. Sielläkin sotilaiden hyökkäys lopetti vapauden kauden verisesti.⁵⁰

Leirin 10/29 haavoittuneet näyttivät uusille tulokkaille ylpeinä arpiaan. Joulukuussa 1954 Oja vapautui Vorkutasta, mutta Viroon ei ollut lupa matkustaa. Porietiksen vuoro oli seuraavan vuoden syksyllä.

Vuonna 1955 puhkesi Vorkutassa uusi yleislakko, joka lisäsi painetta uudistuksiin, sai nopeasti aikaan parannuksia ja merkitsi lopun alkua massamuotoiselle GuLag-järjestelmälle. Vartijat poistettiin Vorkutlagin leireistä, ja vangit saivat hankkia asuntoja leirien ulkopuolelta. Pian alkoivat laajat vankien vapauttamiset. Vorkutan leirit suljettiin 1962.⁵¹

Kaivoksen 29 paikkaa ei ole merkitty. Siitä on jäljellä vain tiilikasoja, lahonneita puupalkkeja ja rautatien jäänteitä. Baltit ja Venäjän Memorial ovat kaunistaneet Jur-Shorin hautausmaata, jossa kesän 1953 uh-

46. Daukšts (2003). Konstanzin yliopiston professori Wolfgang Schuller laskee Vorkutan lakon ”20. vuosisadan suuriin post-stalinilaisiin vapausliikehdintöihin”. ”Berliini 9/2007.”

47. PLAN rabotu komissii MVD SSSR po Retšomu lagerju 3.8.1953. Porietiksen kokoelma, kopio kirjoittajalla.

48. Ojan haastattelu; Vilerts (2004) 133; Šilde (1956) 243.

49. Šilde 53.

50. ’Horror Films’, Economist.com 27.9.2007. Myös Potman leirillä oli ammuttu lakkolaisia 1.8.1953, muun muassa useita baltteja. Šilde (1956) 242.

51. Vorkutas sacelšanas atcerei, *Laiks* heinä-elokuu 2003; Applebaum (2003) 454. Šilde (1956) 245.

rit lepäävät, ja liettualaiset ja virolaiset ovat pystyttäneet sinne muistomerkkejään.⁵²

Totuutta Eino Prykän kuolemasta ei koskaan kerrottu omaisille. Vaimo sai tiedon, että Eino oli menehtynyt vankeutensa alkuvaiheissa ”työtaturmassa pohjoisessa kaivoksessa”. Kiersi myös huhuja, että turvallisuuspalvelu olisi päättänyt käyttää kuutta kieltä puhuvaa komeaa ja esiintymiskykyistä miestä johonkin salaiseen tehtävään.⁵³

Eero Konkan muistelmien⁵⁴ mukaan Jenny Kemova sai 1950-luvun lopulla viestin Vorkutassa olleelta virolaiselta. Mies kertoi, että Eino Prykä ja hän olivat nukkuneet öisin vierekkäin laverilla kaivoksessa, missä he työskentelivät. Prykä oli pian kadonnut, ja vartija oli ilmoittanut onnettomuuden sattuneen ja Prykän kuolleen leikkauspöydälle.

Sevander sai 1999 Venäjän turvallisuuspoliisin FSB:n arkistosta tiedon, että Prykää ei rehabilitoida eli hänen mainettaan ei palauteta ja tuomio maanpetoksesta jää voimaan. Lahti-Argutina kertoo, että Petroskoin KGB/FSB kieltäytyi antamasta tietoja Prykästä muille kuin omaisille, ja omaisia ei enää ollut Kemovan kuoltua.⁵⁵

52. 'Vorkutlagâ, aiz trejdeviðâm jûrâm...' 12.8.1989 ja 'Politiski represçto piemîðas dienas Vorkutâ' 22.12.1990 (lehtileikkeitä, joihin ei ole merkitty lähteitä).

53. Sevander (1993) 154; Matti Lehtiön sähköposti 19.10.2003.

54. Eero Konkka 'Läpi sumuharson', *Punalippu* 8/1989, sekä saman lehden Kirjekesselistä-palsta.

55. Lahti-Argutinan haastattelu 2008. Hänen mukaansa Prykän elämä ja kohtalo on askarruttanut petroskoilaisia vuosikymmenet.

MAGNUS ILMJÄRV – EINAR VÄRA

Suomalaisten Viron historia

Magnus Ilmjärv ja Einar Vära arvioivat Seppo Zetterbergin laajan yleisteoksen Viron historiasta sekä esittävät omia näkemyksiään synnyinmaansa historian kehityksestä.

■ Jyväskylän yliopiston yleisen historian professori Seppo Zetterbergin Viron historiaa käsittelevän laajan teoksen julkaiseminen on ollut kieltämättä kiitettävä ja huomionarvoinen teko. Suomalaiselle lukijalle on tarjottu perinpohjainen katsaus Viron historiaan. Teoksen suurimpana ansiona voidaankin pitää sen ilmestymistä juuri Suomessa. Positiivisena piirteenä voi pitää selkeää kerrontaa, jota tukee sujuva ja helpotajuinen kielenkäyttö. Mutta kuten useissa muissakin yhden kirjoittajan yleiskatsausteoksissa tässäkin teoksessa on luonnollisesti puutteita. Väistämättä teksti heijastelee kirjoittajansa mielipiteitä, ennakkokäsityksiä, totuuksia ja tulkintoja, jotka eivät voi olla ainoita oikeita.¹

Teoksen kirjoittamisen lähtökohtia Zetterberg perustelee alkusanoissaan (s. 15–16). Hän kritisoi historiakatsauksia siitä, että ne pääosin keskittyvät lähi- ja poliittiseen historiaan, ja hän voi tässä olla hyvinkin oikeassa. Omasta teoksestaan kirjoittaja väittää, että siinä on vahvasti edustettuina myös muita aikakausia ja aihealueita – talous, yhteiskunnalliset suhteet sekä kulttuu-

ri. Tästä lähestymisestä varmaan seuraakin teoksessa tarjottu Viron historian jaksottaminen, joka eroaa Virossa käytössä olevasta jaottelusta. Tällainen lähestymistapa olisi kaikin puolin oikeutettu, mutta itse Zetterbergkään ei ole pystynyt välttämään poliittisen historian roolin ylikorostumista, erityisesti varhaisempien ajanjaksojen osalta.

Poliittisesta historiasta

Kirjoittajan tietyt ennakkokäsitykset Viron historiasta heijastuvat selkeästi ”Viron historian” keskiaikaan ja varhaisempaan uudempaan aikaan keskittyvissä jaksoissa. Yksi ennakkokäsityksistä liittyy Viron ja Suomen historiallisten vaiheiden erilaisuuteen ja samanlaisuuteen. Kirjoittaja toteaa lukijalle, että tietämättömyydestä johtuen suomalaisen lukija pitää usein Viron historian kehitystä Suomen kaltaisena. Tämä käsitys perustuu hänen mielestään kuitenkin väärinymmärrykseen, ja kahden maan historioiden välillä on pikemminkin eroavaisuuksia. Tärkeimpänä erona kirjoittaja pitää yhteiskunnan perustana toimineen suomalaisen talonpojan itsenäisyyden säilymistä ja oman säädyn muodostamista, kun taas Virossa talonpojat olivat 1800-luvulle asti orjuudessa. Zetterbergin mielestä virolaisten geneeissä ovat nykypäivään asti säilyneet saksalaisten isäntien piiskanjaljet. Viimeinen väite on tosin kuvaileva ja runollinenkin, mutta silti hyvin kiistanalainen. Geneeistä ja geneettisestä historiallisesta muistista puhuminen on riskialtista ja siihen tulisi suh-

1. Seppo Zetterberg (2007) *Viron historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 810 s.

tautua varoen, jotta ei syntyisi ylimielisyyden vaikutelmaa.

Poliittisen historian ylikorostamisesta johtuen kirjan alkuosassa on käsitelty pääosin vieraita valloittajia ja heidän vallankäyttöään. Kirjaa lukiessa syntyikin tunne, että virolaiset olisivat uuden ajan alkuun asti olleet pikemminkin historian objekteja kuin subjekteja. Virolaisten elämälle ja toimille kirjoittaja varaa kirjan alkuosassa varsin vähän tilaa. Esimerkiksi muinaisen vapaustaistelun käsittelyssä (s. 56–74) saksalaisten toimille ennen Viron maaperälle tunkeutumista on annettu 7 sivua ja itse Virossa käydylle taistelulle 12 sivua, tekstin pääosan seurattessa valloittajien sotilaallisia toimia.

Valtio-oikeudellisen tilanteen kehittymistä Viron alueella miehityksen jälkeen (s. 75–77) kirjoittaja on käsitellyt yhtä yksinkertaistetusti ja yksipuolisesti kuin valloittajien toimintaa. Valitettavasti Zetterberg ei ole käyttänyt Jüri Uluots'in kirjoitusta "Eestlaste lepingud võrastega 13. sajandil",² josta näkyy, että oikeusjärjestyksen syntyminen oli monimutkaisempi kuin miltä se aluksi näyttää ja että myös virolaisilla oli siinä oma osansa. Liian yksinkertaistettu on myös kirjoittajan väite "Väestön kansallisuus ja sosiaalinen asema kulkivat siis käsi kädessä. Olla virolainen merkitsi olla talonpoika." (ks. s. 75) Kaiken muun lisäksi väite on ristiriidassa s. 106 ja 132 esitettyjen lukujen kanssa, joiden mukaan keskiajan lopussa virolaisten osuus kaupunkiväestöstä oli 40–50 %. Luonnollisesti suurin osa virolaista oli talonpoikia, mutta rajanveto virolaisten talonpoikien ja vierasmaalaisten sekä herraskansan välillä ei ole täysin korrekti. Varsinkin kun otetaan huomioon että Viroon siirtyneistä ruotsalaisista enemmistö oli talonpoikaista (ks. s. 133). Ei ole syytä myöskään unohtaa, että Pohjois- ja Länsi-Virossa pääsi ainakin osa virolaisten yläluokkaa vasalleiksi.

Viron keskiajalle omistettua osaa lukies- sa syntyy tunne, että talonpoikien historia ei ole erityisemmin kirjoittajaa kiinnostanut. Keskiajan aateliston, papiston ja kaupunkien yläluokan elämän kuvaamiselle kirjoittaja omistaa huomattavasti enemmän tilaa

kuin talonpoikien elämälle. Välillä tuntuu siltä, että kirjoittajan päämääränä on lisätä teoksen ulkoista houkuttelevuutta historia- käsityksen tasapainoisuuden kustannuksella ja että teos olisi muuttumassa tieteellisestä Viron historian yleiskatsauksesta turisteille tarkoitetuksi kuvakirjaksi (ks. s. 99–109 tai 141–150); runsaasti kuvitetuilla sivuilla esitellään kaupunkikiirroksille tyypillisiä tarinoita arkkitehtuurista, kauppiaiden ja käsityöläisten killoista sekä kaupunkilaisten arjesta ja juhlista jne. Viron talonpoikien elämän käsittelyssä on jääty pääosin orjien raskaan osan kuvailuun, ja juhlista on tilaa vain juhannukselle (s. 130–132). Kuvitus virolaisia käsittelevässä osassa (s. 120–132) koostuu yhdestä kylätyyppisestä kuvailevasta kaaviosta ja Tallinnan Raatihuoneen pylvään kyljessä kiinni olevan kaularaudan valokuvasta. Virolaisten väheksymistä paikallisen historian subjekteina on huomattavissa myös sellaisten poliittisten tapahtumien kuvauksissa, joihin virolaisetkin osallistuivat. Esimerkiksi Viron historiassa monin tavoin käänteentekevästi vaikuttaneelle Jüriöö'n kansannousulle on yli 800-sivuisessa teoksessa annettu vain puolitoista sivua.

Seuraava luku "Suurten naapureiden temmellyskenttänä (1558–1629)" sivuilla 155–175 on kokonaisuudessaan omistettu poliittiselle historialle, ennen kaikkea sodille ja vallanjakokysymyksille. Virolaisten toimille on varattu vain yksi jakso, jossa puhutaan syksyllä 1560 Harju- ja Läänemaalla tapahtuneesta talonpoikien kansannoususta (s. 162). Tästä jää jälleen vaikutelma, että virolainen on tämän historiallisen ajanjakson kannalta epäoleellinen komponentti. Tätä ei muuta edes se seikka, että virolaisten tappioista em. sodissa puhutaan paljon enemmän seuraavan, Ruotsin ajasta kertovan luvun alussa. Lisäksi alkuperäisen väestön aliarvostus heijastuu kiinnostavalla tavalla myös teoksen kansikuvassa, jonka viidestä kuvasta vain kaksi on suoraan omistettu virolaisille.

Kätkeytyykö tähän jokin niistä syistä, joiden takia Zetterberg näkee Viron ja Suomen historiassa enemmän eroavaisuuksia kuin samankaltaisuuksia? Kahden maan historia

voi tuntua tosiaankin täysin erilaiselta, kun Viron historiassa tarkastellaan pääosin vieraiden voimien (poliittista) historiaa ja käsitellään virolaisia talonpoikia historiallisen katsauksen vähäpätöisinä objekteina. Tahdotisin uskoa, että tällainen lähestymistapa Viron varhaisempaan historiaan ei ole ollut kirjoittajan tietoinen valinta. Rehellisyyden nimissä on myönnettävä, että 'hyvälle Ruotsin ajalle' omistetusta luvusta eteenpäin virolaiset saavat alkuosaan verrattuna huomattavasti enemmän kirjoittajan huomiota osakseen, ja teos muuttuu yhä vahvemmin todelliseksi Viron – eikä vain Viron alueen – historiaksi.

Viron varhaisemman historian osalta on tuotava esiin vielä yksi heikkous, nimittäin Viron ja Suomen suhteiden riittämätön – ellei jopa minimaalinen ja epäsystemaattinen tarkastelu. Muinaishistorian osalta kirjoittaja mainitsee yhteyksien vilkastumisen roomalaisella rautakaudella. Jüriöö'n kansannousun yhteydessä mainitaan kapinallisten talonpoikien avunpyyntöjä Turkuun ja Viipuriin vieneet lähetystöt (apua saapui, mutta myöhässä). Lisäksi sivulla 87 on ohimennen mainittu kuinka Padisen luostarin munkit hankkivat maata Suomen rannikolta. Liivinmaan sodan yhteydessä kuvaillaan monipuolisesti Suomen Juhana-herttuaa ja hänen toimintaansa. Löytyy myös useita muita seikkoja, jotka ovat jääneet lyhyelle käsittelylle (esim. seprakauppa s. 229), ja eivät siten vaikuta yleiskuvaan parantavasti. Tämän teoksen välityksellä ensi kertaa Viron historiaan tutustuvalla lukijalle voi jäädä käsitys, että 1800-luvun loppupuolelle asti Viron ja Suomen väliset yhteydet olivat satunnaisia ja harvoja.

On erittäin pahoiteltavaa, että Viron ja Suomen taloussuhteiden käsittely puuttuu niistä kohdista, jotka on omistettu ajanjaksolle 1700-luvun loppupuolelta 1800-luvun keskiväliin, etenkin kun suurimman osan tästä ajanjaksosta Viro ja Suomi kuuluivat samaan valtakuntaan (Ruotsi ja Venäjä). Vuosien 1808–09 Suomen sodan tuloksena Suomi liitettiin itsenäisenä suuriruhtinaskuntana Venäjään, johon Viro oli kuulunut jo 1700-luvun alkuvuosista asti. Viron ja Suomen suhteet 1800-luvun alkupuoliskolla

olivat merkityksellisiä molemmille osapuolille. Vahvistusta tälle ei tarvitse etsiä kaukaa, siihen riittää Kansalliskirjaston suuremosen sähköisen lehtikokoelman lukeminen tuolta ajalta. Tallinnasta tuli Pietarin ja Riian jälkeen keisarikunnan kolmanneksi suurin satama, jonka kautta kauppa kulki Suomen suurruhtinaskunnan ja Venäjän välillä. Perinpohjaisen väitöskirjatutkimuksen Suomen ja Venäjän välisestä kaupasta 1809–65 teki jo vuonna 1963 Kauko Joustela.³ Hän kiinnittää huomiota suurruhtinaskunnan ja Viron kaupunkien väliseen kauppaan todeten useita kertoja sen tosiseikan, että suuri osa Suomen viennistä Venäjälle suuntautui Viron kaupunkeihin. Viron ja Suomen kauppasuhteiden eri puoliin voi tutustua myös Pentti Virrankosken, Päiviö Tommilan, Yrjö Kaukiaisen⁴ ja monien muiden tutkimusten avulla. Valitettavasti näiden tutkijoiden töitä ei löydy teoksen lähdeluettelosta.

Kirjoittajaa eivät näytä myöskään kiinnostaneen Viron ja Suomen väliset kulttuuri-siteet 1800-luvun alkupuolella. Tätä on erityisesti pahoiteltava, sillä niiden käsittely auttaisi suomalaista lukijaa ymmärtämään paremmin Viron ja Suomen suhteiden luonnetta määritellettä prosesseja 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä ja 1900-luvulla. Lisäksi tarkastelu tarjoaisi useita suomalaisia lukijaa kiinnostavia seikkoja Viron ja Suomen historiasta.

Esimerkiksi tiedetään, että 1806–66 Tallinnassa asui ja harjoitti liiketoimintaa Tammissaaresta kotoisin ollut kauppias Gustav Fredrik (von) Böning(h). Vuonna 1835 hänet nimitettiin Suomen ensimmäiseksi kaupalliseksi edustajaksi Tallinnaan, ja hän esitti tärkeää roolia virolais-suomalaisten

2. J. Uluots. Eestlaste lepingud võõrastega XIII sajandil. *Õigus*, 2, 3, 1935, 75–94; 49–72.

3. K. Joustela (1963) *Suomen Venäjän-kauppa autonomian ajan alkupuoliskolla vv. 1809–1865*, Helsinki.

4. Pentti Virrankoski (1963) *Myyntiä varten barjoitettu kotiteollisuus Suomessa autonomian ajan alkupuolella. 1809 – noin 1865*, Helsinki; Päiviö Tommila (1964) "Turun ja Porin läänin talonpoikaispurjehtijoiden Venäjänmatkat 1840–1850-luvuilla", *Turun Historiallinen Arkisto XVI*; Yrjö Kaukiainen (1970) *Suomen talonpoikaispurjehdus 1800-luvun alkupuoliskolla (1810–1853)*, Helsinki.

kauppa- ja kulttuurisuhteiden kehityksessä.⁵ Suomen edustajana Böningh auttoi Tallinnassa vierailevia suomalaisia kauppamiehiä ja kulttuurihenkilöitä jne. Heidän joukossaan olivat Suomen kansallisen heräämisen keskushahmot Elias Lönnrot ja Johan Vilhelm Snellman. Todellisenä mesenaattina Böningh teki arvokkaita lahjoituksia Suomen kouluille ja kirkkoille sekä hädänalaisille unohtamatta Vironkaan kirkkoja. Hänen aloitteestaan rakennettiin Naissaaren ensimmäinen kirkko.⁶ G. F. von Böningh'in poika Reinhold Brix sävelsi yhden ensimmäisistä tunnetuista melodioista Runebergin runoon "Vårt land" (Maamme).⁷ Viron ja Suomen kauppa- ja kulttuurisuhteiden kunnollinen käsittely 1800-luvun ensimmäisen puoliskon osalta olisi varmasti lisännyt Zetterbergin teoksen arvoa ja osoittanut, että näiden kahden maan väliset suhteet ovat kautta aikojen olleet vilkkaammat kuin ensi silmäyksellä voi näyttää.

1800-luvun kuvauksen heikkoutena voi pitää sitä, että vuosisadan keskivaiheen yhtä tärkeintä tapahtumaa sekä Viron että Suomen kannalta – Krimin sotaa – ei ole otettu ollenkaan käsittelyyn. Kirjoittaja tyytyy useamman kerran mainitsemaan Krimin sodan vain ohimennen (esim. s. 359 tai 388). Kuitenkin on hyvin tiedossa, että 1854–55 brittiläis-ranskalaisen laivaston saarto Venäjän länsirannikolla pakotti muun muassa Viron ja Suomen kauppiaita ja talonpoikia ottamaan riskin ja tekemään hengenvaarallisia kauppamatkoja tuodessaan merten takaa haluttuja kauppatavaroita. Sotavuosien voitot mahdollistivat Pohjois-Viron kauppiaille modernimpien ja nopeampien alusten hankkimisen sodan jälkeen. Salakuljetuksesta saatuja kokemuksia käytettiin hyväksi sodan jälkeisinä vuosikymmeninä, kun Suomeen ja muuallekin vietiin kiellettyjä tuotteita (mm. alkoholia). Krimin sodan jälkeen nopeasti kehittyneen Suomen kauppalaivaston ylivoima Itämerellä oli ilmeinen jopa tuon ajan latvialaisen kansallisen heräämisen johtohahmon Krisjanis Valdemarsin mielestä.⁸

Edellä kuvatun lisäksi Suomea ja Viroa yhdisti Krimin sodan aikana Suomen kenraalikuvernööriksi 1855 nimitetty kreivi

Friedrich Wilhelm Rembert Berg, joka aikaisemmin Viroon sijoitetun sotaväen johtajana käski polttaa Tallinnan merenpuoleiset laita-alueet puolustuksen vahvistamiseksi. Hänen nimeään ei teoksesta löydy, vaikka toinen Virosta saapunut kenraalikuvernööri, Michael Barclay de Tolly kirjassa mainitaankin.

Viron itsenäistymisen ja ensimmäisen tasavallan aika

Viron itsenäistymistä Zetterberg käsittelee luvussa "Itsenäisen valtion synty (1919–1920)". Luku alkaa yleisesti tunnetulla kansainvälisen tilanteen kuvauksella. Kirjoittaja toteaa oikeutetusti, että maailmansota muutti baltiansaksalaiset keskusvallan silmissä ei-toivotuiksi henkilöiksi ja että ennen syksyä 1917 virolaiset poliitikot eivät puhuneet itsenäisyydestä vaan autonomiasta keisarikunnan osana.

Kirjoittaessaan suomalaisten vapaaehtoisten osuudesta vapaussodassa Zetterberg huomioi sen, että vapaaehtoisten saapuminen osui sopivaan ajankohtaan ja nosti virolaisten taisteluhenkä. Zetterberg ei kuitenkaan mainitse sanallakaan suomalaisten vapaaehtoisten rikollista toimintaa, vaikka siitä on molemmissa maissa kirjoitettu. Luku ei myöskään mainitse Irboskan verilöylyä; 102 pidätettyä vasemmistolais- ja työläisaktivistia lähetettiin vihollistulen alla yli rintamalinjan 2.9.1919. Heistä 25 tapettiin seuraavana päivänä sisäministeri Aleksander Hellatin käskystä.

Itsenäistyneen valtion kehitystä kirjoittaja käsittelee luvussa "Tasavallan rakentaminen 1920–1939". Luvusta ei löydy sanaakaan Virossa käydystä keskustelusta liittyen Pätsin ja Neuvostoliiton lähetystön suhteisiin vuosina 1925–34. Onko kirjoittaja todellakin sitä mieltä, että kysymys ei ansaitse mitään huomiota siksi, että venäläiset arkistolähteet ovat täysin epäluotettavia? Neuvostoliiton politiikan käsittelyssä kirjoittaja ei pohdi lainkaan, miksi Neuvostoliitto lähti joulukuussa mukaan Puolan Baltian suojelusjulistukseen ja miksi Neuvostoliitto ehdotti Saksalle 1934 Baltian protokollan sopimista, eli syitä siihen miksi diplomaattisiin toimiin ryhdyttiin.

Pätsin ja Laidonerin vallankaappausta 12.3.1934 Zetterberg nimittää operaatioksi (s. 553), seuraavalla sivulla kirjoittaja käyttää jo termiä ”kaappaus”. Zetterberg ei nimeä vallankaappausta seurannutta aikaa diktatuuriksi. Kirjoittaja väittää, että Baltian maiden osalta diktatuurista voi puhua vain Latvian ja Liettuan osalta. Kuitenkin vähän myöhemmin Zetterberg puhuu Latvian yhteydessä autoritaarisesta hallinnosta myös Virossa (s. 562). Vielä muutama sivu eteenpäin (s. 597) niin huomaamme, että Virossa oli vallalla autoritarismi. Mistä johtuu tämä epäjohtomukaisuus?

Sekä Ulmanis että Päts käyttivät menetelmiä joita hyödynsi suurin osa diktatureista. Kuten poliitikko Pätsin Virossa myös poliitikko Ulmaniksen tähti Latviassa oli jo hiipumassa. Niin Virossa kuin myös Latviassa nousi valtaan hallinto, joka demagogisesti kuulutti maailmalle ja omalle kansalleen, että autoritarismin valtaantuloa oli vaatinut tarve suojella demokratiaa ja että kansa oli sen avulla pelastettu paljon pahemmalta. Pätsistä ja Ulmaniksesta tuli pääministerejä perustuslaillisen järjestyksen mukaan ja laillisesti, mutta he varmistivat oman asemansa säilymisen aseiden avulla. Latviassa kiellettiin välittömästi puolueet ja yhteiskunnalliset järjestöt. Virossa puolueet alistettiin vuoden kuluessa ja tämä vietiin loppuun maaliskuussa 1935. Kun Latviassa yksinkertaisesti hajotettiin parlamentti ja poistettiin jäsenten immuniteetti, Virossa asia muotoiltiin toisin. Sanottiin, että hallitus on parlamentaarisen ja kansallisen valtiojärjestelmän hallitsija ja se kutsutaan koolle, kun riigivanem näkee sen tarpeelliseksi. Parlamentti vaiennettiin, mutta sen jäsenet saivat edelleen palkkaa. Viroa hallittiin vuosia ilman parlamenttia, mutta myöhemmin järjestettiin kaksikamarisen varjoparlamentin vaalit. Latviassa luovuttiin kokonaan parlamentista. Toisin kuin Virossa, Ulmaniksen mielestä ei ollut tarpeen luoda yhtä puoluetta eikä hän ryhtynyt muuttamaan voimassa olevaa perustuslakia. Teoriassa voimaan jäi vuoden 1922 demokraattinen perustuslaki. Virossa ja Latviassa otettiin käyttöön Italian fasistien mallin mukainen korporatiivinen kutsumalli. Niin Ul-

manis kuin Päts ryhtyivät käyttämään valtaa johtaja-periaatteen mukaisesti. Molemmille oli tyypillistä nationalismin liioiteltu propagoiminen.

Verrattaessa Baltian diktatureja Saksaan, Italiaan tai Neuvostoliittoon voidaan sanoa, että ne olivat olemukseltaan todellakin lempeitä. Mutta myös Virossa ja Latviassa vainottiin poliittisia vihollisia. Zetterberg ainoastaan viittaa siihen, että Vapausoturien liiton jäseniä irtisanottiin valtion viroista. Historioitsija Rein Marandin mukaan Virossa pidätettiin maaliskuun 1934 vallankaappauksen yhteydessä 886 henkeä, joista puolet vapautettiin ja 425 jäi vankeuteen.⁹ Poliittisia vihollisia varten suunniteltiin keskitysleirin perustamista. Marraskuussa 1934 useat Suomen lehdet kertoivat että Naissaa-
relle rakennetaan jo keskitysleiriä. On mahdollista että pelko Suomen ja muun demokraattisen maailman paheksunnasta oli yksi syy suunnitelmista luopumiseen. Vainottujen määrä Virossa on todellisuudessa suurempi kun huomioon otetaan myös poliittisista mielipiteistä johtuneet erottamiset.

Zetterberg väittää myös, että toisinajattelijoiden fyysinen rankaiseminen ja tuhoaminen oli Virolle vierasta (s. 562). Entäpä jo aiemmin mainittu Irboskan verilöyly? Tapaus tosin sattui sotaoloissa. Mutta 1930-luvulla Virossa oli poliittisia vankeja ja toisinajattelijoina, joita hallittiin erilaisilla asuinrajoituksilla ja -kielloilla. Heiltä kiellettiin esimerkiksi asuminen puolustustilassa olevilla alueilla, mikä käytännössä kielsi asumisen suuremmissa kaupungeissa. Käytännössä kolmen Baltian maan sisäpolitiikassa ei ollut suuriakaan eroavaisuuksia, ja

5. Ks O. F. Hultman, & Osmo Durchman (1923) ”Bidrag till kännedom av å Finlands riddarhus icke upptagna adliga ätter av utländskt ursprung. VII. Böning. (von Böningh)”. *Genealogiska Samfundet i Finland Årsskrift* 7, 1923, 46–66.

6. *Helsingfors Tidningar*, 8. 10. 1856

7. *Helsingfors Tidningar*, 22.10.1856.

8. Вальдемар Х. Статистико-критический обзор вопросов, касающихся торгового флота России. М. 1868, стр. 36–38.

9. Marandi, Rein (1997) *Must valge lipu all. Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937 II. Illegaalne vabadussõjalus (1934–1937)*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia 18, Stockholm, 14; vt ka Andres Kasekamp (1999) *The Radical Right in Interwar Estonia*, London, 100.

siksi rajojen vetäminen jää keinotekoiseksi.

Ei ole myöskään syytä yhtyä kirjoittajan arvioon Laidonerin vuonna 1938 antamasta lausunnosta, jossa todetaan että 700 orjuuden vuotta ei ole koskaan ollutkaan, koska virolaiset olivat hallitsevassa asemassa myös vierasmaalaisesta yläluokasta koostuvassa järjestelmässä. Zetterberg väittää, että lausunto perustui halulle kasvattaa maalle pitkät juuret ja nostaa näin Viron asemaa itsenäisten valtioiden perheessä (s. 562). Pikemminkin syynä oli toive lieventää kansan epäluuloisuutta Saksaa ja saksalaisia kohtaan, joita hallitus ja sotilaallinen johto olivat ryhtyneet pitämään Viron turvallisuuden takajina.

Vuosien 1923–24 osalta kirjoittaja puhuu talouskriisistä, jonka osalta olisi voinut olla tarkempi. Tuottavuus ei mainittuna aikana laskenut, kysymys oli pikemminkin taloudellista kriisistä joka näyttäytyi vientikaupan alijäämäisyytenä ja 'omille miehille' Viron pankista annettuina turhina lainoina.

Fosforiitin kaivostoiminnan osalta Zetterberg väittää, että Viron hallitus painosti fosforiitin tuottamiseen (s. 566). Ottaen huomioon suunnitellun fosforiittitehtaan tuotantokapasiteetin Viron kotimaan markkinoiden superfosfaatin tarve oli 1930-luvun lopussa kymmenen kertaa pienempi. Viron fosforiittia tarvittiin suurempia määriä ennen muuta Saksan sotilaallisessa kemianteollisuudessa. Zetterbergin teoksessa ei mainita sanallakaan, että Saksa tunsu kiinnostusta fosforiittia kohtaan ja että I. G. Farben oli hankkinut rahoituksen Viron fosforiittiteollisuudelle Dresdner Bank'ista ja Deutscher Länderbank'ista.

Neuvostoliiton pakottamana tehdyt vuoden 1939 tukikohtasopimukset, itsenäisyyden menetys 1940 ja Neuvostoliiton ja Saksan miehitys käsitellään luvussa "Itsenäisyyden menetys (1939–1944)".

Molotov-Ribbentrop sopimuksen salaisen lisäpöytäkirjan kohdalla kirjoittaja väittää, että Virossa asiasta saatiin tuskin tietää niin nopeasti kuin muistelmissa väitetään (s. 608). Lähteet osoittavat, että Saksan osalta oli olemassa myös epävirallinen informaatiokanava, joka ei salannut lisäpöytäkir-

jan olemassaoloa. Jo 25.8. Viron ulkoministeriö antoi Moskovan, Riian ja Helsingin lähetystöille käskyn hävittää dokumentit, jotka voivat saattaa Viron valtion epäsuotuisaan valoon. Kirjoittaja ei ole kiinnittänyt huomiota Kansainliiton viimeisen Danzigin ylikomissaarin, sveitsiläisen Carl Burckhardtin toimintaan. 11. elokuuta 1939 Hitler kutsui Burckhardtin luokseen ja pyysi tätä selittämään länsivalloille "omasta hyvästä tahdostaan" Puolan ja Saksan välisten vastakohtaisuuksien olemusta. Hitler paljasti keskustelussa tulevat aikomuksensa "... kaikki mitä teen on suunnattu Neuvostoliittoa vastaan. Jos länsi on liian tyhmä tai sokea sitä näkemään, olen pakotettu tekemään sopimuksia venäläisten kanssa, lyömään länttä ja lännen tappion jälkeen käymään kaikin voimin Venäjää vastaan..."¹⁰ 9. syyskuuta Burckhardt tapasi Kaunasissa Latvian lähettiläs Ludvigs Sejan, eikä Burckhardt millään tavoin peitellyt sitä, että Hitler oli vielä ennen hyökkäämättömyyssopimuksen solmimista Neuvostoliiton ja Saksan välillä ilmoittanut hänelle mikä oli solmittavan sopimuksen hinta: Neuvostoliitto saa pääsyn Itämerelle (Baltian valtiot) sekä osan Puolasta. Kaunasista Burckhardt matkusti Riikaan ja Tallinnaan.

Sivulla 612 Zetterberg kirjoittaa, että syyskuun 26. päivä Neuvostoliiton puolustusasiain kansankomissaari Kliment Vorosilov allekirjoitti käskyn voimakkaan iskun tekemisestä Viroa vastaan 29. syyskuuta. Kirjoittaja erehtyy, sillä käskyn 13. kohdassa sanotaan, että hyökkäyksestä annetaan erillinen direktiivi. Hyökkäyksen alkamispäivä jäi niin ollen avoimeksi.¹¹

Vuonna 1939 solmitun tukikohtasopimuksen osalta Zetterberg esittelee pääosin pakolaishistorioitsijoiden näkemyksiä: Virossa ei järjestetty mobilisaatiota, koska ei haluttu ärsyttää Neuvostoliittoa ja tukikohtasopimus oli tilanteessa optimaalinen ratkaisu. Eroa tulee lähinnä Zetterbergin kumotessa pakolaiskirjallisuudessa esitetyt väitteet, että Viro olisi hakenut apua ennen tukikohtasopimuksen solmimista Suomelta, Latvialta ja Saksalta (s. 614). Zetterberg ei myöskään pohdiskele vaihtoehtoja. Hän mainitsee lakonisesti, että vaihtoehtoja ei

ollut (s. 615). Mutta samalla hän toteaa, että sotatilanteessa Viro olisi pitänyt yllä kansan yhteishenkeä ja katsoo perusteettomiksi väitteet vapaaehtoisesta alistumisesta. Sivulta 616 löydämme kuitenkin yllättävän ja käsittämättömän väitteen: Viro ei ollut valmis sotaan. Voisi kysyä mikä Euroopan pieni valtio oli valmis toiseen maailmansotaan juuri ennen sodan syttymistä?

Täysin käsittämätön on Zetterbergin toteamus Neuvostoliiton ja Viron neuvotteluista ennen tukikohtasopimuksen solmimista; perustelematonta on myös kritiikki sitä toteamusta kohtaan, että Viron autoritäärisen järjestelmän takia julkisuutta ei ajoissa informoitu. Kirjoittaja väittää, että tämälapsia asioita ei mikään valtio, olkoon kuinka demokraattinen tahansa, levittele etukäteen julkisuuteen (s. 616). Tuomitseeko kirjoittaja Suomen hallituksen käyttäytymisen syksyllä 1939 ja hyväksyykö hän Viron hallituksen käytöksen, kun Moskovassa käydyt neuvottelut salattiin täysin sekä julkisuudelta että ulkomaisten diplomaateilta? Neuvostoliiton Suomelle esittämiä vaatimuksia käsiteltiin julkisesti jo lokakuun lopun Pohjoismaiden valtionpäämiesten tapaamisessa. Vaatimuksista tiedotettiin myös Helsinkiin akkreditoiduille diplomaateille. 27.10. ilmoitti ulkoministeri Erkko Kansallisteatterissa pidetyssä puheessa, että hallitus ei tee mitään päätöksiä ilman että eduskunta ja Suomen kansa olisivat saaneet niihin tutustua ja esittää oman mielipiteensä. On totta, että Suomen hallitus ei julkistanut Moskovan neuvottelujen pöytäkirjoja. Mutta se, mitä Neuvostoliitto Suomelta vaati pääsi pääpiirteissään lehdistöön ja myös Viron lehtiin.¹²

Sivulta 622 löydämme väitteen, että Viron hallitus päätti yksimielisesti ottaa vastaan Neuvostoliiton kesäkuussa Virolle esittämän ultimaatum. Mihin dokumenttiin tämä väite perustuu? Hallituksen istunnon pöytäkirjaa keskusteluista ei ole löytynyt yrityksistä huolimatta. On kylläkin olemassa Laidonerin omakätinen tunnustus NKVD:lle, jossa hän kertoo harvinaisesta yksimielisyydestä asian suhteen. Tässä on kuitenkin huomattava, että kyseessä on painostuksen alla annettu tunnustus. Yleisesti ottaen ken-

raalin omakätiset tunnustukset viittaavat pikemminkin siihen, että hän halusi saada NKVD:ltä paremmat olot vankeudessa.

Sivulta 624 saamme tietää, että kun opettaja ja historiantutkija Nigol Andresen sanoi Zdanoville salkkunsu olevan sellainen, jonka alaa hän kaikkein vähiten tuns, kenraali opasti häntä kannustavasti. Oliko Zhdanovilla vuonna 1940 todellakin kenraalin arvo? Venäläiset lähteet väittävät Zhdanovin saaneen kenraalilieverstin arvon vasta vuonna 1944.¹³

Sivulla 625 kirjoittaja väittää, että kesäkuussa 1940 Neuvostoliiton ultimaatumien jälkeen ministereiksi nousseista Johannes Vareksen, Nigol Andresenin ja Johannes Semperin valinnassa hallitukseen vaikuttivat heidät aiemmat kontaktinsa Kominterniin, Neuvostoliiton vastavakoiluun tai Tallinnan lähetystöön. Tässä olisi pitänyt olla tarkempi, sillä vaikka Andresenin siteet Kominterniin tunnettiin, ei Vareksen ja Semperin osalta ole onnistuttu löytämään aineistoa, joka sitoisi heidät Kominterniin ja neuvostovakoiluun. Vares ja Semper olivat kyllä kiinnostuneita neuvostoliiton elämästä, kirjallisuudesta ja kulttuurista ja olivat yhteyksissä VOKS:iin¹⁴ (yleisliittolainen yhdistys ulkomaisten kulttuuriyhteyksien kehittämiseksi).

Vuoden 1940 tapahtumien arvioimisessa Zetterberg tuo esille pakolaishistorioitsija Toivo Raunin arvion: "Kun kaksi totalitaarista suurvaltaa päätti jakaa ison osan Itä-Euroopasta keskenään, pieni kansakunta pystyi hyvin vähän tekemään kehityksen pysäyttämiseksi."

Zetterbergin esiin nostamien arvioiden mukaan Viron hallitus toimi oikein niin 1939 kuin myös 1940, kun vaihtoehtona olisi ollut kansan tuho. Muita vaihtoehtoja ei tuoda esille, esimerkiksi Martti Turtolan

10. Carl J Burckhardt (1960) *Meine Danziger Mission 1937-1939*, München, 348.

11. Кс. Российский государственный военный архив, Москва. 37977-1-232, 81.

12. Vt näiteks Rahvalehti 1.11. 1939.

13. К.А. Залесский. Империя Сталина. Биографический энциклопедический словарь. Москва, 2000, 165; vt. ka hrono.info/biograf/zhdanov.html

14. Всесоюзное общество культурной связи с заграницей.

näkemyksiä. Zetterberg ei vertaa Viron hallituksen toimintaa muiden aggression kohteiksi joutuneiden Euroopan pikkuvaltioiden hallitusten toimintaan. Kirjoittajalta voisi kysyä, minkä muun Europan itsenäisen valtion väestö tuhoutui tai kyyditettiin täydellisesti toisen maailmansodan pyörteisä ja mihin hänen väitteensä perustuu. Zetterbergin mielestä sisäpolitiikalla ei ollut osaa Baltian maiden tuhoutumisessa. Mutta juuri Baltian maiden autoritääriin sisäpolitiikka oli se tekijä, joka hajotti poliittiset voimat kahteen suureen ryhmittymään: enemmistö vasemmistosta suuntautui Neuvostoliittoon päin, enemmistö oikeistosta taas Saksaan. Ainoastaan katoavan pieni osa Baltian poliitikoista uskoi, että maan pelastajat voisivat olla anglosakseja. Tämän tuloksena oli mahdotonta jatkaa poliittista taistelua kotimaan ulkopuolella vuosina 1940–45.

Neuvostoliiton ja Saksan miehitykset

Neuvostoliiton ja Saksan miehityksiä käsittelevässä osassa Zetterberg on kova. Hän ei kiellä yhteiskunnan demoralisoitumista kahden miehityksen aikana. Hän toteaa, että hävityspataljoonat puna-armeijasta sekä metsäveljet ja Omakaitse tappoivat ihmisiä ilman oikeudenkäyntejä. Hän puhuu myös avoimesti virolaisten osallisuudella toimeenpannusta holokaustista ja tuo esille tosi-seikat, joiden valossa Saksan suunnitelmiin ei kuulunut Baltian maiden itsenäisyyden palauttaminen.

Viron neuvostotasavallan historia vuosina 1944–91 on otsikoitu ”Sirpin ja vasaran otteessa”. Neuvosto-Viron Zetterberg näkee hyvin tummasävyisesti. Vuosien 1944–55 osalta tällainen lähestymistapa onkin täysin osuva. Zetterbergin silmissä hyväksynnän ansaitsevat ainoastaan neuvostoajan virolainen kirjallisuus, taide ja teatteri.

Viron itsenäisyyden palauttaminen ja irtautuminen Neuvostoliitosta tuodaan esille otsikolla ”Uuden itsenäisyyden alku”. Kaksi viimeistä lukua ovat yleiskatsauksia, joiden osalta on vähän arvosteltavaa, koska aikakausi on vielä suurelta osin tutkimatta.

Johtopäätökset

Kuten tämän arvostelun alussa jo todettiin, kyseessä on Suomessa ilmestynyt Viron historiaa käsittelevä yleisteos. Tutkimus perustuu pääosin viime vuosien virolaiselle ja Baltian historiaa tutkineiden ulkomaalaisten työlle. Neitseellinen alue, eli uusi tieto, jää puuttumaan.

1990-luvun alusta lähtien Venäjällä on ilmestynyt runsaasti Viroa, Latviaa ja Liettuaa käsittelevää kirjallisuutta sekä useita dokumenttikokoelmia. Kirjallisten lähteiden luettelo näyttää, että Zetterberg ei ole käyttänyt lainkaan Venäjällä ilmestynyttä tutkimusta, dokumenttikokoelmista puhumattakaan. Baltian historian tutkiminen täysin ilman venäläisiä lähteitä ei ole mahdollista.

Zetterbergin teoksesta on ilmestynyt arvosteluja myös virolaisissa lehdissä. Tiedejulkaisuissa ilmestyneistä arvosteluista voisi mainita virolaisten historioitsijoiden Heino Arumäen, Mati Grafın ja Priit Raudkivin arvostelun ”Suomalaisten oma Viron historia” joka ilmestyi tammikuussa 2008 aikakauskirjassa *Tuna*.¹⁵ Mainittu arvostelu on Zetterbergiä kehuva ja korkeasti arvostava, kuten kirjoittajat lopussa toteavat. Ehkä olisi oikeampi nimittää Tunassa ilmestynyttä arvostelua kehuiksi eikä todelliseksi arvosteluksi?

On huomattava, että kun Zetterberg näkee Viron ja Suomen historian välillä enemmän suuria eroja kuin yhtäläisyyksiä, tämä pitää varhaisempien ajanjaksojen osalta paikkansa etenkin vieraiden valloittajien historian suhteen. Jos kirjoittaja olisi kiinnittänyt enemmän huomiota virolaisiin ja vähemmän vieraiden valloittajien poliittiseen historiaan, hänen tarjoamansa historian kuva olisi tasapainoisempi. Viron ja Suomen talonpoikaiston oikeudellisen aseman erilaisuus menneisyydessä ei pysty poistamaan näiden kansojen historian samankaltaisuuksia. Ensiksikin molempien kehitystä on muokannut läntinen kristillisuus – sekä katolisuus että myöhemmin luterilaisuus. Toiseksi Viro ja Suomi ovat ol-

15. Soomlaste oma Eesti ajalugu, *Tuna – ajalookultuuri ajalugu*, 1, 2008.

leet pitkiä aikoja samojen valtakuntien osina – ensin Ruotsin ja myöhemmin Venäjän – ja niiden taloudellisessa, kulttuurillisessa jne. kehityksessä on ollut hyvin samankaltaisia piirteitä, vaikka nämä vaiheet saattoivat tapahtua eri aikoina (reformatio, kapitalistisen talouden kehitys, kansallinen herääminen). Yhteydet kahden kansan välillä olivat vilkkaat. Näitä itsestäänselvyksiä ei olisi ollut tarpeen nostaa tässä esille, jos arvosteltava teos olisi paneutunut niihin perusteellisemmin. Näin ei valitettavasti ole, ja syy tähän piilee ilmeisimmin kirjoittajan kiinnostuksen suuntautumisessa 1900-luvun poliittiseen historiaan.

1900-luvun käsittelyssä professori on selvästi vältellyt kiistanalaisia ja kärkeviä kysymyksiä. Loppujen lopuksi on todettava, että virheitä ja puutteita löytyy kaikista historiateoksista. Kukaan ei kykene kirjoittamaan virheettömästi poliittisesta historiasta, käyttämään kaikkia olemassa olevia lähteitä ja tekemään kaikkien hyväksyttävissä olevia arvioita asioista. Historian tutkimus ei ole teoreeman todistamista, jossa vastaus on aina olemassa ja ajatusten kulku pitää

vain todistaa. Historian tutkimukseen vaikuttaa kirjoittajan maailmannäkemys ja hänen oma kokemuksensa menneisyydestä. Seppo Zetterberg edustaa vankasti 1900-luvun historian käsittelyssään tiettyä virallista tai ammattimaista näkemystä, mistä seuraa käsittelytavasta riemastuneiden virolaisten ilo 'leipähistoriasta'.

Lopuksi vielä eräs huomio, joka ei ole suunnattu kirjoittajalle vaan kustantajalle ja liittyy kirjan yleiseen käsiteltävyyteen. Yli 800-sivuinen teos on painettu yhtenä niteenä liitupaperille. Sen tuloksena teos muuttuu kirjaimellisesti raskaaksi luettavaksi myös painonsa puolesta. Suuren ja painavan kirjan käsitteleminen on raskasta sekä kotona että kirjastossa. Mahdollisten lisäpainosten osalta kannattaisi harkita kirjan jakamista kahteen osaan tai vaihtaa paperi kevyemmäksi. Paperin vaihdoksesta voi kuvien laatu ehkä kärsiä, mutta koska kyseessä ei ole kuvateos on tekstiin keskittymisen mukavuus lukijalle tärkeämpää.

(Kääntänyt Tiina Metso)

Yleisesitys keskiajan oikeushistoriasta

Heikki Pihlajamäki, Virpi Mäkinen ja Jussi Varkemaa: Keskiajan oikeushistoria. Tietolipas 218, SKS, Helsinki 2007. 348 s.

■ Suomen kielellä ei tähän mennessä ole ollut saatavilla keskiajan oikeutta käsittelevää yleistöstä. Viime vuonna ilmestynyt *Keskiajan oikeushistoria* on laadittu paikkaamaan tätä aukkoa. Koska keskiajan oikeushistoria on niin laajalainen, ettei sitä ole mahdollista tarkastella yksissä kansissa, tekijät ovat rajanneet teoksen siten, että siinä käsitellään oppinutta – kanonista ja roomalaista – oikeutta keskiajalla. Tämä on perusteltua, koska kanonisesta ja roomalaisesta oikeudesta on säilynyt eniten keskiaikaisia lähteitä ja niitä on tutkittu enemmän. Tekijöiden rajanveto sulkee tarkastelun ulkopuolelle eurooppalaiset tapaoikeudet, joiden ”merkitystä ei kuitenkaan ole vielä

selvitetty riittävästi”. Valinta on ymmärrettävä työergonomian kannalta, mutta valitettava, koska vähemmän tutkituista tapaoikeuksista on saatavilla vielä vähemmän suomenkielistä tietoa kuin kanonisesta tai roomalaisesta oikeudesta.

Teos on jaettu kahteen pääjaksoon. Niistä ensimmäisessä käsitellään oikeuden kehitystä keskiajalla yleisesti ja perehdytään roomalaiseen ja kanoniseen oikeuteen, toisessa pääjaksossa keskitytään oikeuden eri aloihin. Toisen jakson luvut eivät kata ainoastaan keskiajalla olemassa olleita oikeuden aloja (siviili-, esine-, perintö/perhe- ja rikosoikeus), vaan mukaan on otettu muutakin, mm. talouselämän oikeudellista sääntelyä sekä prosessioikeutta käsittelevät luvut.

Virpi Mäkinen ja Heikki Pihlajamäen yhdessä kirjoittaman hyvin yleisellä tasolla liikkuvan johdantoluvun Yhteiskunta, politiikka ja talous keskiajalla lisäksi teoksessa on yhdeksän lukua. Kirjoittajien vastuu jakaantuu siten, että Mäkinen keskittyy kanoniseen oikeuteen ja omaisuuskytymyksiin ja Varkemaa talouselämän säätelyyn. Teoksen laajimman kirjoitusvastuun kantaneen Pihlajamäen käsialaa ovat loput kuusi lukua: oikeu-

den päälinjat, roomalainen oikeus, sopimusoikeus, avioliitto-oikeus, prosessioikeus sekä rikosoikeus.

Kirjan aloittaa kronologinen yleisesitys Euroopan historiallisesta keskiajalla, joka auttaa lukijaa asettamaan temaattisissa luvuissa esitellyt yksityiskohdat historialliseen yhteyteensä. Euroopan yhteiskunnan, politiikan ja talouden kehityksen selvittäminen parissakymmenessä sivussa ei ole helppo tehtävä. Kirjoittajien omat kiinnostuksen kohteet painottuvat muita laajemmin ja esitys jää hieman epätasaiseksi. Tästä huolimatta yleistajuinen luku puolustaa paikkaansa kirjan alussa. Oikeudellisen kehityksen päälinjat -luvussa Pihlajamäki esittelee keskiaikaisen oikeudenkäytön pääperiaatteet, oikeuspluralismin, sekä keskiaikaisia oikeusjärjestelmiä kuten esimerkiksi Euroopan eri osien tapaoikeuksia sekä feodaalijärjestelmää. Roomalainen oikeus keskiajalla -luvussa hän selvittää roomalaisen oikeuden keskiaikaista oppihistoriaa: mihin roomalainen oikeus pohjautuu, millaisia lähteitä siitä on säilynyt ja miten se kehittyi keskiajan kuluessa. Esitys on laadittu hyvin perinpohjaisesti, mutta siitä puuttuu valitettavasti roomalaisen oi-

keuteen perehtymättömälle lukijalle hyödyllinen konkreettinen selvitys siitä, mikä oikeastaan oli roomalaisen oikeuden sisältö.

Ensimmäisen pääjakson viimeinen luku Kanoninen oikeus keskiajalla on Mäkisen kirjoittama, mutta vastaa sisällöltään hyvin Pihlajamäen kirjoittamaa osuutta, mikä tekee jaksosta tasapainoisen kokonaisuuden. Luvussa selvitetään kanonisen oikeuden oppihistoriaa, lähteitä sekä kehitystä keskiajalla. Moitteen sijaa löytyy ainoastaan myöhäiskeskiaikaa koskevasta osuudesta, jossa annetaan lyhyesti ymmärtää kanonisen oikeuden kehityksen pysähtyneen 1350-luvun jälkeen.

On totta, että uusia kanonisen oikeuden kokoelmia ei enää syntynyt 1300-luvun jälkeen, mutta ”rappion kaudesta” puhuminen ei vastaa todellisuutta. Paavillisen kuurian byrokratia alkoi kehittyä juuri noina aikoina ja paavilliset oikeusistuimet, erityisesti Sacra Romana Rota, vakiinnuttivat toimintaansa, jolloin kanoniseen oikeuteen perehtyneiden juristien tarve kasvoi. Myöhäiskeskiaikaisia kanonisen oikeuden käsikirjoituksia on vain säilynyt niin paljon, että tutkijoilla ei ole ollut rahkeita selvittää asiaa perinpohjaisesti ja tutkimuskirjallisuuden puuttuminen antaa helposti virheellisen kuvan ”rappiotilasta”.

Teoksen toisessa pääjaksossa paneudutaan oikeuden eri alojen historiaan ja kehitykseen. Mäkisen kirjoittama Koh-ti modernia omistusoikeutta -luku perehdyttää lukijat omistamisen käsitteeseen. Aikaisempien tutkimusprojektiensa

kautta asian perin pohjin hallitseva kirjoittaja lähestyy aihetta pääasiassa teoreettiselta kannalta esitellen asiaan liittyvät merkittävimmät auktorit ja käsitteet selkeästi. Kronologisesti etenevän luvun pääpaino on kirkollisella puolella, jolloin lukija jää hivenen kaipaamaan konkreettisia esimerkkejä siitä, miten omaisuusasioita hoidettiin maallisella puolella ja miten asioita ratkaistiin tuomioistuimissa. Varkemaan laatimassa luvussa Talouselämän oikeudellinen sääntely paneudutaan konkreettisesti erilaisiin kaupankäyntiin liittyviin ongelmakohtiin ja niiden ratkaisuihin: mikä oli koronkiskontaa, mikä oli rahan rooli kaupassa, mikä oli oikea hinta sekä mikä oli vapaaehtoinen kauppa. Muista alaluvuista poiketen Varkemaa ei pohjusta aiheensa ajallista kehitystä roomalaisajalta asti, vaan keskittyy ainoastaan keskiaikaiseen tilanteeseen.

Yleisen sopimusoikeuden alkuvaiheet -luvussa Pihlajamäki keskittyy siihen, millainen sopimus oli oikeudellisesti pitävä, millaisia erilaisia tapoja pätevän sopimuksen solmimiseksi oli ja miten sopimusoikeus kehittyi erityisesti kirkon intressien vuoksi keskiajalla täysin erilaiseksi verrattuna antiikin lähtökohtiin. Kirjoittaja aloittaa luvun selvittämällä modernin sopimusoikeuden perusteita, mikä ei istu muiden lukujen sisältöön. Pihlajamäen kirjoittamassa Avioliittokäsityksen murros keskiajalla -luvussa perehdytetään lukijat avioliiton rooliin keskiajalla sekä sukujen välisten siteiden solmijana että seksuaalielämän säätelijänä. Moni-

mutkaisesta aiheesta on vaikea tehdä lyhyttä yleisesitystä, kun avioliittojen solmimista säätelevät sekä maallisen että kirkollisen oikeuden määräykset. Luvusta jäikin hieman sekava maku, esimerkiksi avioliiton mitätöinnin ja avioeron välistä oikeudellista eroa ei ole selitetty riittävän selkeästi. Samoin olisi kaivannut kommenttia siitä, että suuri osa kirkon määräämistä avioesteistä oli sellaisia, että niistä saattoi vapautua paavillisella erivapaudella eli dispensaatiolla. Vastaavanlaisia vapauttavia päätöksiä saattoi saada myös paikallisista kirkollisista oikeusistuimista.

Keskiajan oikeudenkäyntimenettely -luvussa Pihlajamäki selvittää miten oikeudenkäyntiprosessi ja siihen liittyvät määräykset kehittyivät yhä pidemmälle keskiajan kuluessa. Luvussa kuvataan hyvin, miten antiikin varsin selvät säännöt unohtuivat kansainvaellusajan tiimellyksessä, miten sydänkeskiajan kuluessa rikoksia ratkottiin pääasiassa sukujen välillä tai jumalantuomiota käyttäen ja miten myöhäiskeskiajalla oikeudenkäyntiprosessi saavutti uudelleen viralliset ja hyvin säädellyt muodot, erityisesti kirkon vaikutusvallan kautta. Luvun pääpaino on kirkollisen oikeudenkäytön kehityksessä, mikä on ymmärrettävää, koska maalliset oikeuslaitokset ja oikeusprosessien eteneminen niissä oli hyvin erilaisia eri puolella Eurooppaa.

Teoksen viimeinen luku, Pihlajamäen kirjoittama Rikosoikeuden murros keskiajalla, perehdyttää lukijan rikoksen ja synnin hankalaan käsitemaailmaan ja rikosoikeuden kehi-

tykseen keskiajalla ensin kirkollisen oikeuden piirissä, mistä se levisi maalliseen oikeuteen. Luvussa selvitetään kirkollisen ja maallisen oikeuden erilaisia rangaistuskeinoja sekä tutustutaan kirkollisen oikeuden jakautumiseen kahtia: synnintekijän ja rippi-isän välille jäävään *forum internumi*in sekä kirkon julkiseen oikeuslaitokseen, *forum externumi*in. Luvussa käsitellään myös erittäin monimutkaista ja tähän asti selvittämätöntä kysymystä siitä, minkä oikeuslaitoksen alaisuudessa mikäkin rikos olisi pitänyt selvittää. Tekijälle on sattunut tässä yhteydessä pieniä käsitteellisiä lapsuksia: interdikti eli panna, joka sulki tietyn alueen tai henkilö(ryhmä)n kirkollisten toimitusten ulkopuolelle pitää erottaa ekskommunikaatiosta eli kirkonkirouksesta, joka pahimmassa tapauksessa sulki yksilön koko kristityn yhteisön ulkopuolelle. Pannaan päätyi ainoastaan sen jälkeen kun kirkolliset auktoriteetit olivat niin julistaneet, mutta kirkonkiroukseen saattoi joutua ilman julistustakin automaattisesti, *ipso facto*, kunhan rikkoi kanonisen oikeuden määräyksiä riittävän pahalla tavalla, vaikkapa tappamalla papin.

Keskiajan oikeushistoria -teos paikkaa suomalaisessa keskiajantutkimuksessa ollutta aukkoa. Kirja antaa lukijalle sen mitä lupaakin, yleisesityksen keskiajan oikeushistoriasista, joskin lyhyissä artikkeleissa esitettyinä monet monimutkaiset kysymykset eivät tule käsiteltyä riittävän yksityiskohtaisesti. Edellä esitetystä kritiikistä huolimatta tekijät ovat onnistuneet laatimaan varsin ta-

salaatuisen opuksen keskiajan oikeushistorian merkittävimmistä kysymyksistä, ja teos tulee varmasti palvelemaan sekä oikeushistorian, historian että teologian opiskelijoita ja muita asiasta kiinnostuneita. Biografia-liitteestä löytyy lyhyet elämäkerrat teoksessa esiintyvistä merkittävimmistä keskiaikaisen oikeuden kehitykseen liittyvistä henkilöistä sekä hyödyllinen sanasto, jossa teoksessa esiintyvät vierasperäiset ja vähemmän tunnetut termit selitetään.

Kirsi Salonen

Sukupuolittuneita teemoja keskiajalta

Meri Heinonen: Brides and Knights of Christ. Gender and Body in Later Medieval German Mysticism. University of Turku, 2007. 239 s.

■ Taitavassa ja tarkkanäköisessä väitöskirjassaan Meri Heinonen on tarkastellut sukupuolittuneita teemoja ja ruumiillisia käytäntöjä neljän saksalaisen mystikon hengellisissä teksteissä: Mechthild Magdeburgilainen (k. 1282), begiini joka myöhemmin meni Helftan luostariin, Friedrich Sunder (k. 1328), pappi ja *klosterkaplan* eli luostaripappi dominikaaninunnien luostarissa, Margareta Ebner (k. 1351), nunna Maria Madingenin dominikaaniluos-

tarissa ja Heinrich Suso (k. 1366), joka oli dominikaaniveili ja nunnien hengellinen ohjaaja. Mechthild eli dominikaanirippi-isien ohjauksessa, joten kaikki edellä mainitut olivat hyvin perillä dominikaanisäätökunnan luonteesta. Kumminkin miespuoliset kirjoittajat, Sunder ja Suso, pitivät huolta naisten uskonnollisesta elämästä ja kirjoittivat laajalle naislukijakunnalle.

Heinonen käsittelee teemojaan kolmen otsikon alla, jotka vastaavat mystikon elämän kolmea "vaihetta". Perinteisesti näitä ovat puhdistuminen (*purgatio*), valaistuminen (*illumination*) ja yhtyminen (*unio*), mutta Heinonen käyttää Suson termejä *entbilden*, *bilden mit Christi* ja *überbilden*. Ensimmäinen vaihe merkitsee askeettista itsekuria, ja sen yhteydessä tekijä tarkastelee vetäytymistä maailmasta, siveyttä, neitsyyttä ja muita katumusharjoituksia. Toisessa vaiheessa, Kristuksen ja Marian "imitaation kautta tapahtuvassa transformaatioissa", käsitellään pyhää lukemista, kuvien käyttöä hartaudenharjoituksessa ja Kristuksen kärsimyksen mietiskelyä, ja viimeisessä, mystisen yhtymisen vaiheessa, aistillista kokemusta Jumalasta, eukaristista hartautta ja mystisen rakkauden sukupuolittunutta kieltä. Heinonen esittää, että näiden teemojen suhteen tutkituissa teksteissä ilmenee maskuliinisia ja feminiinisiä rajanylityksiä. Sukupuoli näyttää olevan joustavin tekijä mystisen yhtymisen kuvailuissa. Sekä Suso että Sunder esittävät oman sielunsa toisinaan maskuliinisena, toisinaan feminiinisena.

Heinonen on perehtynyt aiheeseensa erittäin hyvin ja hallitsee asiaankuuluvan saksan- ja englanninkielisen kirjallisuuden. Tutkitut neljä päätekstiä on valittu onnistuneesti; jokainen niistä on kirjoitettu minä-muodossa samalla kielellä ja saman genren sisällä yhden vuosisadan aikana, joten niiden keskinäinen vertailu on antoisaa. Heinosen teoksen muita vahvuuksia ovat suuri uskollisuus tutkittaville teksteille, joita hän tulkitsee erinomaisen vivahteikkaalla ja vastuullisella tavalla, sekä anglo-amerikkalaisen feministisen teorian ansiokas soveltaminen.

Järjestämällä tutkimusmateriaalinsa mystikon elämän vaiheiden mukaan Heinosen on ollut mahdollista tehdä systemaattisia vertailuja tutkimiensa tekstien kesken. Tässä viitekehityksessä on mahdollista havaita Sunderin epätavanomainen samaistuminen nunniin, joista hän huolehti, kun taas Suso on kiinnostuneempi tekemään eroa maskuliinisen ja feminiinisen hengellisyuden välillä. Tämä systemaattinen vertailu näyttää kuitenkin jättävän tekstien kirjallisen muodon sivuseikaksi. Heinonen ei hyväksy (kuten en minäkään) Ursula Petersin tapaa ohentaa mystinen kokemus pelkäsi kirjalliseksi konventioksi. Mutta silti selkeämpi käsitys tekstien kirjallisesta laadusta olisi avuksi, samoin kuin siitä kuinka tekstin tyyli ja muoto vaikuttavat asiasisällön esittämiseen. Vaikka kaikki neljä tekstiä ovat luonteeltaan opettavia, kuten Heinonen huomioi, ne ovat kuitenkin sävyllään hyvin erilaisia. Täydelli-

sempien sitaattien käyttö toisi selkeämmän kuuluviin yksilölliset äänet: Mechthildin rakastuneen leikkisyyden, Ebnerin sovinnaisemmat ja toisteiset kärsimyksen kuvaukset, Suson leiskuvan dramatisoivan tyylin jne. Näistä seikoista lukija saa lopulta jotain käsitystä viimeisessä luvussa, jossa on pidempiä sitaatteja Mechthildiltä ja Susolta.

Kysymys, jonka usein huomaan tekeväni itselleni, kuuluu: missä määrin Sunder ja Suso voidaan katsoa luettaviksi maskuliiniseen mystiikkaan, koska kumpikin toteuttivat papin rooliaan enimmäkseen naisten keskuudessa. Jos vertaisimme heitä luostareissa asuviin munkkeihin (benediktiineihin, kartusiaaneihin) tai munkkiveljiin, jotka olivat vähemmän tekemisissä naisten kanssa (kuten Bonaventura), saisimmeko hyvin erilaisen käsityksen ”maskuliinisesta hengellisyydestä”? Lisäksi on tehtävä kysymyksiä sukupuolilyönteiden metaforisesta joustavuudesta suhteutettuna siihen vakiintuneeseen käsitykseen, että ”maskuliininen merkitsee aktiivista, feminiininen passiivista”. Jos, kuten kaikki puheena olevat mystikot näyttävät eri tavoin uskoneen, hengellinen elämä on etenevää kehitystä sielun aktiivisista ponnistuksista iäti kasvavaan vastaanottavaisuuteen tai ”Jumalan palvelemiseen”, merkitseekö tämä sitä, että miespuolinen mystikko on enenevässä määrin feminisoitunut? Jos jotkut mystikot kuten Suso käyttivät sukupuolta hyvin itsetietoisella tavalla, tekivätkö jotkut toiset tämän ”luonnollisemmin” tai vähemmän tietoisesti,

kuten Ebner? Myös Suson käsitys siitä, että aktiivinen kärsiminen on maskuliinista, eroaa merkittävällä tavalla tavanomaisemmista maskuliinisuuskäsityksistä. ”Kristuksen ritariin” esimerkki on paljon puhuva. Todellisissa turnajaisissa voittaja oli se ritari, joka antoi kovimmat iskut, pudotti ratsailta enimmät kilpailijansa tai sai suurimmat lunnaat hävinneiltä. Mutta Susolle voittaja oli se ritari, joka kesti pisimpään ja kärsi suurimmat tuskat!

Kattavampi tutkimus näistä mystikoista nostaisi ehkä esiin kaksi lisäkysymystä. Ensimmäkin, onko näissä neljässä kirjoittajassa mitään leimallisesti dominikaanista piirettä, esimerkiksi saarnan tai kansan keskuudessa elämisen korostaminen? Toinen kysymys liittyy ajan myötä tapahtuvaan muutokseen. Onko sillä mitään merkitystä, että Mechthild, tutkimuksen varhaisin henkilö, eli vähintään vuosisata ennen Susoa? Vaikuttiko Machthilden työ millään tavoin Susoon tai Ebneriin? Miten Sunderin kirjassa näkyvät ne vaikutteet, jotka hän sai kaitsemiltaan nunnilta?

Väitöskirjan johdanto avaa jonkin verran historiallista kontekstia kuhunkin henkilö-hahmoon, ja muutaman kerran Heinonen tarjoaa hyödyllistä tietoa tosielämän käytännöstä. Esimerkiksi vuoteeseen johdattamisrituaali, joka oli osa hääjuhlan viettoa, auttaa valaisemaan Sunderin sielun mystistä avioliittoa Kristuksen kanssa. Tällaiset selvennykset auttavat lukijaa näkemään mielessään tutkimuksen kohteet todellisina ihmisinä, jotka toimivat to-

dellisessa maailmassa, vaikkakin luostarien muurien sisällä.

Barbara Newman

Maailman ympäri taloushistorian vanavedessä

Johan Söderberg: Vår världs ekonomiska historia. Del 1: Den förindustriella tiden. SNS Förlag, Stockholm 2007, 398 s.

■ Hyvistä maailmanhistorian yleisesityksistä on aina pulaa, ja siksi on todella ilahduttavaa, että Johan Söderberg (taloushistorian professori Tukholman yliopistossa) on uskaltanut näin vaatimaan tehtävään. Monille tuttu Rondo Camerinin *Maailman taloushistoria* (Concise Economic History of the World from Paleolithic Times to the Present, 1989) edustaa kahden vuosikymmenen takaista historiankirjoitusta ja näyttää nykyisin paljon eurokeskisemmältä kuin mihin teoksen vaativa otsake oikeuttaisi. Eurooppa haukkaa myös Söderbergin teoksen sivumäärästä melkoisen osan, mutta silti Söderbergin otteessa näkyy selvästi nykyisen globalisaatiokeskustelun vaikutus. Sitä voi jopa lukea puheenvuorona keskusteluun globalisaation historiasta.

Söderberg on määritelty tehtävänsä yhdessä teosparin toisen osan kirjoittajan Lennart Schönin (taloushistorian professori Lundin yliopistossa) kanssa. He lähtevät liikkeelle nykymaailman keskeisestä kysymyksestä: miksi toiset ovat rikkaita ja toiset köyhiä. Vastatakseen siihen on mentävä historiassa kauas taaksepäin, sillä eriarvoisuuden historia alkaa viimeistään maanviljelyn synnystä eli niin sanotusta neoliittisestä vallankumouksesta. Schönin ja Söderbergin määritelmän mukaan taloushistoriassa tutkitaan, millä tavoin ihmiset ovat hankkineet toimeentulonsa eri aikoina eri puolilla maailmaa. Vaikka tämä saa taloushistorian kuulostamaan melkein sosiaalishistorialta, niin heidän teoreettiset ja käsitteelliset työkalunsa ovat kuitenkin peräisin taloushistoriasta.

Söderbergin tavoitteena ei ole kirjoittaa vanhantyylistä ”maailmanhistoriaa”, vaan esittää teoreettisesti ja käsitteellisesti perusteltuja tulkintoja historiallisesta muutoksesta ja muutoksen dynamiikasta. Söderbergin keskeisin käsite on *kunskap* laajasti ymmärrettynä: miten tieto, tietämys, oppi ja kokemus on eri aikoina ja eri puolilla opittu, hankittu, tallennettu, siirretty sukupolvelta toiselle ja siirtynyt alueelta ja ihmisryhmästä toiselle. Toinen keskeinen käsite on instituutiot, erityisesti omistusoikeus ja valtion kyky turvata taloudellinen vaihto mielivallalta. Kolmas on *världsmonopol*, väkivallan monopol. Ehkä hiukan yllättäen Söderbergin kiinnostavimmat tulkinnot ja pohdiskelut nojaavat usein klassi-

koiden (Adam Smith, Thomas Malthus, Max Weber, Karl Polanyi, D. C. North) käsitteistöön.

Tämänlaatuisessa yleisesityksessä, joka periaatteessa kattaa koko ihmiskunnan ja maailman historian, on tietysti tavallistakin vaikeampaa päättää, mitä otetaan mukaan. Kaikki rajaukset tekevät väkivaltaa todellisuuden moninaisuudelle ja tulkintamahdollisuuksien kirjolle. Söderberg on päätenyt kirjan rakenteen osalta ratkaisuun, joka on pikemminkin pragmaattinen kuin teoreettisesti johdonmukainen. Vanhimmat ajanjaksot käsitellään omina kokonaisuuksinaan, mutta sen jälkeen työssä noudatetaan pääosin aluepohjaista rakennetta: ensimmäisenä itseoikeutetusti ihmiskunnan alkukodin Afrikan historia, sen jälkeen omina lukuinaan Lähi-idän, Intian ja Kaakkois-Aasian sekä Kiinan ja Japanin historia. Aluepohjaisesta jaosta tingitään mongolivallan kohdalla, vaikka senkin voisi ajatella alueena (Euraasian arot). Vanhasta maailmasta siirrytään Latalaisen Amerikan ja Pohjois-Amerikan historiaan, ja viimeiseksi käsitellään Euroopan historiaa perinteisen jaksotellun keskiaika – uuden ajan alku mukaisesti. Vaikka kirjan rakenne on sovinnainen, niin tulkintojen tasolla kyseessä on teoreettisesti kunnianhimoinen työ.

Koska Söderbergin teos on luonteeltaan yliopisto-opetukseen soveltuva yleisesitys, lukijan ei odoteta olevan perehtynyt taloushistoriaan eikä vanhan ajan tai keskiajan historiaan. Kaikki teoksessa esiintyvät taloushistorialliset käsit-

teet on selitetty, kuvat ja käyrät ovat selkeitä ja lukuisat kartat helpottavat lukijan suunnistamista maanosasta toiseen. Runsa kuva-aineisto eri puolilta maailmaa tuo lisävalaistusta ja houkuttelee lukemaan. Sujuvaan tyyliin kirjoitettua tekstiä elävöittävät lisäksi aika-laistekstien pätkät erillisissä tekstiruuduissa. Koossa ovat siis kaikki hyvän perustenttikirjan ainekset. Erityisen lisäpisteen tuo se, että kerrankin saatavilla olisi muun kuin brittiläisen tai pohjoisamerikkalaisen historiantutkijan kirjoittama kirja. Ja vaikkei hakemistossa esiinnykään sanaa Finland, niin kyllä Suomikin kirjassa mainitaan (1690-luvun suuret kuolovuodet). Toivoikaamme, että joku suomalainen kustantaja ottaisi Söderbergin teoksen käännösohjelmaansa.

Marjatta Rabikainen

Vahva perustutkimus Lapin historiasta

Matti Enbuske: Vanhan Lapin valtamailla. Asutus ja maankäyttö historiallisen Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun. Bibliotheca Historica 113, SKS, Helsinki 2008. 570 s.

■ Matti Enbusken Oulussa ke-
säkuussa 2008 tarkastettu väi-

töstutkimus on näinä päivinä poikkeuksellinen useista syistä. Ensinnäkin tutkimusalue on harvinaisen laaja, toisekseen tarkastelujakso poikkeuksellisen pitkä ja kolmanneksi työn tulokset nykyajan ihmisiä monin tavoin askarruttavia. Tutkimustehtävä on ollut haastava ja suuresti kiinnostusta herättävä, eikä vähiten siksi, että siinä käsitellään usean nykyisen kansallisvaltion alueella asuneiden ihmisten historiaa.

Tavoitteena on sangen väljästi tutkia Kemin Lapin ja Tornion Lapin Enontekiön asutusta ja maankäyttöä. Tämä on perusteltua kokonaiskuvan saamiseksi ja yksinkertaisesti siksi, että työ rakentuu viranomaisaineistojen varaan. Tutkimusjakso tuntuu paremmin laajenevan sitä rajaamaan pyrittäessä (s. 14). Enbuske esittää neljä laajaa pääkysymystä: (1) asutuksen muodostuminen, (2) maankäytön ja elinkeinojen suhde, (3) valtion rooli asutuksessa ja maankäytössä sekä (4) verotus lapinkylissä ja kohdepitäjissä.

Kirjoittaja pohtii saamelaisen ja lappalaisen käsitteen erilaisia määritelmiä johdantoluvussa ja osoittaa, ettei historiantutkija voi tyytyä nykyajan käsitteisiin menneisyyttä analysoidessaan. Tietyntyylinen "käsitesensitiivinen" näkökulma on ollut tarpeen ja avoimen kriittinen suhtautuminen tämän päivän määryksiin hedelmällistä. Sen sijaan merkittäväksi toimijaksi havaittu *valtio* saa vähän huomiota, nimenomaan aikalaisten näkökulmasta. Sivun 31 kuvio visualisoi oivallisesti tutkimuksen neljää keskeistä osa-aluetta tai kontekstia eli olemassa olevaa

asutusta, väestöä, luontoa sekä hieman epämääräiseksi jäävää "yhteiskuntaa". Valtio näyttää olleen yhteiskunnan synonyymi. Joka tapauksessa valtio määrittäi mahdollisen rajoja, joiden puitteissa Lapin asukkaat pystyivät elinkeinojaan harjoittamaan. Lisäksi suuri osa lähdeaineistosta on ylipäättään syntynyt valtion toiminnan seurauksena tai sen vaatimuksesta. Varhaismodernin valtion laajempi pohdinta olisi entisestään vahvistanut tekijän teesiä valtion yliherruudesta ja sen vaatimusten oikeudenmukaisuudesta tarkastellulla jaksolla. Koska valtion olemus on osin aukikirjoittamatta, niin myös hallitsijat eli kuningas ja keisari esiintyvät toisinaan turhan konkreettisina käsitteinä, vaikka kyse oli Kuninkaallisen Majesteettista tai valtaneuvostosta, autonomian aikana taasen senaatista.

Esitys jäsentyy johdannon jälkeen kuuteen laajaan pääluokkuun, joita voinee kutsua määreillä "esivaltioillisen asutuksen aika", "valtion normatiivinen toiminta", "valtion käytännön toiminta, ml. verotus", "asutus", "porosaamelaisuus" sekä "elinkeinot". Viimeisenä on laaja synteesi tutkimuksen päätuloksista. Temaattisen ja kronologisen jaksotuksen yhdistäminen on onnistunut ratkaisu, vaikka täysin probleemeita ei olekaan selvitetty. Silti vain johdantoluvun sisäinen jäsenyys antaa aihetta mainittavampaan kritiikkiin, sillä aikaisemman tutkimuksen eri näkökulmat olisi voitu koota yhteen, ja käytettyjen tutkimusmenetelmien sekä lähteiden vuorovaikutuksen uloskirjoittamisessa monisanaisempi

esitys ei olisi ollut pahitteeksi. Nyt osuudet ovat hajallaan tai jäävät ulkokohtaisiksi, sillä tekijä ei avaa omaa lähdeyökalupakkiaan lukijan arvioitavaksi. Sinänsä aineiston käsittelyssä ei ole moitittavaa, päinvastoin.

Enbuske käyttää keskeistä kirjallisuutta historian lisäksi monelta lähitieteenalalta. Silti kaipasin esimerkiksi 1700-luvun tutkimuksessa tärkeän *Centralmakt och lokalsambäl* -projektin tuloksia tai ainakin näkökulmia, sillä hankkeen havainnot olisivat entestään auttaneet suhteuttamaan Lappia koko valtakunnan tilanteeseen. Muista aihepiiriin tutkijoista mainittakoon vaikkapa Harald Gustafsson, Eva Österberg, Nils Erik Villstrand, Kimmo Katajala sekä useat Upsalan yliopiston sotilasvaltio-näkökulmaa korostaneet tutkijat, joiden osin hyvinkin erilaisista lähtökohdista hallitsevien ja hallittavien suhdetta tarkastelevista töistä olisi ollut hyötyä tutkimusalueen toimintoja suurempiin kokonaisuuksiin sovitettaessa. Käsittelemällä vuorovaikutusta – oli se sitä aidosti tai vain lainausmerkeissä – paikallisten asukkaiden toimintamahdollisuudet maankäytön ja asutuksen sekä elinkeinojen osalta olisivat tulleet voimakkaammin havaittaviksi – silloinkin kun lähdeaineistoista ei tunnu löytyvän mitään.

Enbuske ei viittaa historiallisen sosiologian näkökulmiin, vaikka ne pyrkivät selittämään asioita pitkällä aikavälillä ja makrotasolla, toisinaan samaan tapaan "totaalisesti" kuin tekijäkin. Suuntauksen keskeisistä edustajista ainakin vastikään

edesmennyt Charles Tilly ja suomalaisista Heikki Kerkelä ovat historiaorientoituneita ja historiaa ymmärtäviä sosiologeja. Historiallista sosiologiaa olisi kenties voinut hyödyntää ainakin esitystavan systematisoinnissa ja työekonomiassa. Sinänsä tulokset eivät olisi muuttuneet. Valittua empirististä ja "teoriatonta" käsittelytapaa joku saattaa kutsua vanhahtavaksi, mutta kyseisen aihepiiriin tutkimustilanteessa nämä seikat ovat vahvuuksia.

Tekijä käyttää suurten rakenteiden selvittämiseen korostetusti historian tutkimuksen perinteisiä menetelmiä. Rakenteita tutkitaan ylhäältä alaspäin, mitä strategiaa käytetyt lähteet tukevat. Saamelaisen ja talonpoikaisen asutuksen historia ja aikaisten toimintatavat nähdään rinnakkaisina, ja "moniosaamisen" tai "monikärkisen selviytymisstrategian" havaitseminen on tärkeä huomio.

Tutkimus perustuu laajaan, perusteellisesti läpikäytyyn tutkimusaineistoon. Riittävän systemaattinen, tärkeimmät painamattomat paikallis- ja keskuksenhallinnon aineistot käsittävä lähdeyö viimeistään erottaa Enbusken muista samaa tematiikkaa tarkastelleista tutkijoista. Kirjoittaja on myös uudelleen arvioinut suuren määrän tärkeintä normatiivista aineistoa. Mittavan lähteistön rungon muodostaa vähintään 16 erilaista lähdeyöryhmää, joista tärkeimpiä ovat maa- ja veronkantokirjat, seurakunnallinen aineisto, tuomiokirjat sekä lääninhallinnon aineistot. Mikä tahansa edellä mainituista riittäisi melkein yksinään tavalisen väitöskirjan lähdepohjaksi.

Matti Enbuske osoittaa, kuinka kysymys Lapin asuttamisesta ja maankäytöstä on monin tavoin politisoitunut, muuttunut osin myyttiseksi sekä monipuolisesta lähdeaineistosta tehtyjen havaintojen vastaiseksi. En toista hänen tulkintojaan, vaan kehotan tutustumaan kirjaan. Kiintoisista tuloksista mainittakoon silti esimerkinomaisesti seuraavat:

- elinkeinojen pitkän aikavälin jatkuvuus
- paikallisyhteisöjen selviytymisstrategiat, kuten monen elinkeinon yhtä aikaa harjoittaminen
- saamelaisen eli aikalaissäsiteistössä lappalaisiksi nimettyjen ryhmien dynaamisuus suhteessa aiemmin esitettyyn "primitiivisyyteen"
- valtion toimien johdonmukaisuus elinkeinojen ja verotuksen kehittämisessä
- valtion tarjoamien etujen "tasa-arvoisuus" eri asuttajaryhmien välillä
- elinkeinojen harjoittamisen "vapaus" Lapissa, kun aiemmin on esitetty saamelaisilla olleen yksinoikeus elinkeinotoimintaan
- Lapin verouudistusten suhteutuminen muualla valtakunnassa tapahtuneisiin veroreformeihin
- verotuksen huomattava keveys tutkimusalueella ja se että saamelaisen maksamat verot eivät olleet maaveroja
- valtion jatkuva ja koko ajan voimassa ollut yliomistusoikeus sekä valtion näkemys lapinveromaista kruununluontoisina
- isojakojen "reiluus" paikallisyhteisöille sekä niiden valtakunnallinen tavanomaisuus

- asutusplakaattien suhteellisen merkityksen vähentymisen tutkimuksen tuloksena
- elinkeinoihin liittyvien konfliktien olemassaolo ja niiden erilaiset muodot

Matti Enbuske suhteuttaa Lapin suurempiin kokonaisuuksiin, jolloin monet aiemmin aivan erityisiltä näyttäneet ratkaisut tasapäistyvät muiden ratkaisujen joukkoon. Niinpä yksittäiset asiakirjat kuin tietyt viralliset normitkin asettuvat aiempaa paremmin omille paikoilleen. Enbuske on kokonaiskuvan laatija, vaikka ahkeran lähdeanalyysin vuoksi se tapahtuukin joskus vaikeimman kautta. Empiirisen aineiston tinkimätön läpikäynti on työn nimenomainen vahvuus. Tekijä korostaa tutkimusalueensa, aiheensa ja aikansa moninaisuutta ja pyrkii eroon mustavalkoisista dikotomioista, joita aihepiiriin tutkimuksessa on riittänyt. Pitkän tarkastelujakson ja vahvan empiirisen perustan tuomalla varmuudella kirjoittaja korostaa jatkuvuutta ja muutosten hitautta. Tutkimus sisältää runsaasti uusia tuloksia ja rohkeita tulkintoja, jotka ovat jo nostaneet vilkkaan keskustelun. Mitä ilmeisimmin keskustelu tulee eri yhteyksissä jatkumaan.

Petri Karonen

Kustaa III:n symboliikka ja vallankäyttöä

Henrika Tandefelt: Konsten att härska. Gustaf III inför sina undersåtar. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Helsinki 2008. 439 sivua.

■ Henrika Tandefeltin tavoitteena hänen tuoreessa väitöskirjassaan on sijoittaa Kustaa III hallitsijana aikansa poliittiseen kulttuuriin kolmen erilaisen "teeman" avulla: kuninkaalliset suosionosoitukset (armonosoitukset), Vaasan hovioikeuden perustaminen ja sota Venäjää vastaan 1788–90.

Kustaa III:sta on tunnetusti kirjoitettu paljon ja historioitsijoiden käsitykset hänen persoonallisuudestaan, merkityksestään ja saavutuksistaan poikkeavat usein melkoisesti toisistaan. Tämä puoli ei oikeastaan kiinnosta Henrika Tandefeltia. Mikäli häntä oikein ymmärtää, hän keskittyy Kustaa III:n vallankäytön symbolisiin ulottuvuuksiin edellä mainittujen kolmen aihealueen puitteissa. Tämä symboliikka oli kuninkaan vallankäytön väline ja itse asiassa osa sitä.

Henrika Tandefelt on syvästi perehtynyt Kustaa III:n aikaan. Ennen kuin hän ehtii johtopäätöksiin, hän on perusteellisesti ja eloisasti käsitellyt kunniamerkit, kruununperijän kastamisen, Vaasan hovioikeuden vihkiäiset, Kustaan sodan dramaattiset yksityiskohdat

jne. Teoksen lähdeluettelo samoin kuin sen liitteet ovat poikkeuksellisen vakuuttavat.

Henrika Tandefelt tähden-tää, että Kustaa III:a ja hänen vallankäyttöään on tarkasteltava tämän oman ajan lähtökohdista. Hän on valmis tyrmäämään eräitä myöhempiä auktoriteetteja, jotka tutkimuksissaan ovat unohtaneet tämän. Pintapuolisina hän tyrmää myös ne, jotka ovat leimanneet teatraalisen Kustaan vallankäytön pelkäksi hyvin opitun roolin näyttelemiseksi.

Kuninkaalliset suosionosoitukset tai sodankäynnin, johon kuului sankaruuden ilmentäminen, ymmärtää jokseenkin vaivatta ajateltaessa kuninkaan suhdetta alamaisiin.

Henrika Tandefelt osoittaa, että Vaasan hovioikeuden perustamisessa oli kysymys kuninkaan pyrkimyksestä olla näyttävästi lain ja oikeuden ylläpitäjä ja puolustaja olkoonkin, että Kustaa III ylimalkaan kiinnitti huomiota Suomen olojen kehittämiseen. Henrika Tandefeltin tutkimusotteelle on tyypillistä, ettei hän käsittele Vaasan hovioikeuden perustamista käytännön lainkäytön kannalta. Silti asialle omistetut satakunta sivua ovat varsin antoisia ja mielenkiintoisia.

Ja saman voi sanoa koko kirjasta. Siinä tutkija on päässyt asettamiinsa jotenkin ominta-keisiin tutkimustavoitteisiinsa. Kirjaa on miellyttävä lukea, varsinkin kun välillä syntyy vaikutelma, että kirjoittaja olisi kuulunut Kustaa III:n uskottuihin. Eikä sekään haittaa, että loppusivuilla hän tuo Immanuel Kantin mukaan pohdintoihinsa. Ihan viisaasti sekin käy.

Pekka Harttila

Suomalaisen merenkulun vaiheet kautta aikojen

Yrjö Kaukiainen: Ulos maailmaan! Suomalaisen merenkulun historia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1155, Tieto, SKS, Hämeenlinna 2008. 585 s.

■ Yrjö Kaukiainen on emeritusprofessorina pannut tuulemaan. Julkaisutahti on niin kova, että nuorempia hirvittää. Kansainvälisten artikkelien ohella hän on tehnyt myös suomenkielisiä julkaisuja, joista tässä arvioitavaa teosta edeltänyt monografia oli SKS:n julkaisema *Meri- ja mikrohistoriallinen Rantarosvojen saaristo* vuodelta 2005.

Ulos maailmaan! on Kaukiaisen toinen kokonaistulkinta suomalaisen merenkulun historiasta. Edellinen versio oli suppeampi englanninkielinen *History of Finnish Shipping*, jonka Routledge julkaisi vuonna 1993. Tämä tiivis kansainväliselle yleisölle suunnattu perusteos on nyt saanut rinnalleen laadukkaan ja perusteellisemman suomenkielisen esityksen. Tuore kirja ei ole aiemman esityksen käännös, koska Kaukiaisen omat tutkimukset ja muiden alan tutkijoiden ponnistukset ovat mahdollistaneet paitsi yksityiskohdaisemman mutta myös paljon uutta tietoa ja tulkintoja sisältävän teoksen julkaisemisen.

Taloushistorioitsijan on tunnettava numerot. Kaukiainen tuntee tilastot niin perusteellisesti, että hän osaa oikaista useita tilastoharjoja. Kirjan parasta antia ovatkin pitkän aikavälin muutoksen kiteyttävät taulukot, josta paras esimerkki löytyy sivulta 484. Siinä esitetään neljä keskeistä tunnuslukua vuosilta 1875 ja 1980. Tuottavuuden raju nousu käy ilmi, kun kauppalaivaston kokonaislastitilan kasvaessa 6,5-kertaiseksi on kuljetussuorite kasvanut 41-kertaiseksi.

Kirjan johdannossa Kaukiainen korostaa merenkulun merkitystä Suomenniemen asukkaiden taloudellisen ja henkisen kehityksen kannalta. Itämeri on avannut väylän tuotteille, taidoille, opeille ja aatteille liikkua. Meriliikenteen ylivoimaisuus pitkänmatkan liikenteessä aina lentokoneiden tulon saakka selittää sen, että taloudelliset ja kulttuuriset kontaktit Ruotsiin, Saksaan, Viroon, Hollantiin ja Isoon Britanniaan ovat pitkään olleet tärkeämmät kuin yhteydet Venäjälle. Pietarin nousu suurkaupungiksi tosin muutti tilanteen 1700- ja 1800-luvulla, mutta Itämeri on ollut ensisijaisesti väylä Länsi-Eurooppaan.

Kaukiainen on jakanut suomalaisen merenkulun yhdeksään jaksoon, joista esihistoriallisen ajan hän käsittelee jo johdannossa. Merenkulku oli keskiajalta alkaen aina 1800-luvun lopulle saakka periaatteessa kaupunkien privilegio, mutta Kaukiainen osoittaa vakuuttavasti, kuinka monet yhteiskunnalliset rakenteet johtivat siihen, ettei laivaliikenne jäänyt vain kaupunkien porva-

reiden etuoikeudeksi. Syvällinen paneutuminen talonpoikaipurjehdukseen näkyy useissa alaluvuissa.

Kirjan painopiste on purjelaivaliikenteen kasvu-, kukoistus- ja taantumiskausissa 1700- ja 1800-luvulla. Tämä on sikäli perusteltua, että merenkulku oli tuolloin pitkään ehkä dynaamisin, kansainvälinen ja nopeimmin kasvava suomalainen elinkeino. Kaukiainen selittää Suomen pitkään lykkääntyneen ja kansainvälisessä vertailussa myöhäisen siirtymisen höyrylaivoihin maamme metsäsektorin paremmalla kannattavuudella ja nopealla kasvulla 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa.

Maailmansotien välisten vuosien kuvaaminen purjelaivojen väistymisen kaudeksi on hieman ongelmallista. Matalien palkkakustannusten ja merimiesten asemaa suojelevan lainsäädännön heikkouden vuoksi Suomen rekisteriin siirtyi 1930-luvulla runsaasti höyrylaivoja, minkä olisi voinut tuoda esiin myös otsikoinnissa. Merenkulun nousukausi jatkui Suomessa toisen maailmansodan jälkeen aina 1970-luvulle, kun valtiovalta takasi varustamoille poikkeuksellisen suuret verovapaat poisto-oikeudet ja merimiehille laajat tullivapaat tuontioikeudet. Kaukiainen ei ole lähtenyt arvioimaan, kuinka tullien alennussopimukset ja Suomen vapaakaupparatkaisut ovat supistaneet tätä merenkulkijoiden sivutulomahdollisuutta. Varustamojen poisto-oikeuksien supistaminen vauhditti osaltaan merenkulun alamäkeä 1990-luvulla.

Suomen ja Ruotsin välisen

autolauttaliikenteen nousu ja vahva kasvu aina 1990-luvulle saakka on tehnyt Helsingistä yhden maailman suurimmista matkustajasatamista. Suomen merenkulun painopisteen siirtyminen rahtialuksilta Itämeren matkustus- ja risteilyliikenteeseen on kuvattu sekä tilastoin että tekstissä. Tekijä kuvaa hyvin Siljan Linen ja Viking Linen keskinäisen kilpailun sekä niiden sisäisen uudelleen muotoutumiset, jotka ovat kiehtova osa Suomen uusinta merihistoriaa. Kaukiainen tarjoaa uskotavan näkökulman kansainvälisestä näkökulmansa yllättävän pitkään jatkuneeseen suomalaisen laivanrakennuksen menestykseen, kun kotimaiset matkustajalaivatilaukset loivat osaamis pohjaa kansainvälisten risteilyalusten rakentamiseen.

Taloushistorioitsijana Kaukiainen ymmärtää hyvin, että laivanvarustajat investoivat hyvin tuottaneeseen matkustajaliikenteeseen. Hän ei kuitenkaan taida arvostaa kovin korkealle aikuisten uivia huvipuistoja, koska kuvateksti sivulla 514 toteaa Viking Cindrellan ja Silja Operan suuntaavan ”kohti Tallinnaa mukanaan risteilymatkustajia, jotka eivät ole matkalla minnekään”. Ehkä rahdinkuljetus on Kaukiaisesta mielestä aidompaa merenkulkua kuin 24 tunnin pikaristeilyn tuottaminen.

Kaukiainen on rajannut satamatoiminnot tämän teoksen ulkopuolelle, mutta kirja on pullollaan kiehtovia valokuvia satamista. Kirjan loppuosassa on tekstissä ja taulukoissa muutamia kiusallisia sekaannuksia. Viime vuosien kehityksen tulkinnat ovat varmasti avoimia kilpaileville tulkin-

noille. Johtuiko Suomen lama 1990-luvun alussa Neuvostoliiton kaupan romahduksesta, kuten Kaukiainen esittää, rahamarkkinoiden vapauttamisesta vai sekä dollarin että paperiteollisuustuotteiden hintojen yhtäaikaisesta alamäestä, on mielestä avoin kiistakysymys. Kun Kaukiainen väittää (s. 496–497) maamme 1990-luvun lamaa kaikkien aikojen syvimmäksi, hän todennäköisesti korostaa kansantuotteen suhteellisen pudotuksen poikkeuksellisuutta eikä sitä, kuinka syväälle pudottiin.

Kirja kattaa suomalaisen merenkulunvaiheet esihistorialliselta ajalta lähes tähän päivään. Yhden hyvin kansainvälisen elinkeinon pitkäaikainen tarkastelu antaa aineksia pohdita politiikan, valtion ja kansallisuuden merkitystä taloudellisessa toiminnassa. Hansan, hollantilaisten ja Ison-Britannian vaikutus Itämerellä on ollut vahva. Mielenkiintoista on Kaukiaisesta pohdinta siitä, kuinka vaikeata suomalaista merenkulkua on nykyään erottaa, kun varustamojen toimintatavat ja omistusrakenteet tekevät meriliikenteestä perin juurin kansainvälisiin verkostoihin kytkeytyntä toimintaa. Määrääkö laivan tai varustamon omistussuhteet, aluksen rekisteröintimaa, vuokraisäntävarustamon kotimaa vai miehistö rahattia kuljettavan aluksen kansallisuuden? Vai onko globaalissa taloudessa tällä kysymyksellä enää merkitystä?

Tapio Bergholm

Tiedonkulun infrastruktuuri ja nopeus 1800-luvulla

Seija-Riitta Laakso: *Across the Oceans. Development of Overseas Business Information Transmission, 1815–1875.* Helsinki University Printing House, Helsinki 2006. 361 s.

■ Seija-Riitta Laakson väitöskirjatutkimus edustaa Suomesa ja maailmalla marginaaliin jäänyttä mutta merkittävää tiedonkulun historiaa. Nousussa oleva tutkimusala kytkeytyy useisiin keskeisiin historiantutkimuksen suuntauksiin, kuten (makro)taloushistoriaan, liike-toiminnan historiaan ja teknologian historiaan. Tiedonkulun kehitystä on tutkittu yllättävän vähän siihen nähden, miten keskeisen näköalan se avaa poliittisten, taloudellisten ja kulttuuristen järjestelmien yhdentymiseen niin kansallisella kuin viime kädessä globaalilla tasolla. Talouden 1800-luvulla alkanutta globalisaatiota (tai globalisaatiokehityksen varhaisempia vaihteita) ja kansainvälisten hintaerojen voimakasta pienenemistä on mahdotonta ymmärtää irrallaan tiedonkulun kehityksestä. Laakson työ onkin tervetullut kontribuutio ensiarvoisen tärkeään tutkimusalueeseen.

Laakson aiheenvalinta vaikuttaa ensi katsomalta toivot-

toman laajalta: hän tarkastelee tiedonvälitystä lähinnä Englanti-keskeisesti kolmella alueella (Euroopan ja Pohjois-Amerikan / Euroopan ja Etelä-Amerikan sekä Karibian / Euroopan ja Kaakkois-Aasian, Kiinan sekä Australian välillä) ja suhteellisen pitkällä aikavälillä (1815–75). Tekijä pitää tiedonkulun infrastruktuurin ja nopeuden kehittymiseen, mikä on ehdoton edellytys laajan aiheen koossa pysymiselle. Kolmen keskeisen kansainvälisen kaupan (meri)valtaväylän valinta luo edellytykset vertailulle ja tiedonkulun järjestelmien eriaikaisen maantieteellisen kehityksen tarkastelulle. Aikarajaus on perusteltu, koska se antaa mahdollisuuden tarkastella purjelaivojen ohella höyryalusten ja lopulta sähköisen lennättimen käyttöönottoa.

Tekijä on ottanut tavoitteekseen selvittää, miten tiedonvälityksen järjestelmät palvelivat liike-elämää, ja miten tehokkaasti järjestelmiä käytännössä hyödynnettiin. Samalla etsitään vastausta siihen, tapahtuiko globaalilla tasolla 1800-luvun kuluessa "vallankumous", ja jos, niin mitä todella tapahtui. Työ edustaa pioneirihanketta, koska vastaavaa, yhtä laajaa ja vertailevaa esitystä tiedonkulun järjestelmien kehityksestä ei ole aikaisemmin tehty. Tämäkin puoltaa osaltaan pitävyyttä melko yleiselle tasolle. Laakso ei käsittele tiedonvälitystä esimerkiksi sanomalehtien tai julkisen vallan (hallinto, armeija) kannalta, vaan hän ilmoittaa keskittyvänsä liiketoimintaan. Tosiasiassa hän ei kuitenkaan analysoi tiedonkulkua liiketoiminnan näkökulmasta, sillä esitys keskittyy

tiedonkulun infrastruktuuriin ja nopeuteen.

Liiketoiminta nousee esiin viiden liverpoolilaisen ja yhden lontoolaisen kauppahuoneen sekä Englannin Itä-Intian kauppakompanian kirjeenvaihdon esimerkinomaisena hyödyntämisenä. Nämä aineistot kylläkin valottavat kiinnostavasti tiedonkulkua ruohonjuuritasolla, olihan Englanti globaalin ja erityisesti pohjoisen Atlantin ylittäneen kommunikaatioverkoston keskus. Työn lähdepoija on riittävä. Vaikka esitys pohjautuu monessa kohdin aikaisempaan tutkimukseen, Laakso on hyödyntänyt monipuolista alkupe räis materiaalia (mm. *Lloyd's List*, Liverpoolin tulliluettelot) ja jopa filatelisiä kokoelmia. Hän on myös kiittävästi perehtynyt uusimpaan tiedonkulun historiaa koskevaan tutkimukseen. Laakso arvioi perustellun kriittisesti aiemmin käytettyjä menetelmiä laskea tiedonkulun nopeutta, vaikka hänellä itselläänkään ei aineistojen heterogeenisyydestä johtuen ole esittää yhtä viisastenkiveä parhaimmaksi laskentatavaksi. Laakson käyttämä käsite *information circle* on hyvä ja kuvaa parhaiten sitä, mikä tietoliikenteen käyttäjille oli oleellista: mikä oli aika, joka kului kirjeen lähettämisestä vastauksen saamiseen.

Työssä olisi kaivannut nopean tiedonkulun tarpeen analyttisempaa pohdintaa. On tietysti selvää, että liikemiehet ja muut tahot toivoivat nopeampia kommunikaatioyhteyksiä. Kuten tekijä toteaa, nopeampi tiedonkulku sai pääomat liiketukseen kukaan nopeammin, millä oli kiistattomia makrotaloudellisia

vaikutuksia. Tiedonkulun nopeutuminen alensi keskeisesti informaatiokustannuksia ja samalla liiketoimikustannuksia kokonaisuutena. Voidaan silti kysyä, oliko nopeudella lopulta ratkaisevaa merkitystä, jos samoilla markkinoilla operoinut kilpailija joutui tyytymään yhtä keuhoihin yhteyksiin. Hitaan tiedonkulun, epäsymmetrisen informaation ja ylipäättään "tehottomasti" toimineiden markkinoiden oloissa voittomarginaalit olivat toisaalta erityisen houkuttelevia, kuten oli tilanne ainakin 1800-luvun alkukymmenille asti.

Asettamansa tehtävän Laakso toteuttaa kelvollisesti. Työn ehdoton vahvuus on hankalasti ja monesta eri lähteestä kootun tiedon yhdistäminen ja siihen perustuva kolmen maantieteellisen alueen välinen vertailu. Tekijä käy erinomaisella perusteellisyydellä läpi tiedonvälityksen kehityksen reitti reitiltä kaikilla valituilla alueilla. Purje- ja höyrylaivareittien ja -yhtiöiden sekä mm. aikataulukujen tarkastelu antaa kattavan kuvan mahdollisuuksista ja rajoituksista, joita aikalaisilla oli yhteydenpidossaan. Asiat ruoditaan läpi laivojen ja joskus jopa yksittäisten kirjeiden tasolla. Tämä tuo työhön tarkkuutta ja syvyyttä, mutta myös lukijaa uuvuttavaa turhaa seikkaperäisyyttä. Runsasta empiriaa vyöryttävä esitystapa on johtanut laajaan esitykseen, jossa lukijan on vaikea hahmottaa suuria linjoja. Runsas taulukointi pelastaa paljon, mutta tekstistä olisi surutta voinut karsia esimerkkejä.

Laakso osoittaa vakuuttavasti, että Euroopan ja muiden mantereiden välisen tiedon-

kulun nopeutuminen kulminoitui 1850- ja 1860-luvulla, olkoonkin että alueiden välillä oli selviä eroja. Kirjeet saavuttivat vastaanottajansa entistä merkittävästi lyhyemmässä ajassa. Osin tämä johtui purje-laivojen korvautumisesta säännöllisemmin liikkuneilla höyryaluksilla. Tätä tärkeämpää oli postilaivareittien ja -yhtiöiden, siis uuden infrastruktuurin, synty. Esimerkiksi Liverpoolin ja New Yorkin välillä liikemiehet saattoivat vielä 1800-luvun alkupuolella lähettää ja saada samaan viestiin vastauksen 3–6 kertaa vuodessa, kun vuosisadan puolivälin jälkeen kierto kasvoi 12–14 kertaan. Englannin ja Rio de Janeiron välillä nopeutuminen oli kaksinkertaista (kolmesta kuuteen kertaan), Lontoon ja Sydneyn välillä kolminkertaista (yhdestä kolmeen vuotuiseseen kertaan). Suotta ei Laakso kutsu ajanjaksoa ”vallankumoukselliseksi”.

Purje- ja höyrylaivaliikenteen suureen sivumäärään verrattuna lennätinliikenne saa selvästi vähemmän tilaa. Lennätinviestien nopeus jää viittausten varaan. Kuten tekijä toteaa, lennätinsanomien välittämistä oli etenkin alkuvaiheessa paljon teknisiä ongelmia. Siksi viestien kulkuajat vaihtelivat huomattavasti, eikä jokin ”keskimääräinen” tai ”tyypillinen” aika kerro paljoakaan. Ehkä lennätinliikenteelle antamansa niukan huomion vuoksi Laakso vähättelee tätä uutta kommunikaatioteknologiaa ja korostaa jo aiemmin tapahtunutta laivaliikenteen nopeutumista. Kun Euroopan ja Buenos Airesin välillä avattiin lennätinyhteys vuonna 1875, tiedon sai

mantereelta toiselle alle vuorokaudessa. Vuonna 1851 laivavyhteys Englannista oli nopeutunut höyrylaivan myötä 52:sta alle 30 päivään ja 1870-luvun alussa edelleen 22 päivään. Kehitys on vaikuttavaa, mutta suhteellisesti ylivoimaisen muutos tuli lennätinliikenteen matkassa. Kauppiaalle oli järkevää, jos viestin saattoi lähettää valtamerten taakse tänään ja saada siihen vastauksen ylihuomenna. Tällöin voidaan jo lähestulkoon puhua neuvottelemisesta, ei viikkojen odottelusta epävarmuudessa.

Seija-Riitta Laakson tutkimus on ensimmäinen lähes globaalilla tasolla toteutettu vertaileva yritys tarkastella informaatiojärjestelmien tehostumista ja tiedonkulun nopeutumista 1800-luvulla, jota voisi informaatioteknologian kehityksen kiihkeydessä verrata tuoreeseen kännyköiden ja internetin ”vallankumouksellisuuteen”. Laakson väitöskirja on uusia uria avaava tutkimus tärkeästä aiheesta.

Mika Kallioinen

Edistykselliset maailmannäyttelyt

Taina Syrjämaa: Edistyksen luvattu maailma. Edistysusko maailmannäyttelyissä 1851–1915. Historiallisia Tutkimuksia 234, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007, 262 s.

■ Ensimmäistä maailmansotaa edeltävää aikaa on pidetty en-

simmäisenä globaalina aikakautena maailmanhistoriassa. Sitä leimasi liikkuvuus ja kansainvälistyminen kaikilla sektoreilla. Teoksessaan *Edistyksen luvattu maailma* Taina Syrjämaa kiinnittää huomiota maailmannäyttelyinstituution rakentamiseen ja vakiintumiseen, mediatapahtumaan, josta lehdistö raportoi laajasti.

Syrjämaan mukaan kyseessä oli suuri aineellisen elämäntavan muutos: ”... maailmannäyttelyt olivat uudenlaisen kulutuskeskeisen elämäntavan viestinviejä, joissa tavarapaljouden fantasiamaailma hämmensi ja ihastutti lukuisia kävijöitä”. Tekijä osoittaa vakuuttavasti, miten globaalista ilmiöstä oli kysymys ja kuinka merkittäviä maailmannäyttelyt olivat kansallisen identiteetin vahvistamisessa sekä innovaatioiden levittämisen prosessissa.

Maailmannäyttelyt kokosivat vierailijoita ihmettelemään uusinta teknologista ja arkkitehtonista kehitystä, koneista taiteeseen. Näyttelyjen järjestämistä perusteltiin tiedon hankkimisen tärkeydellä ja ihmisten sivistämisellä (s. 85). Matkustamista edesauttoi sekä yhä tihentyvä rautatieverkosto että vilkastunut laivaliikenne. Suomalaisissa lehdissäkin julkaistiin laiva- ja rautatieaikatauluja maailmannäyttelyistä kiinnostuneille matkustajille.

Teos keskittyy edistyksen ja edistyksellisyyden näkemiseen ja kokemiseen. Tekijää kiinnostaa ennen muuta näyttelyarkkitehtuuri sekä erilaiset katsomisen ja havaisemisen tavat sekä näyttelyjen elämyksellisyys. ”Rakennettu utopia” -luku sisältää analyysin katseen kulttuurista. Kirjan punainen lanka

on näytteilleasettajien sekä vierailijoiden usko edistykseen sekä jatkuvan muutoksen odotukseen. Nämä sitovat kirjan viisi lukua ernomaisesti yhteen. Tekijä korostaa, että maailmannäyttelyissä tuotiin esille sekä museoiden etnologista esineistöä, korkeakulttuurista tuotteita että tavaratalojen teollisia kulutushyödykkeitä. (s. 201). Syrjämaan lähteistönä ovat olleet ennen muuta näyttelyluettelot, jolloin esineistö ja sen näytteillepano korostuvat.

Kirjan kaksi alkulukua kuljettavat lukijaa seuraamaan näyttelyjen rakentamista ja näyttelykaupunkien välistä kilpailua. Olympialaisten järjestäjien tavoin seuraavan näyttelyn rakentaja halusi ylittää edellisen näyttelyn arkkitehtonisessa komeudessa ja erityislaatuisuudessa. Esimerkkeinä voidaan mainita Eiffel-torni vuoden 1889 Pariisin maailmannäyttelyssä, Chicagon maailmannäyttelyn maailmanpyörä (1893) ja vuonna 1910 pidetyn Brysselin maailmannäyttelyn vesiliukumäki. Maailmannäyttelyihin kuului paljon eksotiikkaa, jota tarjosivat muun muassa eri kansoihin kuuluvien ihmisten esitleminen. Suomes- ta kuljetettiin näytteille saamelaisia afrikkalaisten rinnalle. Evoluutioajatuksen mukaisesti ihmisten katsottiin kuuluvan kehityksen eri tasoille. Chicagon maailmannäyttelyn Midwaylla nähtiin etnografisia näytöksiä, joiden piilevänä tarkoituksena oli osoittaa läntisen kulttuurin paremmuus.

Maailmannäyttelyt rakentuvat kansakuntien varaan, kuten tekijä toteaa luvussa kolme. Kansakuntien oli osoitettava paviljongeissaan mahtava men-

neisyytensä ja kansallinen imago. Maailmannäyttelyihin osallistuivat myös monet sellaiset maat, joilla ei ollut täyttä suvereniteettia, kuten Suomi. Suomella oli oma paviljonki Pariisin maailmannäyttelyssä 1889 ja 1900. Vuoden 1900 näyttelyssä, jota Kerstin Smeds on laajalti analysoinut, Suomi nojasi vahvaan muinaiskulttuuriin ja kalevalaisiin aineksiin.

Kirjan loppuluvuissa tavaroituminen, tavarataivas näytättyi vierailijoille uutena mahdollisuutena kuluttaa. Maailmannäyttelyitä onkin verrattu tavarataloihin, ja ei ole sattuma, että insinöörit ja arkkitehdit suunnittelivat ja rakensivat molempia rinnan (s. 206).

Maailmannäyttelyjä voidaan tarkastella myös ihmisten kohtauspaikkoina, mikä valitusta näkökulmasta johtuen jää työssä vähemmälle huomiolle, joskin Thomas Cookin matkatoimiston yritykset viedä englantilaisia työläisiä Pariisiin vuonna 1867 nousevat kirjassa hyvin esiin. Maailmannäyttelyjen rinnalla oli monia pieniä paikallisia näyttelyitä, mutta myös suuria kansainvälisiä teollisuus-, puutarha- ja kaupunki- ja kaupunkisuunnittelunäyttelyjä. Suomalaiset insinöörit hyötyivät Dresdenin kaupunkinäyttelystä (1903), ja Berliinin kaupunkisuunnittelunäyttelyn jälkivaikutukset näkyvät Eliel Saarisen Helsingin ympäristön Munkkiniemi–Haaga-suunnitelmissa.

Näyttelyinstituutio liittyi teollistumista seuranneeseen urbanisoinnin aikakauteen, jolloin nopeasti kasvavilla kaupungeilla oli ratkaistavanaan suuria ongelmia energiakysymyksistä vesi- ja viemäröinti-

ongelmiin, liikenteen järjestämiseen ja teiden ja katujen kunnossapitoon. Ratkaistavana oli terveydellisiä ja sosiaalisia ongelmia, joihin yhä erikoistuneemmat ammattiryhmät etsivät vastauksia paitsi näyttelyistä ja yhteisistä konferensseista myös ammatillisten lehtien palstoilta. Anthony Sutcliffe on kutsunut kaupunkien kasvavaa kansainvälistymistä luovaksi kansainvälisyydeksi (*creative internationalism*). Nostan esiin konferenssit, joiden määrää moninkertaistui parissa vuosikymmenessä. E. P. Hennock on laskenut, että vuosina 1886–1900 pidettiin 853 kansainvälistä konferenssia, mutta vuosina 1900–14 niiden määrä oli kasvanut jo 2271:een.

Taina Syrjämaan kuvaama aikakausi oli professionalisoinnin kulta-aikaa, jota leimasivat uusien, yhä erikoistuneempien ammattiryhmien synty. Tarvittiin tietotaitoa ja uusimman teknologisen kehityksen seuraamista ajan tasalla pysymiseen ja uusien innovaatioiden synnyttämiseen. Näyttelyissä tavaratarjonnasta lumoutunut kuluttaja, kulkutau- deista huolestunut lääkäri, koulutaloa suunnitteleva arkkitehti tai tiedemies, jota askarrutti ylimpien yhteiskuntaluokkien syntyvyyden lasku, olivat samalla viivalla. Kaikkia heitä yhdisti pyrkimys muutokseen ja usko parempaan huomiseen. Yksi monista tiedon leviämisen väylistä oli omakohtainen havainnointi, vaihtoehtojen vertailu ja koke- muksien kartuttaminen. Tähän kansainväliset näyttelyt ja konferenssit tarjosivat erinomaisen tilaisuuden.

Marjatta Hietala

Sukupuoli, melankolia ja eurooppalainen kulttuuri

Kirsi Tuohela: Huhtikuun tekstit. Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900. SKS Toimituksia 1161, Helsinki 2008. 373 s.

■ Kirsi Tuohelan Turun yliopiston kulttuurishistorian oppiaineessa esittämä väitöskirja *Huhtikuun tekstit. Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900* on osoitus historiantutkimuksen viime vuosikymmeninä perusteellisesti muuttuneesta luonteesta. Paradigmaattiset muutokset ovat merkinneet historiantutkimuksen sisällöllistä ja menetelmällistä rikastumista, jos kohta myös tutkimuksen kentän sirpaloitumista. Menneisyyden tarkastelusta on tullut entistä enemmän monitieteistä. Katseen kääntäminen rakenteista ja rakenteellisista selityksistä ihmisten kokemusten ja heidän niille antamiensa merkitysten ymmärtämiseen on merkinnyt kulttuurihistoriallisen tarkastelun asettumista historiantutkimuksen keskiöön. Tähän niin kutsuttuun kulttuuriin käänteeseen kytkeytyen postmoderniin keskusteluun sisältyvä kielen problematisointi on järkyttänyt historian tutkimuksen teoreettis-metodologisia perusteita. Autenttisen kokemuksen, ja ylipäättään

suoraan lähteistä heijastuvan todellisuuden, kiistäminen ja sen sijaan niiden diskursiivisen, kulttuurista riippuvaisen luonteen korostaminen on haastanut tutkimuksen itseymmärrystä vielä perusteellisemmin kuin esimerkiksi uusien ryhmien nostaminen tutkimuksen kohteeksi.

Tuohela tarkastelee väitöskirjassaan kolmen naiskirjailijan, ruotsalaisen Victoria Benedictssonin (1850–88), norjalaisen Amalie Skramin (1846–1905) ja balttilais-saksalaisen Laura Marholmin (1854–1928) tapaa kuvata – ja kielen kautta rakentaa – melankolista minää, alakuloista, uupunutta ja elämään väsynyttä subjektia. Kyseessä on tutkimusasetelmaltaan haastava ja moniulotteinen sekä toteutukseltaan runsas tutkimus, jonka keskiössä ovat kirjallisesti ilmaistut kokemukset melankoliasta. Kyse on sairastamisen kokemushistoriasta, ja Tuohela artikuloi selkeästi oman paikkansa lääketieteen historian tutkimuksessa. Tutkimuksensa kuluessa hän palaa toistuvasti lähtökohtaansa sitä hieman eri tavoin muotoillen, esimerkiksi seuraavasti: ”Kokemus tuntui ruumiissa, mutta syntyi kielellisenä ja ympäröivän diskursiivisen maailman ohjauksessa, neuvottelusuhhteessa melankolian käsitteeseen ja puhetapoihin.” (s. 150) Kokijoina ja kirjoittajina on kolme naiskirjailijaa, joiden kautta sukupuolesta muotoutuu tutkimuksen keskeinen analyttinen kategoria.

Kirsi Tuohela kirjoittaa tutkimuksessaan sairastamisen kulttuurihistoriaa, mutta tutkimuksen kohteiksi valittujen

henkilöiden kautta mielenkiintoisesti myös yleisempää 1800-luvun jälkipuolen ja 1900-luvun alun eurooppalaista kulttuurihistoriaa. Tutkimuksen kohteiksi valittujen naisten tiet johtivat Kööpenhaminaan, joka oli modernisoituvan skandinaavisen kulttuurin keskus. Kun Benedictsson eli repivää suhdetta kirjallisuuskriitikko Georg Brandesiin, Marholm seurasi tätä draamaa Brandesin vaimon uskottuna ja hyödynsi sitä kirjallisessa tuotannossaan. Hän kirjoitti myös Skramista, joka kävi omaa kappailuaan kööpenhaminalaisessa mielisairaalassa.

Uusien näkökulmien ja tutkimuskysymysten myötä historiantutkijoiden käsitys lähteaineistosta on laventunut. Tuohelan aineistona käyttämät kirjeet ja päiväkirjat eivät sinänsä ole uudenlaista lähteaineistoa, mutta niitä on alettu lukea aiempaa poikkeavista näkökulmista, kuten kokemuksen ja subjektuuden diskursiivisen rakentumisen näkökulmasta. *Huhtikuun tekstit* hyödyntää tätä uutta lukutapaa. Kaunokirjallisuutta on toistaiseksi hyödynnetty historian tutkimuksessa varsin vähän, koska sen fiktiivisen luonteen on katsottu olevan epärelevanttia historiallisen, todellisuuteen keskittyvän tarkastelun näkökulmasta. Metodologisten murrosten myötä on kuitenkin yhtäältä havahduttu dokumentaarisen aineiston kerrottavuuteen luonteeseen ja toisaalta alettu lukea kaunokirjallisuutta esimerkiksi omaelämäkerrallisesta näkökulmasta. Tuohela kuuluu edelläkävijöihin suomalaisessa historiantutkimuksessa asettaessaan kau-

nokirjallisuuden tutkimuksensa aineistoksi.

Edellä olen tuonut esiin Tuohelan väitöskirjan tutkimusasetelman haastavuuden. Tutkimuksen rakenne on moniulotteisuudestaan huolimatta selkeä. Tutkimuksen johdanto on tiivis mutta kuitenkin perusteellinen. Aineiston lukua ohjaaviksi tutkimuskysymyksikseen tekijä on määritellyt seuraavat (s. 23–24): Mitä oli naisten melankolia 1800-luvun lopulla ja miten siitä kirjoitettiin? Miksi kolme tunnettua naiskirjailijaa kirjoitti siitä ja mitä he siitä sanoivat? Mitä samaa ja mitä eroja oli heidän tavoissaan käsitellä melankoliaa? Minne, mihin tuntemisen tapoihin ja diskursseihin heidän tekstinsä ja ajattelunsa kiinnittyvät?

Tuohela vastaa perusteellisesti asettamaansa tutkimustehtävään tutkimuskirjallisuuden kanssa oppineesti keskustellen. Melankoliaa tarkastellaan yksilöllisenä, sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä. Käytetty lähdeaineisto – kirjeet, päiväkirjat, kaunokirjallisuus, tieteelliset tutkimukset, sairaaladokumentit – on runsas ja monipuolinen, ja aineisto luetaan valitun mikrohistoriallisen näkökulman ohjaamana tarkasti kontekstualisoiden. Eriytyinen kiitos on syytä esittää monikielisen aineiston käytöstä. Kirjoittamisen kulttuurihistoria ohjaa aineistona olevien erityyppisten tekstien hierarkisoimattomaan lukemiseen. Kaunokirjallisuuden käyttö aineistona on asettanut sikäli lisähaasteen, että tarkasteltavat kirjailijat on paikannettava myös kirjallisuushistoriallisiin konteksteihinsä. Historiantut-

kimuksen näkökulmasta poikkitieteellisyys toimii onnistuneesti.

Tutkimus etenee johdonmukaisesti kirjailija kirjailijalta (luvat 2–4) siten, että näkökulma melankoliaan muotoutuu kunkin kohdalla hieman eri tavoin. Victoria Benedictssonin kirjoitusten analyysissä näkökulma on hänen omassa kokemuksessaan ja siitä kirjoittamisessa, Amalie Skramin kohdalla melankoliaa tarkastellaan hänen teksteissään avautuvana yksilön ja yhteisön välisenä jännitteenä, sosiaalisena draamana, ja Laura Marholmin kirjoitusten kautta tarkastellaan kirjailijan tulkintaa *fin de siècle*en kulttuurista melankoliana.

Tekijä kontekstualisoi kokemukset ja niiden kirjoittamisen niin kirjoittajien elämäntarinaan kuin laajempaan 1800-luvun lopun eurooppalaiseen kulttuuriin. Jälkimmäiseen liittyen voi kysyä, ovatko niin laajat kytkennät tarpeen, kuin mihin tekijä on päätenyt. Esimerkiksi Laura Marholmin psykologisen lähestymistavan yhteydessä tuodaan esiin Minna Canth ja todetaan, että vaikka Canth erosi Marholmista, ”selitykset ja yhteiskuntakritiikki muotoiltiin monin tavoin, mutta ne nousivat samasta maaperästä, samasta kontekstista.” (s.227) Suomalaisen melankoliadiskurssin yhdistäminen kolmen ei-suomalaisen kirjailijan kokemuksiin osoittaa tekijän laajan lukeneisuuden ja syvällisen perehtyneisyyden aihepiiriin ja samalla myös eettisen sitoutumisen suomalaisen tutkimuksen esiin nostamiseen, mutta toisaalta kontekstualisoinnin laajuus, ja

sen myötä tarkastelun rönsyileminen, vie argumentoinnilta paikoin tarkkuutta ja terää.

Sukupuoli on väitöskirjan keskeinen kategoria. Naisudelle annetaan tutkimuksessa keskeinen rooli naiskirjailijoiden kokemusten muotoutumisessa niin ruumiillisesti kuin kirjallisestikin. Tekijä on vaikuttanut Joan Scottin analyysistä kokemuksen diskurssiivisesta muotoutumisesta, mutta hän myös ottaa etäisyyttä Scottiin ja painottaa tätä enemmän subjektiutta. Väitöskirja tarjoaa mielenkiintoisen näkökulman 1800-luvun lopun naiseuteen ja feminismin valottaessaan keskiluokkaan lukeutuneiden naisten elämään liittyntä epävarmuutta ja sisäisiä murtoja. Tätä kautta hän haastaa sellaista naiseuden ja feminismin historiaa, joka kyllä painottaa naisten kokemia vastoinkäymisiä, mutta joka ennen muuta manifestoi naisten voimautumista. Luokka nousee toistuvasti esiin kirjailijalähtöisessä tarkastelussa naisten elämän ja heidän melankoliakokemustensa jäsentäjänä. Tekijä ei ole kuitenkaan päätenyt tarkemmin erittelemään luokan merkitystä sukupuolittuneen melankolian syntyemisessä ja sen ilmaisemisessa, mikä olisi ehdottomasti syventänyt analyysiä.

Vallinnut sukupuolijärjestelmä ei lähtökohtaisesti antanut mahdollisuutta rakentaa työn ja seksuaalisuuden/äitiyden luonnehtimaa naisminää. Esimerkiksi Victoria Benedictssonin kohdalla Tuohela tuo esiin, kuinka kirjoittavan naisen elämään liittyvät hankaluudet – taloudelliset ongelmat, naiseen kohdistunut kritiikki ja vähät-

tely – näyttävät musertaneen hänet (s.115). Sukupuoli oli tekijän tulkinnan mukaan keskeisesti muokkaamassa myös Amalie Skramin melankolian kehittymistä ja siitä kirjoittamista (tiivistetysti s. 229). Lukija vakuuttuu tekijän tulkinnasta, että vallinnut sukupuoli-järjestelmä johti tutkittavien sisäisiin ristiriitoihin, mutta kysymystä tulee tarkastella myös 1800-luvun naisyksilön kokemuksen näkökulmasta. Tulkinta siitä, että kirjailijat itsekin kokivat sukupuolen alakulonsa aiheuttajaksi, tulee esiin (esim. s.150, 209, 227), mutta se jää kuitenkin hieman tarkentamattomaksi. 1800-luvun naisliikkeiden feministinen diskurssi rakensi sukupuolisenä sensitiivistä tulkintarepertuaaria, mutta Benedictssonin ja Skramin kohdalla yhteydet naisliikkeeseen jäivät varsin vähälle huomiolle. Niiden tarkempi erittely olisi tuonut tarkennusta kokemuksen ja kirjoittamisen väliseen suhteeseen.

Kokemuksen kirjoittamisen/kirjautumisen diskursiivisen prosessin dekonstruointi on hyvin haasteellinen tehtävä, eikä yksiselitteisten vastausten muotoilu ole mahdollista vaan tutkimusasetelma korostaa tulkinnallisuutta. Tuohela perustelee tulkintansa aineistoa ja tutkimuskirjallisuutta monipuolisesti hyödyntämällä, ja argumentointi on runsasta ja moniulotteista. Se on pääsääntöisesti myös selkeää ja vakuuttavaa, mutta paikoin, esimerkiksi siveellisyysdebatin yhteydessä, lukija jää odottamaan argumentoinnin tarkentamista.

Erityisesti 1880-luvulla kuo-

huttanut siveellisyysdebatti kirjautui osaksi tutkittujen naiskirjailijoiden ruumiillista kokemusta ja sen kielellistymistä. Keskiluokkainen naisliike (josta Benedictssonin ja Skramin kohdalla oli kyse) osallistui aktiivisesti siveellisyydestä käytyyn keskusteluun ja valtaosaltaan kannatti pidättyväisyyttä korostanutta sukupuolimoraalia ja vaati sen ulottamista myös miehiin. Siveellisyyskeskustelun kohdalla on syytä tehdä huomautus tekijän epätarkkuudesta kontekstualisoinnissa ja tulkinnassa. Tutkimuksesta käy ilmi, kuinka siveellisyyssproblematiikka kosketti Victoria Benedictssonia henkilökohtaisesti erityisesti hänen tavattuaan Georg Brandesin ja kuinka jännitteet kirjoittautuivat hänen teksteihinsä. Tuohelan tulkinta siitä, että kirjailija Max Nordau ja Victoria Benedictsson olisivat olleet samoilla linjoilla siveellisyysskysymyksessä (s. 106), olisi vaatinut tarkempia perusteluja. On nimittäin perusteltua väittää, että Benedictsson ja Nordau edustivat eri diskursseja. Nordau lukeutui seksuaaliradikaaleihin, kun taas Benedictsson avioliittokriittikistään huolimatta oli sitä mieltä, että vapaa rakkaus oli naisille tuhoisaa. Tämä Benedictssonin näkemys tulee tutkimuksessa esiin (esim. s.101), joten tulkinta samanmielisyydestä vaikuttaa ristiriitaiselta.

Laura Marholm piti naisliikettä osasyllisenä naisten sisäiseen rikkinäisyyteen ja alakuloon; hän itse lukeutui niihin naisajattelijoihin, jotka 1800-luvun loppua kohden alkoivat yhä äänekkäämmin vaatia naisten seksuaalisen ha-

lun tunnustamista. Tuohela toteaa Maija Rajaisen vuonna 1973 ilmestyneeseen klassikkokoteokseen *Naisliike ja sukupuolimoraali* viitaten (s. 280): ”Ruotsissa näitä teemoja kuvaivat suomalaisen feminismin pioneerin, Alexandra Gripenbergin, mukaan ainakin Ellen Key ja Frida Steenhoff.” Ensinnäkin voi kysyä, minkä vuoksi viitata Keyhin ja Steenhoffiin monimutkaisesti Gripenbergin kautta, semminkin kun Gripenberg vastusti suorastaan raivokkaasti Keytä. Toiseksi, kontekstin laajentaminen Suomeen herpaannuttaa tekijän analyttistä terävyyttä.

Sivulla 281 tulee esiin Alexandra Gripenbergin tuomitseva kanta seksuaaliseen emansipaatioon: ”saksalaisen kansasisarensa Hedwig Dohmin tavoin hän kuitenkin tuomitsi tuon maaperän tutkimisen ja siitä kirjoittamisen, jopa voimakkaammin kuin Dohm”. Näennäisesti samanlaisen argumentoinnin taustalla oli kuitenkin selkeitä eroja paikantumisessa feminismin kartalla eikä näin ollen kahden erilaisen feministisen diskurssin asettaminen rinnakkain ole erityisen perusteltua. Kristillisyyks oli keskeinen tekijä, kun Gripenberg tuomitsi periaatteellisesti seksuaalisen vapautumisen. Dohmille kyse oli vain strategiasta: ensin äänioikeus, sitten muu vapautuminen.

Kirsi Tuohelan väitöskirjaa luonnehtivat innovatiivisuus aiheen ja tulkintatapojen valinnassa sekä rohkeus tehdä tulkintoja. Tutkimuskysymys kokemuksen ja siitä kirjoittamisen välisestä kulttuurisesta ohjautuvasta suhteesta on

haastava ja ajankohtainen. Tutkimus on aineistoltaan ja käsitteilyltään runsas ja moniulotteinen, ja argumentointi on pääsääntöisesti selkeää. Paikoin kontekstualisoinnin laajuus syö analyysin tarkkuutta. Tutkimus tarjoaa kiinnostavia ja perusteellisesti esitettyjä näkökulmia niin sairauden kokemushistoriaan kuin 1800-luvun jälkipuoliskon sukupuoliproblematiikkaan yhdistäessään melankolian ja naisten kokemuksen. Feminististen diskursusten tarkempi erittely ja luokan tematisointi olisivat tuoneet käsittelyyn vielä lisää syvyyttä. Tutkimuksen kieli on soljuvaa ja sujuvaa, ja kirjoittaja puhuttelee lukijaa tieteellisyydestä tinkimättä.

Tiina Kinnunen

Metsien herrat

**Leena Paaskoski: Herrana metsässä. Kansatieteellinen tutkimus metsänhoitajuu-
desta. SKS 2008. 320 s.**

■ ”Kiitavi aika, vierähtävät vuodet, miespolvet vaipuvat unholaan”, mutta metsä kasvaa. Jotta metsien kasvu olisi aina turvattu ja että niistä olisi saatu irti paras mahdollinen taloudellinen hyöty, on tarvittu erityistä tietoa ja taitoa. Sitä oppimaan, kantamaan ja siirtämään on tarvittu metsäammatilaisia, metsänhoitajia. Leena Paaskosken väitöskirja on kunnianhimoinen ja haastava yri-

tys konstruoida suullisen ja kirjallisen muistitiedon, lehtien ja matrikkeliä sekä valokuvakokoelmien avulla yliopistotasoisien koulutuksen saaneiden metsänhoitajien ammatillinen kulttuurihistoria Suomessa 1860-luvulta 2000-luvun taitteeseen asti. Ammattikulttuuri, metsänhoitajuus nähdään työssä jatkuvana prosessina, joka syntyy ja muotoutuu ryhmän jäsenten keskinäisessä monitasoisessa vuorovaikutuksessa. Se pitää sisällään ammattiin koulutuksen ja sosiaalistamisen, ammatin toteuttamisen erilaiset rajanvedot ja ne merkitykset, joita metsänhoitajat omalle työlleen eri aikoina ovat antaneet, jakaneet keskenään ja siirtäneet seuraaville metsänhoitajasukupolville.

Tutkimuksen metodologisenä punaisena lankana voidaan pitää yksilön ja yhteisön välistä suhdetta, sitä, miten yksityiset toimijat ovat yhteisönsä eri aikoina kokeneet, miten jäsenyys siinä on mielletty yksilöllisesti ja yhteisöllisesti ja miten yksilöt ovat omalla toiminnallaan ylläpitäneet ja muokanneet omaa yhteisöllistä ammatikulttuuriaan. Tämän dilemman tarkastelemiseksi tutkija käyttää yksilö- ja yhteisöaineistoja. Hän hyödyntää yli kahtasataa elämäkertahaastattelua ja toisaalta yhteisöllisesti syntyneitä ammatilliseen kulttuuriin kytkeytyneitä lehtiä, matrikkeleita ja valokuvia. Tutkija konstruoi ammattikuvaa niiden välineiden avulla, joita yhteisö itsekin on käyttänyt muokatesaan sisäisesti omaa kulttuuriaan. Kuten myöhemmin tulen pohtimaan, tämä lähtökohta ei ole aivan ongelmaton. Metsänhoitajien kertomus rakentuu

näin menetellessä ammattikunnan sisältä käsin, ei niinkään suhteessa muihin ammatteihin. Koska kyseessä on akateemisesti koulutettu ammattiala, kulttuurisen ammattikuvan keskeisenä sisältönä on metsänhoidollinen tieto ja osaaminen. Usko oikeaan tietoon, oikeaan tapaan hoitaa ja hyödyntää metsiä onkin eräänlainen soihtu, joka kulttuurisesti on aina tutkimuskauden loppupuolelle saakka ollut yhteisön jäseniä sitova ja ajallista jatkumoa luonut tekijä. Sitä on ikään kuin siirretty sukupolvelta toiselle enemmän tai vähemmän rituaalinomaisesti. Tässä suhteessa metsänhoitajat eivät ammattiryhmänä ole juuri eronneet lääkäreistä, insinööreistä, upseereista – tai papeista.

Pitkästä historiallisesta kaaresta, yhteiskunnallisesta muutoksesta, työkuva muutoksesta, tuhansista yhteisöllisistä ja yksilöllisistä kokemuksista, rituaaleista, legendoista ja tarinoista rakentuu metsänhoitajuuden metatarina. Tässä tarinassa on erotettavissa useita teemoja, joita Paaskoski käsittelee enemmän tai vähemmän systemaattisesti. Mainitsen näistä viisi, jotka mielestäni ovat tärkeimpiä.

Ilmeisin ja ehkäpä tärkein tarina on pitkä linja metsänhoitajista 1800-luvun metsähallinnon virkamiehistä akateemiseksi ammatillisiksi, sitten kansantalouden jälleenrakentajiksi ja lopulta metsäsektorin asiantuntijoiksi. Yhteistä kaikille jaksoille on ammattikunnan erittäin vahva näkemys itsestään Suomen kansantalouden kannalta keskeisessä, jopa ratkaisevassa asemassa olleina

ammattilaisina. Tämä erittäin luja ammattiyhteisyys ja -identiteetti on saanut säröjä vasta jakson lopussa alan sisällä metsänhoidon monimuotoisuusvaatimusten lisääntyttyä ja kilpailevien tuotantosektorien haastettua alan vahvaa asemaa. Kuva on horjunut myös siksi, että yhä useammin ammattikunnan edustajat toimivat nykyään monikansallisten yhtiöiden palveluksessa toimikenttäänään globaalitason metsänhoito- ja puukauppakäytännöt. Kun koko ammattiväki aiemmin oli kiinteästi keskenään vuorovaikutuksessa ja saattoi selkeästi identifioitua omaan ammattikuntaansa, kehitys on eriyttänyt metsäammattilaisia toisistaan, ja entistä useammin lähimmät työtoverit edustavat muita ammattialoja. Kiinnostavalla tavalla kehitys on myös muuttanut ammattikunnan sisäistä hierarkkista rakennetta. Kun koko työtehtävien järjestelmä rakentui aiemmin vertikaalisesti selvästi toisistaan erottuneisiin tehtäviin ja arvoasema ilmeni selkeästi mm. pukeutumisen ja puhuttelun tasoilla, nykyiset metsäsektorin työntekijät ovat erikoistuneita ammattilaisia. Entinen jätkä hoitaa nyt yksin saloilla tietokoneohjattua monitoimikonetta ja metsänhoitaja tekee toimistossaan atk:n avulla metsäkauppoja. Joku voisi kuvata tätä kehitystä pirstoutumiseksi. Riittääkö pelkkä yhteinen koulutustausta ja perinteet pitkällekkään ylläpitämään ammattikunnan identiteettiä?

Toinen keskeinen tarina on metsänhoitajien suhde luontoon. Metsänhoitaja työ on koettu kertomuksissa "luon-

nollisen" luontosuhteen eräänlaisena malliesimerkinä. Se on ikään kuin suomalaisen luontosuhteen jalostunut muoto: luontotiedon ja -taidon yhdistelmä. Pitkään luontokokemus oli myös pääsyaatimuksena alan opintoihin ja hakijat joutuivat todistelemaan omaa positiivista suhdettaan luontoon. Koulutuksessa painotettiin konkreettista luontotietämystä ja tiedollisten taitojen lisäksi luonnossa liikkumisen opetus oli koulutuksen sisältönä. Tähänkin kertomukseen alkaa ilmaantua ristiriitoja, kun käsitykset metsän "oikeasta" hoidosta alkavat muuttua viimeistään 1980-luvulla. Luonnonsuojeluaatteen ja monimuotoisen metsänkasvatuksen nousu ikään kuin haastaa koko ammattikunnan aseman, ainakin ainoan tieteellisen totuuden kantajina. Toisaalta opintoihin pääsyn ehtona ei enää vaadita aiempaa luontokokemusta eikä -tuntemusta. Opetuksen sisältökin suuntautuu teoreettisempaan suuntaan. 1900-luvun lopulla eräs metsänhoitaja-myyntin peruspilareista alkaa horjua. Kertomuksellisissa osioissa tämä murros ei kovin vahvasti kuitenkaan ole noussut esiin eikä tutkimuksessa muutosta paljoakaan käsitellä.

Kolmas kiinnostava kertomus on maskuliinisuus. Metsänhoitajat ovat ainakin kertomuksissa nähneet itsensä eräänlaisena suomalaisen miehen esikuvana. Esikuva on fyysisesti vahva mutta tietävä, käytännöllinen mutta samalla teoreettinen, ryhmän jäsen mutta selviytyy yksinkin, heraa, mutta kunnioittaa myös alaisiaan, kunniallinen mutta osaa pitää myös hauskaa, isän-

maallinen mutta ei kiihkoilija jne. Tätä maskuliinisuuden mallia vahvisti se, että ammatti oli pitkään lähes täysin miesten hallitsema. Alalle tulleita yksittäisiä naisiakin mitattiin enemmän juuri näiden miehiä uskottujen ominaisuuksien perusteella. Kun koulutus alkoi tasa-arvoistua ja alalle hakeutui yhä enemmän ja enemmän naisia, myös tämä puoli metsänhoitajuudesta joutui kriisiin. Toisaalta myös teknologinen kehitys muutti koko ammattialan toimenkuvan, ja fyysisillä voimilla ei 1900-luvun lopulla ollut enää entistä merkitystä. Maskuliinisuustutkimus olisi tälle tarinatasolle voinut antaa vielä lisää syvyyttä.

Neljäs kertomustaso liittyy kansalliseen identiteettiin. Metsänhoitajat olivat nimenomaan suomalaisia metsäammattilaisia. He toimivat suomalaisen yhteiskunnan rakentamiseksi ja sen hyvinvoinnin lisäämiseksi. Isänmaallisuus on koko ajan vahvasti liittynyt metsänhoitajien ammattikuvaan ja -kulttuuriin. Erityisesti välittömästi sotien jälkeisenä aikana he ymmärsivät toimivansa koko kansakunnan puolesta, sen pelastamiseksi. Kansallinen eetos on horjunut vasta viimeisellä kaudella alan kansainvälistyttyä ja globalisaation haastettaessa koko alan tulevaisuuden. Kiinnostavalla tavalla Paaskoski osoittaa, kuinka ainakin osa metsänhoitajista on nähnyt tärkeäksi viedä suomalaista metsänhoitotaitoa myös kehittyvien maiden hyväksi. Vastaavasti ulkomailta on tullut opiskelijoita hakemaan metsänhoito-oppia Suomesta.

Viides kertomustaso liittyy

edellisiä tasoja yhteen. Lähes kaikissa muisteluissa ja kokemuksissa kertautuivat ja korostuivat yhteiset kokemukset kesäharjoittelukeskuksissa Evolla, Hyytiälässä ja myös Mekrijärvellä. Kurssit olivat selvästi se instituutio, jossa alan keskeiset arvot ja identiteetit sisäistytettiin ja sosiaalistettiin aina uusille metsänhoitajasukupolville ja jossa niitä käytännössä harjoitettiin ja kehitettiin. Muistelumatereialissa ja tutkimuksessa nämä kokemukset korostuvat erittäin selvästi. Ammatti-identiteettiin liittyvät keskeiset määreet ja ammatillinen omakuva rakentuvat ja saavat sisältönsä näiden kurssikokemusten kautta. Niiden muisteleminen omissa lehdissä, vuositapaamisissa, matrikeleissa ja juhlapuheissa on myös ammattikuvan ylläpitämisen ja siirtämisen yksi tärkeimmistä muodoista. Ei ole lainkaan sattumaa, että myös valokuva-aineisto keskittyy kuvaamaan tätä prosessia. Kurssikokemukset nousevat jopa tärkeämpään sijaan kuin varsinainen teoreettisempi luento-opetus yliopistossa tai varsinainen metsänhoitajan työ, joita työssä loppujen lopuksi käsitellään yllättävän vähän. Kesäisten harjoittelujaksojen merkityssisältö muuttui selvästi 1900-luvun lopun murroksen myötä. Koko tutkimusasetelma tarjoaisikin malliesimerkin siitä, miten traditioiden varassa opittu ja käytännön yhteistyössä lujitettu metsänhoitajuuden ammatillinen toimintamalli on kriisiytynyt modernin murroksessa, teknologisen kehityksen, maailmakaupan vilkastumisen ja kulttuurierojen liudentumisen

myötä. Tässä tutkija olisi voinut hyödyntää Anthony Giddensin refleksiivisen modernin käsitettä, joka teemaan olisi sopinut enemmän kuin hyvin.

Kuten tutkija itsekin toteaa, vastaavaa tutkimusta on Suomessa kansatieteen alueella tehty suhteellisen vähän. Samaa ei voi sanoa muista tieteenaloista tai muista maista. Professionaalistumisen tutkimus on erityisesti sosiologiassa sekä Suomessa että kansainvälisesti ollut erittäin runsasta. Se on alkanut 1800-luvulla (Durkheim) ja jatkunut aktiivisena nykypäivään asti (esim. Abbot). Olisi ollut hyödyllistä, jos tekijä olisi laajemmin hyödyntänyt näitä tutkimuksia, semminkin kun monien eri ammattien professionaalisen kuvan kehityksessä on ollut samoja piirteitä (lääkärit, insinöörit, yrittäjät, lakimiehet) tai jollain tavalla keskeisesti niitä erottavia piirteitä (sairaanhoitajat, sosiaalityöntekijät, opettajat). Näiden tutkimusten hyödyntäminen olisi tuonut analyysiin lisää kiinnostavia näkökulmia, ja tutkimuksen monia kiistattomia ansioita olisi voitu suhteuttaa niihin. Eri ammattialoja ja niiden kehitystä koskevaa tutkimusta on aivan viime vuosina ilmestynyt runsaasti.

Tutkimuksen aihevalinta on erinomainen. Metakertomuksen rakentaminen suomalaisen yhteiskunnan kehityksen kannalta eräästä keskeisestä ammatista on lähtökohtaisesti hyvä. Toisin päin ajateltuna tutkimus on myös kertomus Suomen tiestä sääty-yhteiskunnasta moderniksi hyvinvointivaltioksi tulkituna metsänhoitajuuden

ammattikuvan ja -kulttuurin rakentumisen kautta. Tutkimus fokuoittuu siihen, mitä on ollut metsänhoitajuus ja millaisena se on eri aikoina näyttänyt ja miten metsänhoitajaksi tullaan, miten metsänhoitajana ollaan, millaisia merkityksiä metsänhoitajuudelle annetaan (s.5). Tutkimuksen otsikko vastaa hyvin sisältöä. Se on kertomus kertomuksesta, monisyisen ja -mutkaisen ammattikuvan rakentumisen prosessista. Hyvän tutkimuksen merkki on se, että se avaa enemmän kuin sulkee. Tämä tutkimus nostaa esiin niin paljon erilaisia kiinnostavia teemoja, että niissä olisi riittänyt useampaankin tutkimukseen. Paaskoski on mielestäni kyllä kyennyt rajamaan monisyisen tutkimuksensa onnistuneesti ja pääosin kertomaan tarinan johdonmukaisesti. Erityisen vakuuttavaa on kertomus ammattikuvan alusta 1860-luvulta 1980-luvulle asti.

Kirjoittaja on määritellyt kohtuullisen monipuolisesti käyttämänsä käsitteet, erityisesti tutkimuksen kannalta relevantit (mutta hankalat) ammattikuvaan, identiteettiin, kulttuuriin ja yhteisöön sekä niiden rakentumisen prosesseihin liittyvät termit. Teoreettinen viitekehys rakentuu selkeästi konstruktionismin varaan, joskin sen esittely nojautuu pitkälti käsiteanalyysien ja -esittelyjen varaan. Käsiteanalyysiin liittyy monia selventäviä rajoituksia, jotka helpottavat arvioitsijan ja lukijan työtä huomattavasti. Kun työn tärkeänä kohteena on yksilön ja hänen yhteisönsä välinen suhde, Anthony Giddensiltä olisi voitu refleksiivisen modernin

lisäksi hyödyntää myös rakenteistumisen käsitettä. Mitä tulee ammattikuvan rakentumisen problematiikkaan, jo aiemmin mainitun Andrew Abbotin käsitykset olisivat olleet hyödyllisiä. Kyse ei ole vain muodollisesta oman tutkimusalan hallitsemisesta, vaan siitä että oma analyysi voi näiden käsitteiden avulla kehittyä.

Metodisesti Paaskoski tukeutuu pääosin ns. oral history-traditioon sekä esittelee myös muita tapojaan lukea ja tulkita niin sanaa kuin kuvaakin. Kun koko tutkimuksen kannalta relevanttia on se tapa, jolla alan ammattilaiset kertovat ja muistavat oman elämänsä ja ammattiyhteisönsä, tuntuu oudolta, että muistin merkitystä yhteisön kannalta pohditaan kovin myöhään. Rakenteen kannalta olisi ollut toimivampaa, jos se olisi sijoitettu alkuun. Kirjoittaja pohtii myös perusteellisesti sitä, mikä hänen oma suhteensa on aineistoon, tutkimukseen ja tutkittaviin henkilöihin. Perustellusti Paaskoski pitäytyy ns. kvalitatiivisessa analyysitavassa. Historiantutkimuksen kannalta käytetty metodi herättää kysymyksen kontekstualisoinnista. Kun sosiaalisen konstruktivismiin keinoin metsäammattilaisten identiteettikuvia rakennetaan kulttuurin sisältä käsin, yhteiskunnallisten ulkopuolisten muutosten merkitys voi jäädä hämäräksi. Kansainvälistyminen, tasa-arvon lisääntyminen, koneistuminen ja monet muut 1900-luvun lopun kontekstuaaliset muutokset tulivat alalle ulkoa, ei yhteisön sisältä käsin. Muutokset näyttäytyivät kyllä toimijoiden itsensä kannalta hämmäntäviltä

ja haastavilta, mutta ulkoa päin tarkasteltuna ne olivat varsin loogisia. Ehkäpä siksi 1900-luvun lopun murroskausi jää tutkimuksessa hieman vaikeasti hahmottavaksi kaudeksi. Kaikkia niitä muutoksia, joita koko metsäsektorin alueella 140 vuoden aikana on tapahtunut, ei tietenkään voi tutkimukseen sisällyttää. Silti lyhyt kehystarina olisi ainakin lukijaa prosessin hahmottamisessa auttanut.

Kirjan huolella valituissa valokuvissa juoksee oma tarinansa. Se kyllä kytkeytyy ja tukeutuu vahvasti tekstiin ja sen tulkintoihin, mutta sen voi katsoa myös erillisenä. Valokuvat ovat asetelmallisia ja selvästi harkittuja. Niiden kautta on haluttu korostaa ammatin perinteisyyttä, maskuliinisuutta, veljeyttä, fyysisyyttä ja arvokkuutta. Silti kuvien aikajänneen kautta voi lukea myös metsänhoitajien ammatillisen identiteetin muuttumisen, maallistumisen, segregoitumisen ja naisistumisen. Metsästä siirryttiin vähitellen konttoriin, kirves vaihtui tietokoneeseen. Uusista kokemuksista ei ole vielä syntynyt tarinoita.

Paaskosken käyttämää tutkimusaineistoa voidaan pitää poikkeuksellisen laajana. Yli kaksisataa rikasta haastattelua, matrikkelit, lehdet ja valokuvat muodostavat ison kokonaisuuden, joka ennen kaikkea tutkimuskysymysten, metodien ja tutkimuskohteen kannalta on ehdottomasti riittävä. Tutkija on voinut hyödyntää laajan tutkimushankkeen kaikkea materiaalia, joka tuo erinomaisia tuloksia. Tutkimuksen reliabiliteettitaso on korkea. Ainoa ongelma lienee se, että haas-

tatteluaineistossa ei ole ammattista poisjääneitä henkilöitä mukana. Näin mahdollisesti ammattiin liittyneet erityisen negatiiviset kokemukset ovat voineet tulla suljetuksi pois.

Paaskosken tapa analysoida aineistoaan on taitavaa ja loogista. Lukuisat esimerkit tuovat analyysiin varmuutta ja todennettavuutta. Joskus analyysi vie pitkään ja perusteellisesti kovin yksityiskohtaisiin kysymyksiin (esimerkiksi metsäammattilaisten vaatetus), mutta näin tehdessään kirjoittaja lieenee noudattanut tieteenalansa parhaita perinteitä. Vakuuttavaa on myös tutkijan kriittinen ote. Laadullisen aineiston analyysin yhteydessä harmillisen usein nähtävä kuvittava analyysitapa on kaukana siitä refleksiivisestä vuoropuhelusta, jota kirjoittaja käy aineistonsa kanssa. Lukijalle syntyy käsitys metsäammattilaisten "aidosta" äänestä, jonka taitava tutkija kykenee välittämään lukijalleen. Kriittinen tutkimusote tarkoittaa myös sitä, että käsiteltävää kysymystä lähestytään useasta eri näkökulmasta käsin. Erityisen hyvä on viimeinen luku, jossa pohditaan metatarinan syntymistä, merkitystä ja tulevaisuutta. Se osoittaa tutkijalta harvinaista itserefleksiivistä taitoa. Rakenteellisesti työ on pohdittu hyvin ja alkuun liitetty "kehystarina" auttaa ymmärtämään prosessin erilaisia vaiheita. Teksti on täsmällistä ja sujuvaa. Teesien ja väitteiden dokumentoinnissa ei ole huomauttamista.

Kaiken kaikkiaan Leena Paaskosken työ on taitavasti toteutettu tutkimus metsänhoitajuuden ammatista ja ammattikuvan kehityksestä Suomessa

1860-luvulta 1900-luvun lopulle. Kirjoittaja on hyödyntänyt laajaa ja monipuolista aineistoaan tehokkaalla tavalla. Analyysi on perusteltua ja taitavaa, kirjoitustyylisi sujuvaa ja rikasta. Tutkimuskysymykset on laadittu taitavasti ja ne ovat kiinnostavia ja tärkeitä sekä hyvässä suhteessa käytettävissä olevaan tutkimusaineistoon nähden. Tutkijan pääkysymykset liittyvät metsänhoitajan ammattiin rekrytoitumiseen, sosiaalistumisen prosesseihin ja ammatissa toimimiseen, ammattikulttuuriin, ja juuri näiden tutkimiseen erityisesti oral history -tyyppinen aineisto on omiaan. Tähän metodiin ja juuri tähän tarkoitukseen teoreettinen ja käsitteellinen pohdinta on kyllä riittävä. Metatarina, joka lukuisina versioina mutta pohjimmiltaan samana esiintyy metsäammattilaisten muisteluina, rakentuu moni-vahteiseksi ja särmikkääksi, mutta kuitenkin ehjäksi kokonaisuudeksi.

On kuitenkin todettava, että systemaattisempi kontekstuaalisoinen ja tutkimuksen kokonaisuuden kannalta syvempi perehtyminen alan kansainväliseen tutkimukseen olisi tuonut lisäarvoa ja auttanut tulosten merkittävyyden arviointia. Erityisesti Anthony Giddensin rakenteistumisen ja refleksiivisen modernin sekä Andrew Abbotin ammattikuvan rakentumisen käsitteet olisivat olleet hyödyllisiä. Ehkä juuri Giddens -tuntemus olisi auttanut jäsentämään 1900-luvun loppupuolen prosesseja, aikakautta, jolloin monet muutkin professorit alkoivat pirstoutua ja vain tarinat jäivät jäljelle.

Antti Häkkinen

Demokraatit tienhaarassa 1972

Bruce Miroff: The Liberals' Moment. The McGovern Insurgency and the Identity Crisis of the Democratic Party, University Press of Kansas, Lawrence, 2007. 355 s.

■ Vuosina 1969–74 presidenttinä toimineelle Richard Nixonille vuoden 1972 vaaleissa musertavan häviön kärsinyt George McGovern (s. 1922) näyttäytyy tänäänkin mittapuuna amerikkalaisessa politiikassa. Arvostelijoilleen, joita löytyy niin oman demokraattipuolueen kuin republikaanien keskuudesta, hän edustaa ääri-vasemmistolaisista kansankiihottajaa, jonka vaalikampanja toimii malliesimerkkinä siitä, kuinka asioita ei pidä hoitaa. "Mcgovernilaisuus" ja hänen edustamansa liberalismi ovat vielä 36 vuoden jälkeen käytökelpoisia leimoja, kuten joistakin Barack Obaman vastaisista hyökkäyksistä voimme havaita.

Toisaalta McGovernin sympatisoijat pitävät häntä USA:n parhaiden arvojen lipunkantajana ja vaalien moraalisena voittajana, jonka epäonninen yritys nousta Valkoisen talon isännäksi oli käännekohta Yhdysvaltain nykyhistoriassa. Vapaamieliset liikkeet ja ajatukset saivat kaivattua huomiota, mutta samaan aikaan hänen tappionsa ankaruus tasoitti tietä 1980-luvulla alkaneelle oi-

keiston valta-asemalle. Teeman ajankohtaisuuden vuoksi modernin historiantutkimuksen oli jo korkea aika nostaa McGovern Nixon-kirjallisuuden alaviitteestä¹ huomion keskipisteeksi.

Amerikkalainen politologi Bruce Miroff lukeutuu avoimesti mcgovernilaiseen leiriin. Hänen tekstinsä edustaa suurimmaksi osaksi sangen hyvätaisoista tutkimusta, mutta välillä kirjoittaja heittäytyy ärhäkkääksi poleemikoksi, minäkä vuoksi lopputulosta on pidettävä akateemisilla mittapuilla arvioituna hieman epätasaisena. Teos jakautuu kolmeen pääluukuun. Aluksi Miroff esittelee McGovernin kampanjan virstanpylväät ja taustoittaa niitä käymällä läpi niin 1960-luvun poliittista muutosta kuin ehdokkaan henkilöhistoriaa. Toinen osa analysoi USA:n liberaalien ideologiaa, McGovernille tärkeätä ruohonjuuritason poliittista järjestäytymistä ja aikakauden uusia yhteiskunnallisia liikkeitä sekä puolueiden ristiriitoja presidenttitaistelun kannalta. Lopuksi kirja arvioi McGovernin kampanjan vaikutusta Yhdysvaltojen myöhempään poliittiseen kehitykseen. Ei-kronologinen rakenne mahdollistaa analyttisen lähestymistavan hyvin, joskin pääluukujen välillä ilmenee asioiden toistoa.

McGovernin kampanjan seuraamisessa ja sisällön erittelyssä teos nojautuu presidenttiehdokkaan ja monien hänen avustajiensa tuoreisiin haastatteluihin sekä heidän arkistoihinsa. Muualla kirjoittaja luot-

1. Ks. esim. Richard Reeves (2002) *President Nixon. Alone in the White House*.

taa välillä tarpeettoman hanakasti aiempaan tutkimukseen suhteellisen helposti saatavilla olevan ja mahdollisesti uusia näkökulmia avaavan primäärimateriaalin sijasta. Toimiva lähdeviitejärjestelmä ansaitsee kiitoksen, erillisen kirjallisuusluettelon puuttuminen ei sitä tee.

Miroff tuo hienosti esille McGovernin persoonallisuuden ja hänen yhteiskunnallisten näkemystensä väliset yhteydet. Metodistipastorin pojan oli määrä seurata isänsä jälkeä, kunnes ensin historian tutkimus ja sitten politiikka vei nuoren miehen mukanaan. Syvä kristillinen vakaumus paistoi koko uran ajan läpi sekä eettisyyden ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden korostamisena että raamatullisen retoriikan viljelynä. Omaelämäkerrassaan *Grassroots* (1977) McGovern toteaaakin politiikan olevan ikuista taistelua hyvän (good) ja pahan (evil) välillä. Ei tarvinnut selittää, kuinka roolit jakautuivat vuonna 1972. Arvostelijat tosin pilkkasivat häntä ”Pyhäksi Yrjöksi” (St. George), lapselliseksi moralistiksi ja ”saarnaaja-politiikoksi”. Joka tapauksessa McGovern muistuttaa elävästi siitä, ettei pelkästään oikeisto yhdistä uskontoa politiikkaan Amerikassa.

Miroffin teksti valaisee myös päähenkilön kaksijakoisuutta. Yksityishenkilönä hän vaikutti epäkarismaattiselta ja varautuneelta. ”Uuden politiikan” vertauskuva oli tavallinen esikauptunkialueella asunut perheenisä. Toisaalta oman tien kulkeminen julkisella kentällä sai McGovernin näyttämään kannattajiensa silmissä kollegoi-

taan suoraselkäisemmältä, jopa intohimoja herättävältä. Yhtä kaikki hänestä tuli monesti itsensä pahin vihollinen. Hän omaksui impulsiivisesti uusia ajatuksia ja saattoi luopua niistä samoin hetken mielijohteesta, mitä hän ei vastoin yleistä viisautta peiteltyt. Kirjoittajan mukaan päähenkilöä vaivasi liiallinen usko kykyyn menestyä politiikassa omilla ehdoilla.

Itseluottamuksen juuret löytyvät odottamattomasta menestyksestä demokraattina vahvasti republikaanienemmistöisessä Etelä-Dakotassa. McGovern antoi merkittävän panoksen osavaltion demokraattisen puoluekoneiston rakentamiseen 1950-luvulla ja työskenteli sittemmin Washingtonissa sekä edustajainhuoneen jäsenenä (1957–61) että senaattorina (1963–81).

Päätyminen Nixonin haastajaksi oli McGovernin yllätyksistä suurin ja tulos demokraatteja 1970-luvun vaihteessa raastaneesta myllerryksestä. Puolue oli jakautunut arvokysymyksissä ja erityisesti suhtautumisessa Vietnamin sotaan, jota Miroffin ”kylmän sodan liberaaleiksi” nimittämä konservatiivinen siipi kannatti. Vastakkaista laitaa edusti hänen ”Franklin Delano Roosevelt (FDR) -liberaaleiksi” kutsuma fraktio, jonka näkyvänä edustajana McGovern toimi vuodesta 1968 lähtien, jolloin hän ensimmäistä kertaa tavoitteli presidenttiehdokkuutta. Senaattorin aluksi johtaman puolueen sääntömuutoksia valmistelevalle komitealle saatua työnsä valmiiksi sopivasti ennen 1972 vaaleja aiemmin määräävää osaa esittänyt van-

hakantainen leiri menetti ratkaisevasti asemiaan nimitysprosessissa. Samalla McGovernille suopeat, aiemmin marginaalissa sinitteleet ryhmittymät, jotka hän halusi pelastaa ajautumasta kokonaan järjestäytyneen politiikan ulkopuolelle – mm. feministit, rauhanliike ja seksuaaliset vähemmistöt – löysivät itsensä vaa’an-kieliasemasta.

McGovernin ruohonjuurita-son aktivismiin perustunut esivaalikampanja, jota Miroff käy pääosin erittäin ansiokkaasti läpi, oli ilmeisesti niin tehokas kuin vain saattoi olla ennen internet-aikakautta. Tuhansien rivikansalaisten uurastus ja anteliaisuus löivät kättä senaattoria tukeneiden Hollywood-tähtien, vastakulttuuri-ikoneiden ja eturivin tiedemiesten kanssa. Teoksen olisi suonut käsittelevän perusteellisemmin tutkijoiden ja muiden avustajien panosta McGovernin näkökantojen kehittämisessä. Selvitetävää olisi riittänyt, sillä aluksi ehdokkaan käytännössä katsottuna ainoana teemana oli Vietnamin sodan – jota hän oli lähes yksin kritisoinut jo 1960-luvun puolivälissä – vastustaminen, mutta kampanjan päästyä kunnolla vauhtiin hän pystyi esittämään harvinaisen yksityiskohtaisen, joskin alati muuttuvan, vaaliohjelman.

Esivaalien aikaiset vahvuudet muuttuivat riippakiveksi taistelussa Nixonia vastaan, kuten teos vakuuttavasti osoittaa. McGovernin kampanja rakentui liikaa kahden vääräksi osoittautuneen lähtökohdan varaan: suuret nuoret ikäluokat olisivat vanhempiaan merkittävästi vapaamielisempiä, ja otaksuttu laaja moraalinen

tuohtumus Kaakkois-Aasian sotaan kohtaan kanavoituisi tueksi joukkojen nopeata vetäytymistä luvanneelle ehdokkaalle. Päähenkilö leimautui osin syyttä 20–30-vuotiaiden yliopistoeliitin ja radikaalien edustajaksi, jolle useat demokraattien peruskannattajat sekä esivaalien repivyydestä ja sääntömuutoksista kimpaantuneet puolueen voimahahmot käänsivät selkensä niin poliittisella kuin henkilökohtaisella tasolla. Vanhat tukijat sekä osa kampanjaorganisaatiota taas karsastivat hänen yrityksiään siirtyä amerikkalaisittain vasemmalta keskustan suuntaan liikkuvien äänien saalistamiseksi. Varapresidenttiehdokkaan opportunistiseksi tulkittu vaihtaminen teki pahan arven senaattorin kirkasotsaiseen julkisuuskuvaan.

Tämä kaikki oli tietenkin mannaa Nixonille, jonka koneisto esitti valtamedian sivustatuella McGovernin söhläävänä irvikuvana. Lopulta uskottavuus vajosi niin alas, ettei hän kyennyt saamaan kunnon vaaliasetta edes presidentin avustajien demokraattien päämajaan tekemästä Watergate-murrosta. Miroff ei peittele halveksuntaansa Nixonia kohtaan luetellessaan hänen kampanjan aikana käyttämiään "likaisia temppuja", joista tosin suurin osa vaikuttaa minusta politiikan standardimenetelmiltä. Lopulta kirjoittaja myöntää, että vuoden 1972 suosionsa huipulla paistatellut Nixon olisi todennäköisesti selviytynyt jatkokaudelle myös puhtain aseihin.

"Mcgovernilainen" taipumus kuvata vaalitaistelua hyvän ja pahan välisenä kamp-

pailuna on yksi oire Miroffin ajoittain puutteellisesta kyvyttä ottaa päähenkilöstä kunnolla etäisyyttä. Kapeakatseisuus näkyy mm. tutkijan tavasta kartoittaa 1970-luvun alun Yhdysvaltojen poliittista tilannetta sekä paikallistaa McGovernin ja Nixonin asemaa siinä. Kirjoittaja nimeää ensin mainitun "keskusta-vasemmistolaiseksi", mutta käsitettä ei määritellä kunnolla. Pääasiassa mittatikkuna näyttää toimineen amerikkalainen äärivasemmisto. Eittämättä McGovern omaisi laajemmaltikin katsottuna maltillisia näkemyksiä aborttikysymyksen kaltaisissa tärkeissä asioissa, kuten Miroff tuo kernaasti esille.

Päinvastaisia esimerkkejä olisi voinut mainita. Tutkimus ei kerro senaattorin halusta syyttää yksipuolisesti länttä ja erityisesti Yhdysvaltoja kommunististen maiden sulkeutuneisuudesta ja kahden maailmanjärjestelmän vastakkainasettelusta. Lisäksi hän näytti sekä kiistävän Neuvostoliiton kansainvälisten valtapyyteiden olemassaolon että hyväksyvän kritiikittä Moskovan perusselityksen, jonka mukaan kommunistijohtajien ei tarvitse ottaa vastaan ihmisoikeusarvostelua amerikkalaisilta, joiden oma menneisyys tällä saralla oli niin "synkkä". McGovern kyllä toivotti vanhakantaiset demokraatit kampanjansa taakse, mutta vain sillä ehdolla, että nämä muuttaisivat täysin ulkopolitiittisen linjansa ja tunnustaisivat olleensa kaiken aikaa väärässä kylmän sodan suhteen.

Myös työn Nixon-kuvan yksioikoisuus selittynee pitkälti kirjoittajan henkilökohtaisilla

näkemyksillä. Hän toteaa ohimennen 1970-luvulla vielä olleen aidosti liberaaleja republikaaneja, mutta pääasiassa Miroff jakaa puolueen julki-konservatiiveihin ja vanhoillisiin, jotka nostivat pelkästään taktisista syistä edistysmielisen päällystakin harteilleen. Teos sijoittaa katkeransuloisesti Nixonin jälkimmäiseen kastiin. Katkeran siksi, että hän menestyksekkäästi "omi" uudistusmielisten liberaalien agendan soveltuvin osin ja vei näiltä tehokkaita vaaliaseita. Ja suloisen siksi, että hänen suosionsa perustui kirjan mukaan äänestäjien harhakuvitelmiin, jotka eivät kestäneet hallinnon ympärillä pian velloneita skandaaleja. Miroff ei varmastikaan osu analyysissään täysin harhaan. Monet Nixon-tutkimukset paljastavat hänen valinnee osittain näkökantojaan niiden julkisen suosion ja ulkoa päin tulleen paineen vuoksi – mutta näinhän poliitikot usein menettelevät. Lisäksi presidentti ryhtyi perumaan edistysmielisiä ohjelmiaan tultuaan valituksi uudelleen. Toisaalta "epäaidostakin" liberalismista joutui maksamaan todellisen hinnan.

Vanhoillisten tukijoiden menettämisellä tuli olemaan suuri merkitys pian vaalien jälkeen, kun Nixon joutui taistelemaan ensin poliittisen linjansa ja sitten oman tulevaisuutensa puolesta. Lisäksi hänen ja republikaanisen seuraajan, presidenttinä 1974–77 toimineen Gerald Fordin konservatismi edusti sisä- ja ulkopolitiikaltaan maltillisempaa ja arvopohjaltaan erilaista linjaa kuin seuraavalla vuosikymmenellä valtaan nousut uusioikeistolai-

suus, minkä faktan tutkimus myös sivuuttaa. Jos vuoden 1972 presidentinvaalit toimivat vedenjakajana demokraattien keskuudessa, niin voimme sanoa Nixonin eron ja Fordin lyhyeksi jääneen kauden edustaneen samaa republikaanisessa puolueessa. Silti käsitys Nixonin läpitukevasta periaatteettomuudesta elää vahvana: sen pohjalta voidaan esittää "absoluuttisia totuuksia" ilman perusteluita tai dokumentointia. Niinpä Miroff tietää varmasti kertoa, että Nixon olisi ottanut tukijoukkoihinsa mukaan kristillisen oikeiston, mikäli se olisi löytänyt tiensä poliittiselle kartalle jo 1970-luvun alussa.

Teos painottaa McGovernin tappion selvyuden tuhonneen "FDR-liberaalien" haaveet myönteisestä poliittisesta muutoksesta – hänhän sai 1972 taakseen ainoastaan Massachusettsin osavaltion ja District of Columbian äänet –, vaikka demokraatit voittivat samaan aikaan järjestetyt kongressivaalit. Demokraattinen puolue hylkäsi kansalaisaktivismiin ja irtisanoutui julkisesti liberalismista. (McGovernin yritys nousta presidenttiehdokkaaksi 1984 epäonnistui täysin.) Tilalle hiipivät aatteellinen epämääräisyys, opportunisti, suurten eturyhmittymien valta ja rivijäsenten apatia, kirjoittaja hehkuttaa ja syyttää niistä erityisesti Bill Clintonia, joka sai tulevan vaimonsa ja monen muun demokraattisen merkkihenkilön tavoin poliittisen tuli-

kasteen McGovernin vaalityöntekijänä. Lukija havaitsee anti-patian syvyyden viimeistään Miroffin haukkuessa presidentti Clintonin avustajia (yhden nimeltä mainiten) "ideologiseksi transvestiiteiksi". Aatehistoriallisen vertailun avulla työ osoittaa mcgovernilaisten aatteiden vaikuttaneen peiteltysti ja yhä vaikuttavan puolueessa. Siitä huolimatta tai juuri sen vuoksi vastustajien on ollut helppo samaistaa demokraatit Amerikan-vastaisuuteen, puolustuspoliittiseen heikkouteen sekä marginaaliryhmien ja intellektuelleliitin suosimiseen, kirjoittaja esittää.

Vähemmän onnistuneesti hän polemisoi nykypolitiikan likaisuuden juontuvan Nixonin toimista. Mutta ei niin huonoa, ettei jotain hyvääkin: tutkimuksen mukaan vuoden 1972 kamppailu puhdisti demokraattien rivejä sysäämällä "kylmän sodan liberaaleja" republikaanien leiriin. Naisasia-liikkeen kaltaisista "edistyksellisistä" ryhmistä tuli pysyvä osa demokraattista koalitiota. Toisaalta vaalien tuloksena muodostui laaja ja vahva, Val-koista taloa 1980-luvulta lähtien suurimman osan ajasta hallinnut oikeistoliittouma, joka on kyennyt vetoamaan äänestäjiin yksinkertaisella isänmaallisella sanomalla sekä lainaamalla demokraattien ajatuksia, tutkimus väittää. Lääkkeeksi omilleen Miroff esittää selkeän – tietysti liberaalin – politiikan omaksumista, minkä hän olettaa saavan puolueen perus-

kannattajat liikkeelle. Erityistä leimautumisvaaraa ei näytä olevan, sillä republikaanit yrittävät hänen mukaansa joka tapauksessa esittää Demokraattisen puolueen ääriiberaalina, oli sen tosiasiallinen linja mikä tahansa.

Lukuisista ansioista huolimatta teoksessa jää kaipaamaan ensinnäkin asiapohjaista ja monipuolista vertailua Nixonin, McGovernin ja muiden vuoden 1972 demokraattisten pääehdokkaiden, senaattorin ja entisen varapresidentti Hubert Humphreyn, kuvernööri George Wallacen sekä senaattori Edmund Muskien ja Henry Jacksonin ohjelmien välillä. Näin kuva poliittisesta kentästä kirkastuisi. Samalla päähenkilön aatteelliset lähtökohdat tulisivat paremmin selvitettyiksi. Toisekseen Miroffin olisi ollut syytä tuoda järjestelmällisemmin esille, vaikkapa 1970-luvun vaihteen politologisen tutkimuksen avulla, niitä odotuksia, joita presidenttikandidaatteihin kohdistui henkilöstä ja suuntautumisesta riippumatta. Nyt teos keskittyy vain prosessin toiseen puoleen, eli siihen, kuinka ehdokkaat itse määrittivät poliittista agenda. Tällaisten näkökohtien ruotiminen toisi lisävalaistusta työn kannalta olennaisiin kysymyksiin: miksi McGovern hävisi vaalit niin selvästi? Mitä opetuksia hänen kampanjansa tarjoaa nuoremmille demokraattipolville?

Jukka Renkama

Sisäasiainministeriö 200-vuotias

Sisäasiainministeriön 200-vuotisjuhlaa on mahdollista viettää 2009, vaikka viime vuosikymmenellä juhlittiin ministeriön 125-vuotisjuhlaa. Kumpaisellekin juhlimiselle on perustelunsa – mutta 200-vuotisjuhlille ehdottomasti paremmat. Vuonna 1869 syntyi kyllä Suomen senaattiin siviilitoimituskunta, jonka nimi sittemmin muuttui sisäasiaintoimituskunnaksi, myöhemmin sisäasiainministeriöksi.

■ Alkuperäinen hallituskonseljin ohjesääntö, jossa myös todettiin osastojen ja toimituskuntien tehtävät, on vuodelta 1809. Kansliatoimituskunnan tehtävistä ensimmäisenä mainitaan ”huolenpito yleisestä järjestyksestä, rauhasta ja turvallisuudesta yleisesti”. Tämä todetaan myös vuoden 1869 ohjesäännössä siviilitoimituskunnan kohdalla.

Senaatin työjärjestykseen tehtiin pieniä muutoksia vuosina 1826, 1841, 1869, 1883,

1888 ja 1892 ennen 1900-luvun vaihteen suurta murrosvaihetta. Vuoden 1869 senaatin ohjesäännössä toimituskuntien lukumäärä säilyi täysin samana kuin aikaisemmin, samoin kuin niiden tehtäväalueet. Entisen kansliatoimituskunnan tehtävät siirtyivät siviilitoimituskunnalle. Kansliatoimituskunnan työ jatkui siis 1869 kuten ennenkin. Nimeä ”kansliatoimituskunta” ei enää – päätehtäviä huonosti kuvaavana ja ilmeisesti myös sekaannuksen välttämiseksi – haluttu käyttää.

Väärinkäsityksen syytä vuonna 1869 tehdyn muutoksen tulkinnasta voi etsiä poliisiosaston hallitusneuvoksen Eero Koskimiehen 1944 kirjoittamasta ministeriön julkaisusta *Siviilitoimituskunta – sisäasiainministeriö 1869–1944*, jossa hän nojautuu K. W. Rauhalan teokseen *Keisarillisen Suomen senaatti 1809–1909* (jälkimmäinen osa, vuodet 1859–1909). Näyttää siltä, että Koskimiehen (Rauhalan) tulkinta vuoden 1869 muutoksesta on livahtanut muihin hallintohistorian tutkimuksiin, oppikirjoihin sekä lähdejulkaisuihin ja -luetteloihin, mm. vuonna 1969 ilmestyneeseen teokseen *Siviilitoimituskunta. Sisäasiainministeriö. 1869–1969*.

Kun Koskimiehen tulkinta on sisäasiainministeriössä joko suorastaan syntynyt tai ainakin sen toimesta levinnyt ja jopa vakiintunut, meillä on lupa se myös hylätä, ja nähdä asia nyt – perustellusti ja oikein – sellaisena, että virastolla on 200 vuoden historia takanaan, aivan hallituskonseljin perustamisesta asti vuodelta 1809.

Heikki Jokipii

Merikasarmin salaisuudet

■ 90 vuotta täyttävä ulkoministeriö järjestää Historian Ystävien Liiton kanssa **perjantaina 12. joulukuuta kello 14** Katajanokan Merikasarmissa seminaarin, jossa esitellään ministeriön arkistoa ja kirjastoa sekä niiden antia. Tarkempi ohjelma julkaistaan liiton verkkosivuilla (<http://pro.tsv.fi/hyl>).

Vapaa pääsy, mutta paikkoja on rajoitetusti. Ilmoittautumiset Julia Burmanille, sähköposti shs@histseura.fi, puh. 09-22869351.

Kahvitarjoilua.

Kirjoittajat

■ Tiina H. Airaksinen on Helsingin yliopiston Aasian ja Tyynenmeren alueen tutkimuksen mvs. yliopistonlehtori Renvall-instituutissa.

Tapio Bergholm on Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinavian historian dosentti.

Mirkka Danielsbacka on filosofian maisteri. Hän on jatko-opiskelija Helsingin yliopiston historian laitoksessa.

Pekka Harttila on helsinkiläinen suurlähettiläs ja varatuomari.

Antero Holmila on filosofian tohtori, Ph.D. (Royal Holloway, University of London). Hän toimii post doc -tutkijana Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksessa.

Marjatta Hietala on Tampereen yliopiston yleisen historian professori.

Antti Häkkinen on valtiotieteen tohtori ja työskentelee akatemiattutkijana Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian laitoksessa.

Magnus Ilmjärv on virolainen valtiotieteiden tohtori. Hän toimii Tallinnan yliopiston historian instituutin rehtorina.

Mika Kallioinen on Turun yliopiston Suomen historian dosentti.

Petri Karonen on Jyväskylän yliopiston Suomen historian professori.

Tiina Kinnunen on Joensuun yliopiston yleisen historian lehtori ja Tampereen yliopiston yleisen historian dosentti.

Anu Lahtinen on filosofian tohtori ja toimii tutkijana Tu-

run yliopiston historian laitoksessa.

Barbara Newman on professori, Northwestern University Evanston, Illinois, USA.

Salla Palmi-Felin on filosofian maisteri. Hän on jatko-opiskelija Tampereen yliopiston historiatieteen ja filosofian laitoksessa. Hän valmistellee väitöskirjaansa tietoa myyvien ammattien käsittelystä saarnamateriaaleissa 1215–1350.

Marjatta Rahikainen toimii poliittisen historian professorina Helsingin yliopiston yhteiskuntatieteen laitoksessa.

Jukka Renkama on tamperelainen yhteiskuntatieteiden tohtori ja vapaa tutkija.

Jukka Rislakki on valtiotieteiden kandidaatti, toimittaja ja tietokirjailija Jurmalassa Latviassa. Hän on julkaissut useita Suomen ja Baltian historiaa sivuavia teoksia Suomessa, USA:ssa ja Latviassa.

Kirsi Salonen on Tampereen yliopiston yleisen historian dosentti ja toimii akatemiattutkijana Tampereen yliopiston historian ja filosofian laitoksessa.

Einar Vära on virolainen filosofian maisteri. Hän toimii jatko-opiskelijana Tallinnan yliopiston historian instituutissa.

Notes on the contents

■ The content of the Historical Journal 3/2008 is:

In her article "Suomalaisuus 1900-luvun alun Kiinassa" (Finnishness in early 20th century China), Tiina H. Airaksinen describes how Finns travelled eastwards carrying Sibelius, the sauna and coffee in their hearts and in their suitcases. A definition of Finnishness, however, requires a clearer classification between the self-sufficient civilisations of China and the West. As time went by, patriotism, a stereotypical type of westernism and a Christian worldview influenced the identity of Finns in China.

At times there have been discussions in Finland about how the Anglo-Saxon world does not understand the stage of Finland's history that played out during World War 2. In these discussions, it is common to only take into consideration the national Finnish perspective, without taking into account the opposing viewpoint – in this case that of Great Britain. Antero Holmila's article "Uskon, että uutiset ovat pelkkää potaskaa. Etenkin Suomesta." Talvisota brittilehdistön ja lukevan yleisön silmin 1939–40 ("I believe that the news is pure rubbish. Especially the news about Finland." The Winter War through the eyes of the British media and their readers 1939–1940) opens up a new historical perspective through previously

unused source material in Finland about how Britain perceived Finland's defence in the Winter War.

In her article "Miehistön vastarinnan muodot ja merkitykset jatkosodan alkuvaiheessa" (The forms and meanings of insubordination in the initial phases of the Continuation War), Mirkka Danielsbacka discusses insubordination among troops in the Finnish army during the Continuation War in a case study of a particular infantry regiment. Danielsbacka has studied the period of attack and the initial phases of trench warfare, and her article covers various stages of the war as well as different forms of insubordination. She has tried to understand what the significance of resisting military discipline actually was to those men involved. She has also used James C. Scott's

definition of everyday forms of resistance and Leonard V. Smith's interpretation of a military organisation in the power relations between those giving and receiving orders and of the related negotiations.

Professions that sell information and the right to sell information became heated topics of discussion during the Middle Ages. Salla Palmi-Felin discusses the new secular elite that consisted of lawyers, doctors and teachers from the perspective of the mendicant orders, using in particular material from the manuals of priests and background material for sermons ("Tietoa myyvät ammatit saarnamateriaaleissa 1215–1350", Professions that sell information in sermon material 1215–1350).

In the forced labour camp of Vorkuta, an unusually large-scale and far-reaching sect was

took root in the summer of 1953, soon after Joseph Stalin's death. Members of the sect took over the camp and one of the main demonstrators was a Finnish actor called Eino Prykä. He was among the first to be shot by the soldiers, but dozens of others were murdered as well. Jukka Rislakka investigates the bloody series of events in his article ("Vorkutan pakkotyöleirin kapina 1953 ja sen suomalainen johtohahmo", The 1953 Vorkuta Uprising and its Finnish leader). Anu Lahtinen poses the question of whether the study of history is fragmented in her column. ("Fragmentoitunut historiantutkimus?", Is the study of history fragmented?)

(Translation: *Valtasana Oy*)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2008

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajan-kohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakoko-naisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa par-haita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2008 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 40 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 27 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 28 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (40 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (27 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä (28 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi:

Postiosoite:

Postitoimipaikka:

Postipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:

Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen

00001

00001

00001 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:

poy.fi/haik/

puh. 09-8734 142 (Pöyhönen)

puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

KIRSI VAINIO-KORHONEN

Sophie Creutzin aika

Natalielämästä 1700-luvun Suomi Suomessa

Kreivittären Vainion lähtöviivissä elämä avaa näköaloja 1700-luvun aatellisten elämäntapojen ja ajatusmaailmaan. Päähenkilöinä nähdään aineellisesti rikkaana elänyt Sophie ja Venäjän poliittinen, sosiaalinen tilanne ja muutokset.

34,-

MARJA RAAJA

Tapaus Havits Aman

Vuonna 1905 Helsingin lähiympäristössä tapahtunut murhainvankien murhin on Suomessa tunnetuin poliittinen. Teosta tarkastellaan kirkon ja sivistysjärjestöjen rikästä keskustelusta sekä siveellisyyden ja sorsuunin historiallisia raunaita.

34,-

Kirjakulttuuri kaupungissa 1700-luvulla

TOIMITTANEET

CECILIA AF FORSELLES & TUHJA LAINE

Teos tarjoaa katsauksen suomalaisen lukemiskulttuurin muuttumiseen 1700-luvulla. Artikkelikokoelmassa pohditaan kirjojen merkitystä, käyttöä ja vaikutusta aate-, oppi- ja sosiaalishistorian näkökulmista.

29,-

INKERI AHVENISTO

Tehdas yhdistää ja erottaa

Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle

32,-

JUHA MÄLKKI

Herrat, jätkät ja sotataito

Kansalaissotilas- ja ammatissotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla 'talvisodan ihmeeksi'

29,-

Suomen
sodan-
historia
1808–1809

ANTO J. KALLIO & ANTI PYLEKKÄNEN

Suomen sodan historia 1808–1809

Suomen sodan taistojen vaikuttava ja väkivaltainen kuva ja sodan kohtalonvosiensa aiheuttamat ihmis- ja talousvaurioiden ajan teksteistä ja asiakirjoista löytyvät kaikkien ajankokien ja poliittisten, sotien, sotilaiden ja siviilien arjesta sodan aikana.

50,-

PERTTI KESKINEN

Vilpuri

Rakennusperinnön seitsemän vuosikatoa

Sitten Vilpuri monivaiheinen menneisyys näkyy vanhoissa historiallisissa rakennuksissa. Kartelli koostuu kahdeksasta talosta, jotka on kuvattu ja kuvittanut kuvittaja Pertti Keskinen.

42,-

PERTTI LUNTINEN

Sota Venäjällä – Venäjä sodassa

Maailmanlaajuisesti ensimmäinen kattava, kaikki venäläisten sodat sisältävä teos aiheesta esittelee taistelut, sotavalmistelut ja sotien seuraukset. Kirjaa täydentää runsas kartta-aineisto, kattava kirjallisuusluettelo ja hakemisto.

48,- *Ilmestyy lokakuun lopulla*

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussiviteeri: Veikko Kallio, Meripöijä 3 C 26, 02320 Espoo, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytyt aiheet julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tietokannassa.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2008: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 40 €, korkeakouluopiskelijoilta 27 €, yhteisöiltä 50 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 28 €. Vuosikertatilauksessa yms. 45 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Siviteeri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 40 €, opiskelijoilta 27 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeeseen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävä riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

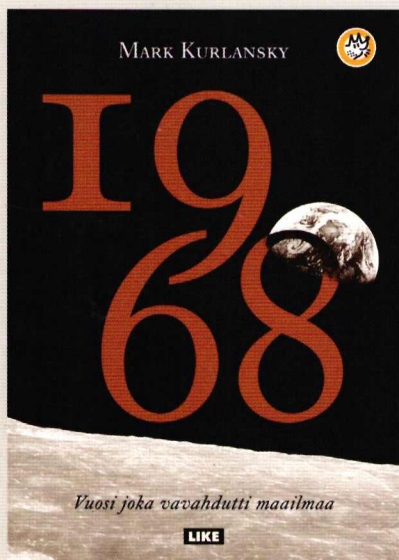
Puheenjohtaja: dosentti *Marjaana Niemi*

Varapuheenjohtaja: professori *Markku Peltonen*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavoitettavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi ke 16–17 ja to 10–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 28 €, opiskelijat 18 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapet, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjatalo (Mariankatu 3, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

KAIKKI HISTORIASTA – AKATEEMISESTA

Vuosi 1968 oli kirjava, täynnä mullistavia tapahtumia. Vuoteen mahtuvat mm. Prahan lähtölaukaus Neuvostoliiton luhistumiselle, Vietnamin sota, Pariisin opiskelijoiden aiheuttamat levottomuudet, Martin Luther Kingin murha ja mustien kansalaisoikeusliikkeen voimannäyttö Meksikon olympialaisissa. Lue kiehtovista ja syvällisistä päivistä länsimaiden lähihistoriassa.

Mark Kurlansky

1968

VUOSI JOKA VAVAHDUTTI MAAILMAA

Like Kustannus

31,90

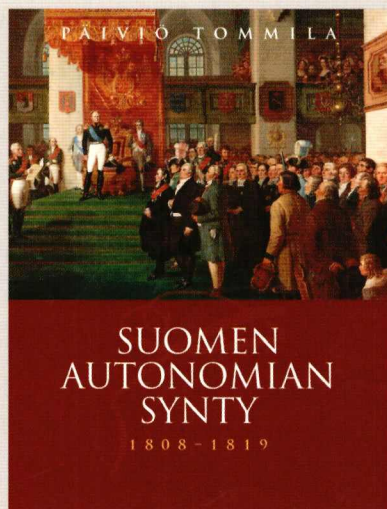
Uudistettu painos vuonna 1984 ilmestyneestä teoksesta. Historiantutkija Tommila kuvaa teoksessaan Suomen valtion syntyä ja vuosien 1808–1819 tapahtumia. Kirjassa kuvataan niitä historiallisia hetkiä, jolloin Suomi siirtyi autonomiseen asemaan, Porvoon valtiopäiviä, sodan aikaa ja keskushallinnon syntyä.

Päiviö Tommila

SUOMEN AUTONOMIAN SYNTY 1808–1819

Edita

28,90

NÄMÄ JA 4 MILJOONAA MUUTA KIRJAA MYÖS VERKKOKAUPASTA!

AKATEEMINEN KIRJAKAUPPA

HELSINGIN KESKUSTA, ITÄKESKUS, TAPIOLA, JUMBO, TURKU, TAMPERE, OULU.

www.akateeminen.com